

ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ»
КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

СЕРГІЙЧУК ВЛАДИСЛАВ ВІКТОРОВИЧ

УДК 343.353.12:343.918.2(477)(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**РОЗГОЛОШЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ:
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ТА КРИМІНОЛОГІЧНА
ХАРАКТЕРИСТИКА**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право
(081 – Право)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ В. В. Сергійчук

Науковий керівник – Курилюк Юрій Богданович, кандидат юридичних наук

Київ-Запоріжжя – 2020

АНОТАЦІЯ

Сергійчук В. В. Розголошення державної таємниці: кримінально-правова та кримінологічна характеристика. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». – ВНЗ «Національна академія управління»; Класичний приватний університет. Київ-Запоріжжя, 2020.

Дисертація є комплексним дослідженням кримінально-правових і кримінологічних засад охорони державної таємниці в Україні.

Установлено, що на сьогодні вже ухвалено доволі значну кількість нормативно-правових актів і здійснено чималу кількість наукових досліджень, що дотичні до сфери охорони державної таємниці, зокрема кримінально-правових і кримінологічних її аспектів.

Порівняння й дослідження праць науковців щодо охорони державної таємниці дає змогу виокремити з-поміж них такі, що безпосередньо присвячені питанням кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці, деяким аспектам складу злочину, передбаченого статтею 328 Кримінального кодексу (далі – КК) України. Однак більшість з них мають гриф з обмеженим доступом, не розкривають кримінологічної характеристики розголошення державної таємниці, а також не приділяють уваги системам охорони державної таємниці в інших державах.

З'ясовано, що інститут кримінально-правової охорони державної таємниці в Україні пройшов довгий та складний шлях історичного розвитку від часів Київської Русі до сьогодення. Розкрито підхід, який застосовували до розуміння державної таємниці, а також захисту відомостей, що становлять державну таємницю, за часів Київської Русі. Визначено ознаки державної таємниці та перелік інформації, що становила державну таємницю, за часів Козаччини та Гетьманської держави, ХІХ – початку ХХ століття, а також за

часів перебування України в складі СРСР. Виділено чотири етапи розвитку законодавства щодо охорони державної таємниці за часів СРСР. Встановлено, що першим нормативно-правовим актом, який поклав початок нинішньої охорони державної таємниці, стало Кримінальне уложення 1903 року, яке запроваджувало кримінальну відповідальність за шпигунство, надання секретних відомостей уряду або агенту іноземної держави, а також за державну зраду.

Вперше комплексно проаналізовано та порівняно з кримінально-правовою охороною державної таємниці в Україні кримінальні заходи захисту державної таємниці в таких країнах як Естонія, Франція, Узбекистан, Туреччина, Молдова та Білорусь.

Зауважено, що родовим об'єктом розголошення державної таємниці потрібно вважати сукупність суспільних відносин у сфері забезпечення національної безпеки України, охорону державної таємниці, у тому числі відомостей військового характеру, які становлять державну таємницю. Основним безпосереднім об'єктом розголошення державної таємниці визнано суспільні відносини з охорони державної таємниці у сферах оборони, економіки, науки, техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, що спрямовані на захист суверенітету, територіальної цілісності України, забезпечення її економічної й інформаційної безпеки, а додатковим безпосереднім об'єктом – життя та здоров'я особи, економічний, оборонний потенціал країни, міжнародний правопорядок тощо. Під предметом злочину, передбаченого статтею 328 КК України, розуміють відомості (інформація), що належать, відповідно до Закону України «Про державну таємницю», до державної таємниці незалежно від способу їх вираження та відображення.

Установлено, що обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого частиною першою статті 328 КК України, є суспільно небезпечне діяння у формі активної дії, що полягає у свідомому протиправному вербальному повідомленні відомостей, що становлять державну таємницю.

Визначено, що суб'єкт досліджуваного злочину є спеціальним з такими ознаками: службова особа – громадянин України або (визначений службовою особою в порядку частини 4 статті 18 КК України) іноземець чи особа без громадянства, який має вік від 18 років (в окремих випадках, визначених міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, за погодженням із Службою безпеки України, – віком від 16 років, яким надано допуск до державної таємниці зі ступенем секретності «цілком таємно» і «таємно», або віком від 17 років, яким надано допуск до державної таємниці зі ступенем секретності «особливо важливо»), доступ і допуск до державної таємниці відповідного ступеня, наявність якого є необхідною умовою для службової діяльності, або існують виняткові об'єктивні обставини для надання такого доступу й допуску, взяла письмові зобов'язання щодо збереження державної таємниці, до якої їх надано, а також має спеціальні знання чи навички для виконання робіт, пов'язаних із державною таємницею.

Доведено, що злочин, передбачений статтею 328 КК України, є злочином зі змішаною формою вини, оскільки його суб'єктивна сторона виявляється в умисній формі (як прямий, так і непрямий умисел), а необережність – у виді злочинної недбалості.

Відзначено, що під тяжкими наслідками цього злочину варто розуміти таке: 1) розголошення державної таємниці призвело до шкоди, яка в триста і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (розмір, наближений до того, що передбачений у КК України за вчинення службових злочинів); 2) відомості, що становлять державну таємницю, стали відомі іноземній розвідці; 3) розголошення призвело до дипломатичних ускладнень, негативних змін у сфері державної безпеки, оборони України; 4) розголошення призвело до вимушеної зміни відповідними державними органами змісту стратегічних та оперативних планів; 5) розголошення спричинило шкоду іншим охоронюваним державою інтересам України.

Запропоновано внести зміни до чинної редакції статті 328 КК України та передбачити такі кваліфікуючі й особливо кваліфікуючі ознаки розголошення

державної таємниці, як вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб, а також вчинення в особливий період – період Операції об'єднаних сил.

Проаналізовано ознаки, що відмежовують злочин, передбачений статтею 328 КК України, від державної зради (стаття 111 КК України), шпигунства (стаття 114 КК України), втрати документів, що містять державну таємницю (стаття 329 КК України), а також від розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрати документів чи матеріалів, що містять такі відомості (стаття 422 КК України).

Доведено, що чинники, які детермінують розголошення державної таємниці, є різними за своїм характером та внутрішнім змістом і становлять певний комплекс умов: соціально-економічних, соціально-політичних та організаційно-управлінських, а також правових. Визначальним детермінаційним чинником розголошення державної таємниці визнано проведення у відповідній державі бойових дій, а для України – це війна на її східних територіях. Про це яскраво свідчить різке зростання реєстрації кримінальних правопорушень з моменту активізації військових дій в Україні. У цей період виникнення складних соціально-політичних процесів, пов'язаних з розв'язанням суперечностей між соціальними групами, відбувається процес руйнування базових елементів культури і ціннісних орієнтирів, посилення сепаратизмом та бажанням підірвати державний устрій, що, як наслідок, спричиняє збільшення рівня розголошення державної таємниці.

На сьогодні в Україні система охорони державної таємниці забезпечується шляхом: віднесення інформації до такої, що потребує охорони, до державної таємниці, надання їй певного ступеня секретності та встановлення строку, протягом якого така інформація буде вважатись таємницею; засекречування інформації, що містить державну таємницю, технічний і криптографічний захисти секретної інформації; встановлення спеціального порядку доступу та допуску до державної таємниці; визначення вимог щодо поводження з інформацією, що становить державну таємницю; встановлення кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці.

Ключові слова: державна таємниця, розголошення державної таємниці, кримінальна відповідальність, кримінологічна характеристика.

ANNOTATION

Serhiichuk V. V. Disclosure of a state secret: criminal law and criminological characteristics. – Qualifying scientific work as a manuscript.

The dissertation for obtaining of Candidate of Legal Science, specialty 12.00.08 – Criminal law and Criminology; Penal law. – National Academy of Management; Classic Privat University, Kyiv-Zaporizhzhia, 2020.

The dissertation research is a complex research of the criminal law and criminological characteristics of the disclosure of a state secret in Ukraine.

It has been established that as of today a considerable number of normative legal acts have already been adopted and a considerable amount of scientific research has been carried out concerning the protection of a state secret, particularly criminal law and its criminological aspects.

Comparison and investigation of the researches of scientists on the protection of a state secret makes it possible to distinguish among them those that are directly related to criminal liability for the disclosure of a state secret, some aspects of the crime provided under the Article 328 of the Criminal Code of Ukraine. However, most of them have a stamp with limited access, do not disclose the criminological characteristics of the disclosure of a state secret, and do not consider the systems of the protection of a state secret in other states.

It has been stated that the criminal-law protection of a state secret has undergone a time-consuming and difficult path of development since the time of Kievan Rus till nowadays. The concept of the definition of a state secret and protection of information constituting a state secret in the times of Kievan Rus have been formulated. The characteristics of information that was a state secret in the times of Cossacks and Hetmanate, the XIX – early XX century, and during the period when Ukraine was a part of the USSR have been formulated. There are four

stages in the development of legislation on the protection of a state secret during the USSR. It has been established that the first legal act that initiated the current protection of a state secret was the Criminal Code 1903, which introduced criminal liability for espionage, providing classified information to a government or agent of a foreign state, as well as treason.

For the first time, the criminal measures of state secret protection in the countries such as Estonia, France, Uzbekistan, Turkey, Moldova and Belarus were analysed in complex and compared to the criminal law protection of a state secret in Ukraine.

It has been noted that the generic object of the disclosure of a state secret should be considered as a set of public relations regarding the national security of Ukraine, protection of a state secret, including military information which constitute a state secret. The main direct object of the disclosure of a state secret is public relations for the protection of a state secret concerning the defense, economics, science, technology, foreign relations, state security and law enforcement, aimed at protecting of the sovereignty, territorial integrity of Ukraine, ensuring its economic and information security, and an additional direct object - the life and health of a person, economic, defense potential of the country, international law and order, etc. Under the subject of the crime provided by the Article 328 of the Criminal Code is considered the information that belongs, in accordance with the Law of Ukraine «On a State Secret», to a state secret, regardless of the manner of their expression and reflection.

It has been established that the obligatory characteristics of the objective side of the crime provided under the part one of the Article 328 of the Criminal Code of Ukraine, is a socially dangerous act in the form of active action, which consists in the deliberate illegal verbal communication of the information constituting a state secret.

It has been determined that the subject of the investigated crime is special with the following features: an official – a citizen of Ukraine or (appointed by an official in accordance with the Part 4 of the Article 18 of the Criminal Code of Ukraine) a foreigner or a stateless person aged 18 years (in some cases determined

by the ministries, other central executive bodies, in agreement with the Security Service of Ukraine, – from the age of 16, which has been granted access to a state secret with the degree of secrecy «top secret» and «secret», or from 17 years, which has been granted access to a state secret with a degree of secrecy «especially important»), access and admission to a state secret of the appropriate degree, the presence of which is a necessary condition for official activity, or there are exceptional objective circumstances for granting such access and admission has made a written commitment regarding the preservation of the state secret to which they have been provided, as well as has special knowledge or skills to perform work related to a state secret.

It has been proved that the crime provided under the Article 328 of the Criminal Code of Ukraine, is the crime with a mixed form of guilt, as its subjective side is manifested in intentional form (both direct and indirect intent), and negligence - in the form of criminal negligence.

It has been noted that the serious consequences of this crime should be understood as follows: 1) disclosure of a state secret has led to damage that is three hundred times more than the tax-exempt minimum income (the amount close to that provided by the Criminal Code of Ukraine for official crimes); 2) information constituting a state secret became known to foreign intelligence; 3) the disclosure led to diplomatic complications, negative changes in the field of state security, defense of Ukraine; 4) the disclosure led to a forced change by the relevant state bodies of the content of strategic and operational plans; 5) the disclosure caused damage to other interests of Ukraine protected by the state of Ukraine.

It has been suggested to amend the current version of the Article 328 of the Criminal Code of Ukraine and to provide the list of the severe consequences and such qualifying and especially qualifying characteristics of the disclosure of a state secret, as commission of a crime by the preliminary conspiracy by group of persons, and also commission in the special period – the period of Operation of the combined forces.

The peculiarities distinguishing the crime provided under the Article 328 of the Criminal Code of Ukraine, treason (the Article 111 of the Criminal Code of Ukraine), espionage (the Article 114 of the Criminal Code of Ukraine), loss of documents containing a state secret (the Article 329 of the Criminal Code of Ukraine), as well as disclosure of military information constituting a state secret, or loss of documents or materials containing such information (the Article 422 of the Criminal Code of Ukraine).

It has been proved that the factors that determine the disclosure of a state secret are different in nature and internal content and constitute a set of conditions: socio-economic, socio-political and organizational-administrative, as well as legal.

The determining factor in the disclosure of a state secret is the conduct of the warfare in the respective state, and for Ukraine it is the war in its eastern territories. This is clearly evidenced by the sharp increase in the registration of criminal offenses since the intensification of the warfare in Ukraine. During this period of complex socio-political processes associated with resolving conflicts between social groups, there is a process of destruction of basic elements of culture and values, reinforced by separatism and the desire to undermine the state system, which, consequently, increases the level of the public disclosure of a state secret.

It has been noted that today in Ukraine the system of protection of a state secret is provided by: assigning information to the one that requires protection, to a state secret, giving it a certain degree of secrecy and establishing a period during which such information will be considered a secret; classification of information containing state secrets, technical and cryptographic protection of classified information; establishment of a special procedure for access to and admission to a state secret; determination of requirements for managing information that is a state secret; establishment of the criminal liability for the disclosure of a state secret.

Key words: a state secret, the disclosure of a state secret, the criminal liability, the criminological characteristics.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Сергійчук В. В. Поняття державної таємниці та захист відомостей, що становили державну таємницю, за часів Київської Русі. *Юридична наука*. 2017. № 3(69). С. 80–89.
2. Сергійчук В. В. Таємниця за часів Козаччини і Гетьманської держави. *Юридична наука*. 2017. № 7(73). С. 117–125.
3. Сергійчук В. В. Етапи становлення кримінально-правової охорони державної таємниці за часів СРСР. *Історико-правовий часопис*. 2018. № 2(12). С. 158–163.
4. Сергійчук В. В. Досвід деяких зарубіжних країн щодо кримінально-правової охорони державної таємниці. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 3(28). С. 161–165.
5. Сергійчук В. В. Визначення об'єкта шпигунства як злочину проти основ національної безпеки. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 5. С. 351–354.

Стаття у зарубіжному науковому фаховому виданні

6. Serhiichuk V. V. Some determinants of the disclosure of state secrets [Деякі детермінанти розголошення державної таємниці]. *Sciences of Europe*. 2020. Vol. 4. No. 47. P. 59–63.

Матеріали конференцій

7. Сергійчук В. В. Охорона державної таємниці під час Національно-визвольного руху в Україні 1917–1921 рр. *Двадцять четверті економіко-правові дискусії: тези допов. на Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Львів, 28 лютого 2018 р.)*. Львів, 2018. URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-2248>
8. Сергійчук В. В. Тяжкі наслідки як кваліфікуюча ознака злочинного розголошення державної таємниці. *Кримінально-правове регулювання та*

забезпечення його ефективності: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18–19 жовтня 2018 р.). Харків : Право, 2018. С. 536–539.

9. Сергійчук В. В. Розмежування розголошення державної таємниці від суміжних злочинів за суб'єктивною стороною. *Дослідження актуальних питань юридичних наук*: матер. Наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 13–14 грудня 2019 р.). Херсон : Вид-во «Молодий вчений», 2019. С. 123–126.

10. Сергійчук В. В. Окремі аспекти кримінологічної характеристики особи, яка вчиняє злочин, передбачений статтею 328 КК України. *Вітчизняна юридична наука в умовах сучасності*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20–21 березня 2020 р.). Харків : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2020. С. 107–110.

ЗМІСТ

ВСТУП	14
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ	
1.1. Стан дослідження проблеми	23
1.2. Історичні аспекти охорони державної таємниці в Україні.	31
1.3. Зарубіжний досвід кримінально-правової охорони державної таємниці.	66
Висновки до першого розділу	86
РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗГОЛОШЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ	
2.1. Об’єктивні ознаки розголошення державної таємниці.	90
2.2. Суб’єктивні ознаки розголошення державної таємниці.	115
2.3. Кваліфікуючі ознаки розголошення державної таємниці.	140
2.4. Відмежування розголошення державної таємниці від суміжних злочинів	154
Висновки до другого розділу	171
РОЗДІЛ 3. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗГОЛОШЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ	
3.1. Кримінологічна характеристика особи, яка вчиняє розголошення державної таємниці.	176
3.2. Детермінанти розголошення державної таємниці.	189
3.3. Сучасний стан і шляхи вдосконалення запобігання розголошенню державної таємниці	198
Висновки до третього розділу	210

ВИСНОВКИ	214
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	221
ДОДАТКИ	248

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Ефективна система охорони державної таємниці є однією з гарантій збереження цілісності та недоторканості будь-якої держави, незалежно від її місцезнаходження на географічній мапі світу та етапу економічного розвитку. Недарма в Конституції України забезпечення інформаційної безпеки розміщено серед найважливіших функцій держави (стаття 17 Конституції України).

Без будь-якого сумніву, витік інформації, що становить державну таємницю, може спричинити підірив основних засад оборони держави, захисту державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності України, а також дезорганізувати діяльність Збройних Сил України та інших військових формувань, функціонування надважливих військових об'єктів, державного кордону та відповідної державної інфраструктури.

В умовах анексії Російською Федерацією у 2014 році Автономної Республіки Крим і збройної російської агресії на Сході України, що триває досі, проблема недопущення розголошення державної таємниці набуває особливої актуальності й вимагає детального дослідження на науковому рівні та належного законодавчого врегулювання, адже зі стрімким розвитком науково-технічного прогресу виникають нові способи, механізми й засоби отримання відповідної інформації, зокрема такої, що становить державну таємницю.

Підтвердженням цьому є відповідна статистична динаміка, яка свідчить про значне щорічне зростання кількості облікованих злочинів, передбачених статтею 328 КК України, та надто низька подальша результативність проведених кримінальних проваджень. Так, за період 2013–2014 років у Єдиному реєстрі досудових розслідувань було обліковано тільки 30 повідомлень про вчинення таких злочинів, тоді як у 2015–2016 роки – 53, у 2017–2018 роки – 69, а з початку 2019 року. до середини 2020 року їх уже

zareєстровано 76, і така статистична динаміка зберігається. При цьому впродовж 2013–2019 років органами досудового розслідування вручено лише 15 повідомлень про підозру (6,57% з усіх зареєстрованих повідомлень), а з 2008 року і дотепер до кримінальної відповідальності притягнуто всього лише 15 осіб, що дає підстави констатувати наявність низки проблемних питань із застосування чинних положень статті 328 КК України на практиці.

Проблеми щодо недопущення розголошення державної таємниці розкрито в наукових дослідженнях, поодиноких наукових працях, науково-практичних коментарях та розділах підручників таких авторів, як: О. Ф. Бантишев, А. М. Гуз, О. О. Дудоров, М. І. Карпенко, В. С. Ковальський, М. Г. Колодяжний, Д. Ю. Кондратов, О. В. Кришевич, Ю. Б. Курилюк, О. М. Литвинов, О. О. Морозов, В. І. Олійник, М. І. Панов, М. С. Пастернак, Є. О. Письменський, О. Е. Радутний, В. Я. Тацій, І. І. Трембач, М. І. Хавронюк, С. О. Харитонов, І. О. Харь, В. В. Шаблистий, О. О. Шаблиста, О. В. Шамара, О. В. Шамсутдінов та ін.

У сучасній юридичній науці вже захищено низку дисертацій, присвячених окремим кримінально-правовим і кримінологічним аспектам охорони державної таємниці в Україні. Це кандидатські дисертації В. В. Кухара («Кримінально-правові засоби попередження розголошенню відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю», 2007 рік), Д. С. Усова («Кримінально-правова характеристика розголошення державної таємниці (стаття 328 КК України), 2014 рік) і Т. Ю. Вислоцької («Кримінально-правова охорона таємниці в Україні», 2018 рік), а також таємна докторська дисертація О. Г. Семенюка («Кримінально-правові та кримінологічні засади забезпечення охорони державної таємниці», 2018 рік).

Віддаючи належне науковим напрацюванням зазначених учених, варто зауважити, що більшість досліджень проведено задовго до збройної агресії з боку Російської Федерації щодо сучасної України, інші стосуються загальнотеоретичних аспектів кримінально-правової охорони всіх видів таємниці, а деякі – мають гриф обмеженого доступу, що не дає змоги їх

широкого використання як наукою, так і правозастосовною практикою. Крім того, багато положень наукових праць мають фрагментарний характер, а комплексних відкритих досліджень проблеми кримінально-правової та кримінологічної характеристики розголошення державної таємниці в Україні, незважаючи на її актуальність, не проводилось.

Сьогодні, по-перше, важливим є формування чіткого й уніфікованого підходу до розуміння порядку притягнення до кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці; по-друге, необхідне розуміння кримінологічного портрету особи, яка вчиняє злочин, передбачений статтею 328 КК України, та детермінант його вчинення для здійснення необхідних запобіжних заходів. Зважаючи на це, вирішення питань кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці в поєднанні з дослідженням його кримінологічних засад є надзвичайно актуальним.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015; Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 04 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України», введеного в дію Указом Президента України від 14 березня 2016 року № 92/2016. Робота відповідає напрямам досліджень, передбачених розділом I Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016–2020 роки, затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 03 березня 2016 року № 14-10, розділом 2.8 Примірного переліку та опису предметних напрямів досліджень в межах спеціальності 081 «Право», затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2018 року № 1477, а також науково-дослідній роботі ВНЗ «Національна академія управління» на 2014–2019 роки на тему «Адаптація законодавства і права України до законодавства і права Європейського Союзу» (державний реєстраційний номер 0114U006593), одним з виконавців якої є автор.

Тему дисертаційної роботи затверджено 10 грудня 2015 р. (протокол № 6) та уточнено 31 серпня 2018 р. (протокол № 4) рішеннями Вченої ради ВНЗ «Національна академія управління».

Мета і завдання дослідження. *Мета дослідження* полягає в наданні науково обґрунтованих рекомендацій з практичного застосування положень статті 328 КК України і кримінологічних підходів із запобігання цьому злочину, сформованих на основі комплексного аналізу кримінально-правової норми щодо розголошення державної таємниці в Україні, його кримінологічної характеристики та детермінант.

Для досягнення цієї мети поставлено такі *завдання*:

- проаналізувати сучасний стан дослідження кримінально-правової охорони державної таємниці в Україні;
- розкрити історичні аспекти розголошення державної таємниці в Україні;
- проаналізувати сучасний зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці та з'ясувати доцільність його запозичення;
- визначити родовий і безпосередній об'єкти та ознаки об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого статтею 328 КК України;
- встановити коло осіб, які можуть бути суб'єктом цього злочину, та проаналізувати форми їх вини;
- визначити кваліфікуючі та такі, що відмежовують від інших суміжних злочинів, ознаки злочину, передбаченого статтею 328 КК України;
- з'ясувати кримінологічний портрет особи, яка вчиняє розголошення державної таємниці;
- визначити основні детермінанти вчинення злочину, передбаченого статтею 328 КК України;
- сформулювати рекомендації та пропозиції щодо вдосконалення статті 328 КК України, спрямовані на підвищення ефективності кримінально-

правової протидії розголошенню державної таємниці та запобігання цим злочинам.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини з охорони державної таємниці в Україні та запобігання її розголошенню.

Предмет дослідження – кримінально-правова та кримінологічна характеристика розголошення державної таємниці.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційної роботи є сукупність таких філософських, загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання: *діалектичний метод* дав змогу розглянути елементи складу злочину, передбаченого статтею 328 КК України, та елементи кримінологічної характеристики розголошення державної таємниці через їх взаємозв'язок, взаємозумовленість і взаємодію з нормами, що регламентують порядок поведінки з державною таємницею (розділи 2, 3); *історико-правовий* – простежити генезу доктринальних джерел, встановити історичні передумови охорони державної таємниці, виконати ретроспективний аналіз відповідальності за її розголошення (підрозділи 1.1, 1.2); *системний і структурно-функціональний* – встановити внутрішню побудову й місце злочину, передбаченого статтею 328 КК України, у системі злочинів (розділ 2); *компаративний* – порівняти практику кримінально-правової охорони державної таємниці в окремих зарубіжних державах з українською практикою (підрозділ 1.3); *узагальнення, соціологічний і статистичний, правового моделювання та прогнозування* – вивчити судову практику, провести анкетування й обґрунтувати практичні рекомендації з удосконалення кримінально-правової охорони державної охорони (розділи 2, 3); *догматичний* – сформулювати висновки за результатами проведеного дослідження.

Нормативну базу дослідження становлять Конституція України, закони та інші нормативно-правові акти різної галузевої належності щодо охорони державної таємниці, зокрема деяких зарубіжних країн.

Теоретичною основою роботи є праці та результати наукових досліджень фахівців із теорії та історії держави і права, кримінології,

кримінального, адміністративного, кримінального процесуального та інших галузей права. Під час роботи над дисертацією широко використано публікації у фахових періодичних виданнях, матеріалах науково-практичних конференцій, інших виданнях, а також електронні ресурси мережі Інтернет.

Емпірична база дослідження включає в себе 15 опублікованих вироків за статтею 328 КК України (2008–2019 рр.), статистичні дані Державної судової адміністрації та Офісу Генерального прокурора (2013 р. – I півріччя 2020 р.), а також результати анкетування 100 респондентів (з них: 35 – адвокати, 13 – прокурори, 52 – студенти старших курсів юридичних факультетів закладів вищої освіти м. Києва).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним дослідженням кримінально-правової та кримінологічної характеристики розголошення державної таємниці, у якому проблему запобігання цьому злочину розглянуто через аналіз конструкції норми розголошення державної таємниці, її правозастосування й чинників, що детермінують це діяння, а також сформульовано такі найбільш суттєві висновки й пропозиції, що мають наукову новизну:

вперше:

– визначено, що об'єктивна сторона злочину, передбаченого статтею 328 КК України, полягає у вербальному розкритті відомостей, що становлять державну таємницю, а за передавання документів або інших носіїв інформації, що містять такі відомості, особа не підлягає відповідальності за цією статтею закону про кримінальну відповідальність;

– аргументовано необхідність визнання суб'єктом злочину, передбаченого статтею 328 КК України, крім громадян України, іноземців та осіб без громадянства, яким надано доступ до державної таємниці, якщо вони мають спеціальні знання чи навички для виконання робіт, пов'язаних із державною таємницею, або існують виняткові об'єктивні обставини для надання доступу і такі особи взяли письмові зобов'язання щодо збереження державної таємниці, до якої їм надано доступ;

удосконалено:

– підхід щодо визначення моменту закінчення злочину, передбаченого статтею 328 КК України, а саме з моменту ознайомлення сторонньої особи з відомостями, що становлять державну таємницю, незалежно від сприйняття нею цих відомостей;

– кримінологічний портрет особи злочинця, який вчиняє розголошення державної таємниці, як службовця (працівника державного підприємства) чоловічої статі, у віці від 30 до 50 років, як правило, одруженого, з вищою освітою, жителя міста, який не має на утриманні дітей або інших членів сім'ї, раніше не судимий і позитивно характеризується за місцем роботи (проживання);

– уявлення про детермінанти розголошення державної таємниці в Україні, серед яких як одну з основних визнано бойові дії на Сході України;

набули подальшого розвитку:

– положення щодо визначення безпосереднього об'єкта складу злочину, передбаченого статтею 328 КК України, як суспільних відносин з охорони державної таємниці у сферах оборони, економіки, науки, техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, що спрямовані на захист суверенітету, територіальної цілісності України, забезпечення її економічної й інформаційної безпеки;

– уявлення про зарубіжний досвід кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці, на прикладі таких країн, як Естонія, Франція, Узбекистан, Туреччина, Молдова і Білорусь;

– пропозиції щодо вдосконалення диспозиції статті 328 КК України, відповідно до яких у частині першій слово «розголошення» замінити словами «незаконне розголошення, передача або надання доступу до» та після слів «у зв'язку з виконанням службових обов'язків» доповнити словами «чи стали відомі у зв'язку з наданням їй доступу до них», а також доповнити статтю приміткою з визначенням тяжких наслідків, настання яких є обов'язковою ознакою, передбаченою частиною другою цієї статті.

Практичне значення одержаних результатів. Положення, висновки та пропозиції, сформульовані в дисертації, певною мірою можуть бути враховані у:

– *правотворчості* – для вдосконалення окремих положень КК, пов'язаних з кримінальною відповідальністю за розголошення державної таємниці (лист Верховної Ради України від 26 червня 2020 р. № 56784/78/20);

– *правозастосовній діяльності* – під час досудового розслідування кримінальних проваджень за ознаками складу злочину, передбаченого статтею 328 КК, та інших суміжних злочинів, а також реалізації центральними органами виконавчої влади заходів щодо недопущення вчинення таких злочинів (лист Адміністрації Держприкордонслужби від 29 червня 2020 р. № 0.21-6727/0/6-20-Вих);

– *навчальному процесі* – як навчально-методичний матеріал дисциплін «Кримінальне право» і «Кримінологія» (акт упровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес у ВНЗ «Національна академія управління» від 17 червня 2020 р.);

– *науково-дослідній сфері* – як підґрунтя для подальших наукових досліджень у сфері кримінально-правової охорони та кримінологічного забезпечення протидії злочинам, пов'язаним із розголошенням державної таємниці.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним завершеним науковим дослідженням. Визначені та обґрунтовані в дисертації наукові положення та пропозиції є особистим внеском здобувача.

Апробація результатів дослідження. Результати й висновки дослідження доповідалися та обговорювалися, оприлюднені на таких науково-практичних конференціях: «Двадцять четверті економіко-правові дискусії» (м. Львів, 2018 р.); «Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності» (м. Харків, 2018 р.); «Дослідження актуальних питань юридичних наук» (м. Миколаїв, 2019 р.); «Вітчизняна юридична наука в умовах сучасності» (м. Харків, 2020 р.).

Публікації. Основні наукові результати дослідження висвітлено в 10 публікаціях, з них: 5 – статті в наукових фахових виданнях України, 1 – стаття у виданні країни – члена ЄС (Чехія), 4 – матеріали конференцій.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ

1.1. Стан дослідження проблеми

Легендарний британський прем'єр-міністр Вінстон Черчилль казав: «Хто володіє інформацією, той володіє світом». Часи змінюються, а цінність інформації залишається вічною. Поняття державної таємниці, її складових та способів захисту було предметом багатьох досліджень. Розпочинаючи будь-яке дослідження метою якого є, зокрема, надання пропозицій щодо оптимальної законодавчої моделі кримінально-правового та кримінологічного забезпечення недопущення розголошення державної таємниці, яка може стати підґрунтям правильної кримінально-правової кваліфікації та запобігання діям, що передбачені статтею 328 КК України, дослідник має проаналізувати існуючий науковий матеріал досліджуваної наукової проблеми, а також практику правозастосування цієї статті.

Обрана тематика дослідження щодо проблем кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці та запобігання цьому злочину вже слугувала об'єктом вивчення низки вітчизняних і зарубіжних учених.

Перш за все, варто відзначити захищену на початку 2014 року у спеціалізованій вченій раді Харківського національного університету внутрішніх справ МВС України дисертацію Д. С. Усова на здобуття наукового ступеню кандидата юридичних наук за темою «Кримінально-правова характеристика розголошення державної таємниці (стаття 328 КК України)» [255]. У дослідженні розкритий авторський підхід щодо теоретичних і практичних аспектів стану кримінально-правового забезпечення не розголошення державної таємниці, розглянуто важливі питання кримінально-

правової характеристики злочину, передбаченого статтею 328 КК України [255]. На жаль, у дисертації не знайшли відображення кримінологічні аспекти досліджуваної проблеми, а також має місце доволі специфічний підхід до характеристики складу злочину, передбаченого вказаною статтею, що буде розглянуто в подальших розділах нашого дослідження. Власний дослідницький підхід Д. С. Усов опублікував у монографії «Кримінально-правова характеристика розголошення державної таємниці», виданій у 2015 році за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора О. М. Литвинова [257].

Більш детальний і глибокий аналіз досліджуваної проблеми, як нам здається, здійснено у захищеній у 2018 році також у спеціалізованій вченій раді Харківського національного університету внутрішніх справ МВС України дисертації О. Г. Семенюка на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 на тему «Кримінально-правові та кримінологічні засади забезпечення охорони державної таємниці» [166, с. 79]. Проте, на великий жаль, робота захищена під грифом «Таємно», тому у нас відсутня змога ретельно дослідити її зміст і визначити достовірність та всебічність обраного дисертантом підходу, а також не дає змоги використати її результати як у наукових дослідженнях, так й у правозастосовній практиці.

Так само таємною і змістовно невідомою для загалу є захищена у 2007 році у відповідній спеціалізованій вченій раді Львівського державного університету внутрішніх справ МВС України кандидатська дисертація В. В. Кухара за спеціальністю 12.00.08 на тему «Кримінально-правові засоби попередження розголошенню відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю» [145].

Т. Ю. Вислоцька у 2018 році захистила у Львівському державному університеті внутрішніх справ МВС України вже відкрити для загального доступу кандидатську дисертацію «Кримінально-правова охорона таємниці в Україні» [51], що є комплексним дослідженням охорони таємниці, в якому проаналізовано стан дослідження питань кримінально-правової охорони

таємниці та розвиток нормативного закріплення охорони таємниці в пам'ятках вітчизняного кримінального права; порівняно охорону таємниці в кримінальних законах України та окремих зарубіжних держав; узагальнено систему норм та наведено загальну характеристику типових посягань на таємницю; сформульовано дефініцію вказаного поняття та визначено його істотні ознаки, а також розглянуто класифікацію таємниць, що охороняються нормами кримінального права [51]. Авторкою, зокрема, зроблено небезпідставний висновок про те, що «державна таємниця захищена гірше, ніж комерційна чи банківська, оскільки не передбачено кримінальну відповідальність за незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять державну таємницю, за відсутності ознак державної зради або шпигунства» [51]. Віддаючи належне досліджуваній роботі, варто зауважити, що вона має більш загальнотеоретичний характер, яка стосується кримінально-правової охорони всіх проявів таємниці (листування, усиновлення, комерційної, банківської, лікарської, державної, службової тощо) та не розкриває особливостей кваліфікації злочину, передбаченого статтею 328 КК України.

Деяким аспектам кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці та запобігання цьому злочину присвячені також роботи О. В. Шамсутдінова [273; 274], М. С. Пастернака [176], О. Г. Колодяжного [99], Л. Ф. Дадерко [68], І. В. Павленко [173], І. О. Харь [263], О. О. Шаблістої [271] та інших науковців, що аналізуватимуться під час розгляду цього дисертаційного дослідження.

Так, І. О. Харь здійснивши аналіз суб'єкта досліджуваного злочину відзначає, що «з'ясування суб'єкта складів злочинів у сфері охорони державної таємниці має істотне значення для теорії кримінального права та правозастосовної практики, проте ці проблеми досить суперечливі, що зумовлює подальше дослідження і переосмислення положень, які стосуються суб'єкта цього злочину» [263, с. 149]. При цьому, О. О. Шабліста відзначає, що «питання про відповідальність суб'єкта за розголошення державної

таємниці має вирішуватися в аспектах кримінальної відповідальності за розголошення саме державних секретів, а не дисциплінарних або інших заходів» [271, с. 220].

І. І. Божков досліджував питання державної таємниці та системи її охорони. Ним здійснено дослідження законодавства України щодо поводження із інформацією, що становить державну таємницю, а також порядок надання доступу та допуску до неї. Науковцем надано визначення системи охорони державної таємниці під якою він розуміє комплекс організаційно-правових, інженерно-технічних, криптографічних та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на запобігання розголошенню секретної інформації та втратам її матеріальних носіїв [24, с. 9]. Науковець визначає систему охорони державної таємниці як достатньо складну та розгалужену, в якій чітко визначено заходи з охорони державної таємниці та межі відповідальності і обов'язки вищих органів державної влади, Служби безпеки України, керівників органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, права та обов'язки громадян. В результаті дослідження, І. І. Божков робить висновок, що з метою охорони державної таємниці в Україні запроваджено: 1) єдині вимоги до виготовлення, користування, збереження, передачі, транспортування та обліку матеріальних носіїв секретної інформації; 2) дозвільний порядок провадження органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями діяльності, пов'язаної з державною таємницею; 3) обмеження оприлюднення, передачі іншій державі або поширення іншим шляхом секретної інформації; 4) обмеження, пов'язані з державною таємницею, щодо перебування та діяльності в Україні іноземців, осіб без громадянства та юридичних осіб, їх доступу до державної таємниці, а також щодо розташування і переміщення об'єктів і технічних засобів, що їм належать; 5) особливості здійснення функцій органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і організаціями, діяльність яких пов'язана з державною таємницею; 6) режим секретності органів державної влади, органів місцевого самоврядування,

підприємств, установ і організацій, що провадять діяльність, пов'язану з державною таємницею; 7) спеціальний порядок допуску та доступу громадян до державної таємниці; 8) технічний та криптографічний захист секретної інформації [24, с. 8].

Дослідженням питання функціонування системи охорони державної таємниці в Україні також займався Ю. О. Дрейс, який під охороною державної таємниці розуміє комплекс організаційно-правових, інженерно-технічних, криптографічних та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на запобігання розголошенню секретної інформації та втратам її матеріальних носіїв [76, с. 177]. Аналізуючи систему охорони державної таємниці, Ю. О. Дрейс наводить схематичне зображення системи охорони державної таємниці в Україні, розподіляючи її на окремі підсистеми та детально досліджує їх.

На відміну від І. І. Божкова, Ю. О. Дрейс наводить іншу класифікацію заходів з охорони державної таємниці, яка всі процедурні та обмежувальні заходи об'єднує в одну групу організаційно-правових заходів.

А. С. Пашков під системою охорони державної таємниці розуміє організовану державою сукупність суб'єктів, що провадять діяльність, пов'язану з державною таємницею, повноваженнями яких, згідно чинного законодавства України, є розробка і реалізація організаційно-правових, інженерно-технічних, криптографічних, оперативно-розшукових та інших заходів, спрямованих на запобігання розголошенню відомостей, що становлять державну таємницю та втратам матеріальних носіїв секретної інформації і використання цієї інформації на шкоду безпеці держави [177, с. 170].

На відміну від І. І. Божкова та Ю. О. Дрейса, які під системою охорони державної таємниці розуміли, в більшій мірі, заходи, А. С. Пашков визначає систему охорони державної таємниці, як сукупність суб'єктів.

І. І. Трембач задля дослідження поняття державної таємниці як об'єкта кримінально-правової охорони, провів дослідження поняття «інформації», її юридичних властивостей, а також ознак державної таємниці. В результаті

дослідження автор виділяє два основні аспекти системи правової охорони: (1) нормативне регулювання – здійснюється на законодавчому та підзаконному рівнях з метою регулювання правових відносин у певній сфері; тобто це, по суті, система законодавства, що регламентує відповідні відносини; (2) інституційний – сукупність уповноважених установ, органів, що здійснюють регулювання певної сфери суспільних відносин. І. І. Трембач наголошує на тому, що державна таємниця як інформація секретного характеру підлягає кримінально-правовій охороні, забезпечення саме кримінально-правової охорони державної таємниці свідчить про суспільну важливість такого об'єкта відносин та про серйозну можливу шкоду, яка буде завдана тим, що на нього буде здійснено посягання [244, с. 228].

Питанням стану охорони державної таємниці в Україні займалась О. О. Морозова. З цією метою нею було проаналізовано завдання та функції державних органів у цій сфері, а також відповідну нормативну базу. В результаті дослідження зроблено висновки, що на сьогодні в країні створено і діє національна система охорони державної таємниці, яка в цілому відповідає вимогам часу. Діючим законодавством визначено правовий статус державної таємниці і перелік відомостей, що відносяться до цього виду інформації з обмеженим доступом, визначено організацію охорони державної таємниці, розподілені повноваження всіх органів, що забезпечують охорону цього найважливішого виду інформації, встановлено відповідальність за розголошення відповідної інформації. В міністерствах, на підприємствах, в установах та організаціях усіх форм власності, де існує державна таємниця, створені відповідні режимно-секретні органи, на які покладено функції захисту державної таємниці [159, с. 104].

Незважаючи на той факт, що на сьогоднішній час визначено перелік інформації, яка належить до державної таємниці та розмежовано компетенцію державних органів у сфері її охорони, важко погодитись, що діюча система охорони державної таємниці в повній мірі відповідає вимогам часу.

Одним із доволі дискусійних питань щодо охорони державної таємниці є співвідношення понять «охорона» та «захист».

Дослідженням цього дискусійного питання займалися К. В. Антонов та Д. В. Титула. Дослідивши поняття та організаційно-правові заходи охорони державної таємниці в Україні, а також положення Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, якими визначено такі основні підходи до визначення сутності і змісту понять «охорона» і «захист» державної таємниці. По-перше, це тотожність зазначених понять, визнання їх синонімами, взаємно замінюваними термінами. По-друге, трактування «охорони» є більш широким поняттям, ніж «захист» державної таємниці. Тобто «захист» є однією з форм «охорони» державної таємниці, що здійснюється при порушенні (загрозі порушення) законодавства про державну таємницю. «Охорона» державної таємниці починається з встановлення правового режиму її збереження. По-третє, трактування поняття «захист» є ширшим за поняття «охорона». Тобто «охорона» державної таємниці включає заходи щодо недопущення її розголошення. «Захист» державної таємниці направлений не тільки на недопущення її розголошення, а й на оборону в разі посягання на розголошення, і поновлення та відшкодування завданих збитків – у випадку розголошення [5, с. 290].

С. В. Болдир зазначає, що наразі державна таємниця розглядається як один із найважливіших видів інформації з обмеженим доступом, а розголошення її може призвести до породження нових загроз державної безпеки, таким чином, охорона державної таємниці є однією із складових частин загальної системи забезпечення національної безпеки України, а подальший розвиток та постійне вдосконалення системи охорони державної таємниці та службової інформації забезпечуватиме адекватне і гнучке реагування на можливі загрози її безпеці [26, с. 119].

О. В. Адабаш відмічає, що суспільні відносини у сфері державної таємниці постійно трансформуються та розширюються, що зумовлено загальною тенденцією до розширення кола інформаційних відносин, тому

правове забезпечення функціонування системи охорони державної таємниці у сучасних умовах потребує постійного вивчення, дослідження та вдосконалення на законодавчому та підзаконному рівнях. Корисним для вітчизняної системи захисту інформації було б вивчення та запозичення міжнародного досвіду захисту таємної інформації, розробка на нормативному рівні та впровадження нових, сучасних шляхів захисту таємної інформації, що можливо було б здійснити під час міжнародного співробітництва [2, с. 177].

Досвід зарубіжних країн у сфері охорони державної таємниці досліджували такі науковці як А. П. Косминя, С. М. Сидоренко та інші. Більш детально праці вказаних науковців досліджено у наступному підрозділі цього дисертаційного дослідження, історичні аспекти розвитку системи охорони державної таємниці на українських землях, що зокрема досліджувалися такими науковцями як В. Ю. Артемов, Б. В. Бернадський, О. В. Ботвінкін, В. П. Ворожко, І. В. Грищенко, А. М. Гуз, С. О. Князєв, О. А. Колеснік, М. Ф. Котляр, В. А. Олійник, І. Я. Терлюк, О. М. Уривалкін, О. В. Шамсутдінов, В. М. Шлапаченко, будуть більш детально досліджені у підрозділі 1.3 цієї дисертації.

Підсумовуючи можна зробити висновок, що в цілому питання охорони державної таємниці знайшло певне своє відображення у низці наукових праць. Проте, світ не стоїть на місці і в умовах постійного розвитку науково-технічного прогресу та глобалізації виникає потреба у вдосконаленні існуючих механізмів та засобів захисту державної таємниці на законодавчому, науковому та технічному рівнях. Більшість досліджень проведені їх авторами задовго до збройної агресії з боку Російської Федерації щодо сучасної України, інші стосуються загальнотеоретичних аспектів кримінально-правової охорони усіх видів таємниці, а деякі – мають гриф обмеженого доступу, що не дає змоги їх широкого використання як наукою, так і правозастосовною практикою.

Крім того, багато положень існуючих на сьогодні наукових праць мають фрагментарний характер, а комплексних відкритих досліджень проблеми кримінально-правової та кримінологічної характеристики розголошення

державної таємниці в Україні, незважаючи на її актуальність, не проводилось. Сьогодні, передусім, важливим є формування чіткого й уніфікованого підходу до розуміння порядку притягнення до кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці. По-друге, необхідне розуміння кримінологічного портрету особи, яка вчиняє злочин, передбачений статтею 328 КК України, та детермінант його вчинення задля здійснення необхідних запобіжних заходів. Зважаючи на це, вирішення питань кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці у поєднанні з дослідженням його кримінологічних засад є надзвичайно актуалізованим

1.2. Історичні аспекти охорони державної таємниці в Україні

Жодне дослідження не буде комплексним, якщо не досліджувалося існування того чи іншого поняття, події чи явища в історичному аспекті, з моменту його виникнення і аж до становлення. Саме тому для розуміння становлення захисту відомостей, що становлять державну таємницю в сучасній Україні виникає необхідність дослідження її витоків – з моменту виникнення першої форми української державності – Київської Русі, вперше згаданої легендарним літописцем Нестором понад вісім століть тому у «Повісті минулих літ» [153, с. 4] і до прийняття діючого КК України 2001 року.

Процес формування та розвитку відомостей, що становлять державну таємницю у своєму розвитку пройшов складний шлях, розпочавшись за перших форм виникнення цивілізацій, тривав за часів Київської Русі та продовжує вдосконалюватись у наші дні.

Особливості віднесення тієї чи іншої інформації до відомостей, що становлять державну таємницю залежать від особливостей розвитку держави того часу.

Деякі наукові видання світу називають Київську Русь першою слов'янською державою [295, с. 1], середньовічною східною слов'янською

державою [292, с. 22], християнською державою [293, с. 10], язичницькою державою [297, с. 48], а також східно-християнською державою [296, с. 8].

Зважаючи на той факт, що існування держави Київська Русь припадає на часи Середньовіччя, це визначає певні характерні риси державної таємниці того часу.

Перш за все, варто наголосити на тому, що поняття «відомості, що становлять державну таємницю» як такого за часів Київської Русі не було. Дана дефініція визначалась як таємна інформація, таємниця, державний секрет тощо.

Організація воєнних походів, розробка стратегій і тактик нападу, організація та дислокація війська під час походу та подальшого правління на завойованих землях були відомостями, які вимагали секретності та нерозголошення. Саме від захищеності цієї інформації залежала перемога в тій чи іншій битві та подальше майбутнє держави.

Дану точку зору підтримують українські вчені О. Є. Архипов та О. Є. Муратов, які зауважують, що саме існування таємних відомостей, історично пов'язувалося з існуванням ворога. Спочатку карались будь-які з ним зносини. Причому, зміст повідомлень, що супроводжував ці зносини, для визначення злочинності діянь значення не мав [8, с. 36].

У слов'ян, а згодом – Русі, вже існували певні категорії відомостей, збереження яких у таємниці було необхідною передумовою успішного державного функціонування. Цілком зрозуміло, що влада намагалась запобігти їх поширенню. Як правило, відомості, що потребували захисту, переважно стосувались військової справи або питань державної політики [96, с. 80].

Одним із яскравих прикладів історії про знання відомостей, що становлять державну таємницю є завоювання київським князем Аскольдом Константинополя у 860 році.

Історики в один голос відзначали, що напад русів на Константинополь припав на час великих труднощів у суспільному та політичному житті візантійської імперії. Араби тиснули на неї із Заходу і зі Сходу. Напередодні

навали флоту Аскольда імператор повів 40-тисячне військо вглиб Малої Азії назустріч цьому ворогові. Одночасно він послав майже увесь свій флот до острова Крит для боротьби з піратами, що стали тоді господарями Середземного моря і дошкуляли візантійським торговельним кораблям. Історики звернули увагу також на те, що велетенський залізний ланцюг на численних поплавах (зазвичай він перегороджував шлях до Золотого рогу) того дня, коли руські лодії наближались до Константинополя, не був напнутий, і тому Аскольдові човни безборонно увійшли до бухти. Здається, це єдиний випадок в історії Візантії, коли з невідомої причини ланцюг не був піднятий при наближенні ворожих суден. Названа щойно обставина, а також вибір Аскольдом надзвичайно сприятливого моменту для атаки на Царгород, дали привід ученим вважати, що київський князь перед походом зумів зібрати важливу політичну і воєнну інформацію. На таку думку наводять слова Никонівського літопису, що руси знали про відсутність імператора з військом у Царгороді. З цього можна зробити висновок, що Аскольдові було відомо й те, що в Золотому Розі не було візантійських кораблів, озброєних страшним «грецьким вогнем» – трубами, з яких під тиском викидали на 40-50 метрів підпалену суміш нафти, сірки і ще чогось [106].

Саме точне знання відомостей, які становлять державну таємницю та охороняються від найменшого витоку – відомостей щодо плану військових походів, інформації щодо залученого війська до походу та відсутності належного захисту Константинополя дозволили Аскольдові легко проникнути у це місце.

Зважаючи на те, що основним видом діяльності за часів існування Київської Русі була військова справа, відомостями, що становили державну таємницю в той час була також інформація про плани ворожих держав.

Насамперед тому, що війна була на той час головним і загальновізнаним засобом ведення зовнішньої політики будь-якої держави. А тому, і захист військової інформації був головним у політиці Олега, Ігоря, Святослава, Ярослава та княжни Ольги. Князі, йдучи в похід, намагалися

приховати інформацію про кількість війська і напрям головного удару. Ворог, який не знав точної кількості військ, впадав в паніку і не міг адекватно реагувати на небезпеку, а заздалегідь розпущені чутки, перебільшення і неправдива інформація ще більше спричиняли паніку. Підтвердженням цього є свідчення слов'янських літописців та грецьких хроністів Льва Диякона, Скіліци, Зонари з приводу походу Ігоря в 941 році на Візантію, називаючи неймовірну цифру руського війська, розміщеного на 10 тис. кораблів. Це означало, що на них сиділо 400 тис. чоловік, хоча навряд чи таке могло бути, оскільки навіть в XII столітті більше 20 – 30 тисяч Русь не виставляла. Насправді в той похід вирушило декілька сотень лодій-однодеревок, на яких могло сидіти не більше 10 тис. чоловік. Цей похід ілюструє ще один аспект захисту військової інформації. У стані візантійської ескадри була невідома русам зброя «грецький вогонь», про яку нічого не знали останні, і яка вирішила результат битви, оскільки новинки чи винаходи військової техніки також охоронялися державою, бо могли серйозно вплинути на результат битви, політичне становище в державі тощо [65, с. 16–17].

Могутня у військовому відношенні Київська держава стала величезною лабораторією, де удосконалювалася військова справа, видозмінюючись під впливом різних сусідів, але не втрачаючи національної основи. Її збройово-технічний бік «вбирав у себе іноземні елементи, утворюючи унікальний симбіоз, що дозволяв різних ворогів перемагати різною зброєю» [9, с. 54, 64–65].

Завдяки стрімкому розвитку військової справи відомостями, що становили державну таємницю була також інформація про військові винаходи, у тому числі військовий транспорт.

Літопис зафіксував факт, який свідчить про унікальний винахід бойового корабля, здійснений Ізяславом. У 1151 році під час бою на Дніпрі князь Ізяслав, за словами літопису, «... исхитрил... лады дивно: беша бо в них гребыми гребуть невидимо, токмо весла видети, а человек бяше невидети, бяхуть бо лады покрыты досками, бяхуть же борци стояте горе в обрнях и

стреляюче, а кормника два беста, один на корме, а другой на носе» [179, с. 198]. Цікаво, що за цим описом насад нагадує візантійський дромон, де гребці розташовувались під помостом. Не виключено, що насад являв собою якусь військову модифікацію річкового судна, створену на підставі візантійських аналогів. Це була та ж добре відома лодія, але з двома важливими вдосконаленнями. Перше – покриття з дощок, що є немовби бронєю, яка захищає гребців від стріл, друге – подвійне управління, на носі і на кормі, що підвищувало маневровість лодії в бою. Потрібно відзначити, що два рульових весла на носі і на кормі не були чимось незвичайним. Ще Тацит відзначав подібну особливість у суден свеонів. Два керма значно підвищували маневреність суден, дозволяючи швидко міняти напрямлення руху і оперативно реагувати на появу підводних каменів і мілин [230]. Лодії князя Ізяслава – подальший етап розвитку флоту в Київській Русі, досвід бойових дій якого став базою для розвитку військово-морського мистецтва Русі в наступний час [150, с. 42].

Окрім військових відомостей державну таємницю за часів Київської Русі становили також таємні домовленості. Яскравим прикладом таких таємних домовленостей, які вдалося зберегти до наших часів були перемовини Ізяслава у XII столітті із Всеволодом.

Вступивши на переяславський стіл, Ізяслав одразу ж почав діяльну підготовку до оволодіння Києвом. З цією метою він у 1143 році рушив до Юрія Довгорукого в Суздаль, а потім і до братів Святополка і Ростислава – відповідно до Новгород і Смоленська. Переговори з суздальським князем не дали бажаних результатів, оскільки Юрій сам не полишав надії стати київським князем; брати Святополк і Ростислав Смоленський обіцяли всіляку підтримку. З Всеволодом Ізяслав вів подвійну гру: підтримував з ним добросусідські взаємини і в той же час таємно домовлявся з київськими боярами про їх відступництво від Ольговичів [241, с. 111].

Інформація щодо таких домовленостей була суворо конфіденційною, відомою лише найближчому оточенню князя та не дійшла до наших часів.

Військова слава та таємні домовленості із Ярославом Галицьким відіграли надзвичайно важливу роль в ході заволодіння Мстиславом Ізяславичем Києвом.

Як свідчить історія, слава Мстислава, переможця половецьких ханів, була настільки великою, що йому не знадобилося жодних зусиль, щоб заволодіти Києвом. Усі його супротивники зачинились у Вишгороді. Обложені військом Мстислава, вони змушені були відмовитися від надмірних територіальних претензій [241, с. 119-120].

Ще одним прикладом князівських домовленостей на державному рівні стали домовленості між Ярославом Ізяславичем та Святославом Всеволодовичем в 1173 році проти новгород-сіверських князів.

В умовах, коли провідні політичні діячі Русі були зайняті внутрішніми справами у своїх князівствах, на київський стіл у 1173 році сів Ярослав Ізяславич. Святослав негайно заявив претензії на частку володінь у Київщині, а на випадок відмови великого князя загрожував війною. Святослав, швидко зібравши війська Ольговичів, вчинив наїзд на Київ і вигнав звідти Ярослава. Через 12 днів він сам залишив Київ та повернувся до Чернігова, чим викликав здивування сучасників та істориків. Святослав визнав великокнязівські права Ярослава і відмовився від претензій на частку в Київщині. Після цих подій Святослав та Ярослав разом виступають проти новгород-сіверських князів. Особливий інтерес становить грамота чернігівського князя, в якій він пише про існування між ним та Ярославом угоди про наділи в Київській землі [241, с. 128-129]. Вочевидь саме ці домовленості між князями запобігли війні між ними та посприяли їх об'єднанню.

В. І. Олійник влучно зауважує, що домовленості між князями не завжди були вигідними для держави, однак їх укладення забезпечувало мир та стабільність на підлеглих територіях, оскільки сусідні держави могли її використати на свою користь [170, с. 158].

Зважаючи на те, що період існування Київської Русі на українських землях характеризується відсутністю внутрішньої єдності, внутрішнім

розбратом та постійними міжусобними війнами за крісло правителя, відомостями, що становили державну таємницю також була інформація про напади, що готували один на одного князі.

Одним із яскравих прикладів такого нападу є напад Ярослава на Святополка. Святополк, дізнавшись про скорий напад Ярослава, не маючи сильного війська, ні любові підданих, котра рятує монарха в дні небезпеки, втікає із Києва до печенігів, просити їх допомоги. Ті, у свою чергу, завжди готові спустошити руські землі, переходять її кордони і наближаються до берегів Альти. Розпочалася жорстока битва. Вірна новгородська дружина прагнула краще вмерти за Ярослава, аніж скоритися його братові. Надвечір битви Святополк залишив своє розбите військо і пустився навітки. Він попрямував до Польщі, де не посоромився знову скористатися милістю свого тестя і закінчив своє життя десь у богемських пушах. Ярослав увійшов до Києва і, за словами літопису, витер піт з чола разом з хоробрим своїм військом, заслуживши сан великого князя Руського. Проте міжусобні війни на Київських землях ще не припинились [93].

Чисельні писемні пам'ятки свідчать про велику роль розвідки у функціонуванні давньоруської держави. Симптоматичним є те, що одна з перших писемних згадок про Русь пов'язана саме із розвідувальною діяльністю. Вона зафіксована у так званих «Бертинських анналах» і припадає на 839 рік. Тоді до короля Людовіка Благочестивого прибули послы народу рос, котрі їздили в Константинополь за дорученням свого кагана. Візантійський імператор просив про сприяння у їх поверненні на Батьківщину. Втім Людовік запідозрив, що має справу із шпигунами. І в подальші роки завдяки добрій поінформованості про сусідів Русь змогла утвердитись на міжнародній арені, знищити Хазарський каганат та ряд інших ворожих держав. Тож не дивно, що здобуваючи перемоги завдяки розвідці, на Русі в свою чергу звертали і увагу на захист власних секретів [18, с. 57].

Проте М. Ф. Котляр досить влучно зазначає, що для доби середньовіччя не варто говорити про справжню розвідку: організовану і цілеспрямовану

структуру, що діяла постійно і систематично, як це відбувалося в нові часи. Отже, самі терміни «розвідка», «розвідники» стосовно часів Київської Русі є вельми умовними. Тому використовує інші: «вивідування», «вивідачі», в окремих випадках – «лазутчики» і «шпигуни», а також «інформатори» [105, с. 50]. Дану точку зору поділяє О. В. Ботвінкін, який зауважує, що майже до середини XIX століття в світовій практиці не існувало спеціальних розвідувальних служб, які цілеспрямовано займались би протягом тривалого часу збиранням та аналізом інформації за певними галузями в інших країнах. Окремі розвідувальні операції здійснювались тільки під час проведення військових кампаній [29, с. 84].

Дуже велика увага приділялась у Русі вибору осіб, які були найбільш наближені до правлячої верхівки, а тому, знали державні таємниці. Такі особи називались «найближчими людьми» та мали допуск до конфіденційної та таємної інформації.

У Київській Русі (IX–XIII століття) всі військові та політичні рішення приймалися особисто великим князем на раді з «найближчими людьми». Він керував таємною дипломатією та розвідкою. Князь укладав політичні союзи, керував військом, організовував збирання інформації про супротивника. Вигідних умов торгівлі з сусідніми державами (торгівля країни направляла собою усю зовнішню політику київських князів). Для ведення розвідки князь призначав спеціальних людей з числа дружини. Вони займалися добуванням інформації про супротивника, дослідженням місць для стоянки війська, розвідкою доріг, у їх обов'язок входило також і спостереження за супротивником під час бойових дій. [250, с. 8–9]. Вибір осіб, яким довірялися державні таємниці був переважно родовим, сімейним. З цього приводу науковці стверджували, що на Русі «найбільш могутнім приватним союзом в усіх суспільних колах» був союз родовий і він був завжди «на першому плані» [83, с. 44].

Варто також звернути увагу на методи захисту державних таємниць у Київській Русі. Б. В. Бернадський зазначає, що першим кроком захисту був

контроль за чужоземцями і припинення їх контактів з реальними або можливими секретноносцями. Крім того, секретноносців і тих, кому вона доручалась тимчасово, завжди було мало. Коло таких осіб розширювалось лише у крайньому випадку. Пізніше набрав силу стародавній інститут присяги (клятви) [18, с. 58].

Відповідно, можна зробити висновок, що розвиток форм захисту відомостей, що становлять державну таємницю змінювався, разом із розвитком держави та колом відомостей, що становили державну таємницю.

Таким чином, державна таємниця за часів Київської Русі – це секретна інформація, яка включала в себе відомості у сфері оборони, зовнішніх відносин та внутрішніх справ, а саме: інформація щодо воєнних походів, розробка стратегій та тактик нападу, організація та дислокація війська під час походу та подальшого правління на завойованих землях, інформація про розташування, укріплення і забезпечення продовольством та спорядженням міст, відомості щодо таємних домовленостей та розподілу впливу на окремі землі Київської Русі, розголошення яких могло завдати шкоду безпеці та територіальній цілісності Київської Русі, призвести до війни чи економічного занепаду, а також зміни правителя та яка була відома лише найближчому оточенню правлячої верхівки та їх довіреним особам [223, с. 85–86].

Захист відомостей, що становлять державну таємницю за часів Київської Русі можна визначити як комплекс заходів, спрямованих на: надання певній інформації статусу таємної та запровадження обмежень на її поширення; збереження секретної інформації щодо оборони, зовнішніх відносин та внутрішніх справ Київської Русі, а також кожного окремого князівства; недопущення розголошення таємної інформації ворожим державам; підбір осіб, яким будуть відомі відомості, що становлять державну таємницю [223, с. 86].

Ознаками державної таємниці за часів Київської Русі є наступні ознаки: сама таємниця завжди була переважно військового характеру; зазвичай не мала формалізованого вираження та не була консолідованою, переважно виражалася

в усній домовленості князя та його довірених осіб; була конкретною, або «одноразовою», до закінчення певної бойової дії; не мала ступенів секретності, вся була таємною; примітивність способів її захисту; не мала публічного писаного покарання за її порушення; була спрямована на захист миру та процвітання держави [223, с. 86].

Не менш актуальним, ніж у часи Київської Русі було питання захисту державної таємниці під час одного з найвизначніших періодів нашої держави – визвольної боротьби українського народу проти шляхетської Польщі й турецько-татарських загарбників. Даний період в історії отримав назву як період Козаччини і Гетьманської держави.

Як відомо з історії період існування Козаччини та Гетьманської держави припадає на XV–XVIII століття. Процес віднесення тієї чи іншої інформації до таємної, проходив поступово, залежно від розвитку політичних, економічних та інших подій, які відбувалися в Україні. Зокрема, суттєво на розвиток цієї сфери впливали численні повстання та війни на території України, які перевернули існуючий політичний та соціальний порядок в Україні [292, с. 165], драматичні перемоги Хмельницького [290, с. 129].

У кінці XVI століття – на початку XVII століття, коли майже всі православні єпископи і митрополит Рогоза перейшли в уніатство, православна церква залишилася без керівництва (єпархії), що загрожувало повною її дезорганізацією. Тоді гетьман П. Сагайдачний, скориставшись приїздом східного патріарха Теофана, таємно організує висвячення нового митрополита – Іова Борецького і п'яти єпископів, чим зміцнив становище православної церкви, по суті, врятувавши її від розвалу. Митрополит Іов Борецький виїздить до козаків, виступає перед ними з проповіддю і приймає від них клятву захищати свою віру «аж до горла» [22, с. 117].

З цього можна зробити висновок, що таємну інформацію також становили домовленості української інтелігенції, спрямовані на відновлення української державності.

До наших днів дійшов той факт, що за часів Козаччини таємницею були навіть картографічні дані, оскільки мали значення для військової справи, а саме, протягом 1632–1648 років французький військовий інженер та картограф Гійом Левассер де Боплан склав спеціальну карту України та генеральну (повну, аж до узбережжя Чорномор'я) карту України. Крім цих карт він завершив ще у 1639 році карту водного басейну Дніпра. На перших двох частинах зображений Дніпро на ділянці від Києва до Бужина та від цього містечка до Хортиці, а на третій – від Хортиці до Чорного моря [286, с. 151].

Ця карта плану Дніпра з трьох частин не була опублікована і утримувалася польським командуванням і урядом у таємниці [286, с. 151].

Очевидно, що польське командування планувало її використовувати в процесі захоплення українських земель.

Таємницею також вважались військові плани. Так, наприклад, король Польщі (1632-1648 роки) Владислав IV Ваза, у 1646 році готуючись до війни з Туреччиною проводив таємні переговори з представниками козацької старшини, серед яких був Богдан Хмельницький [246, с. 34–35]. Зміст яких достеменно невідомий і в наші дні. Дослідники вважають, що головним інтересом польської аристократії було бажання заволодіти українськими чорноземами, щоб розширити виробництво зерна, яке б експортувалось через Балтійське море до Західної Європи [284, с. 59].

Таким чином, таємницею, яка охоронялася на найвищому рівні були домовленості між державними діячами щодо зовнішньої політики держав.

Окремо слід зазначити про таємні наради козаків, на яких обговорювались їх таємні плани. Така інформація мала державне значення, і її нерозголошення було запорукою успіху реалізації задуманого. Так наприклад у середині 40-х років XVII століття, коли польське шляхетство безоглядно плюндрувало і винищувало народ України, Богдану Хмельницькому довелося зазнати особистої кривди. Дрібний польський шляхтич, підстароста чигиринський, напав на хутір Суботів, що дістався Богдану від батька, зруйнував його, пограбував майно, забив до смерті малолітнього сина і захопив

дружину. Скарги Хмельницького до суду, сейму, королю залишилися без наслідків. Король начебто сказав Хмельницькому, що він, як воїн, має боронити себе шаблею. Богдан Хмельницький починає готувати козацьке повстання, збирає таємні наради козаків [22, с. 148].

В очах місцевої польської влади він став підозрілою особою, і на нього пішли доноси. За наказом чигиринського старости О. Конецпольського він був заарештований і кинутий до в'язниці. І лише в 1647 році Хмельницький з групою козаків втікає на Запорозжя і переховується на острові Томаківка [22, с. 148].

Яскравим прикладом таємної інформації, були події 1653 року, які розпочалися бойовими діями на Брацлавщині, де козаки під проводом І. Богуна розгромили під Монастирищем загони С. Чарнецького. А закінчились таємним договором кримського хана Іслам-Гірея III та польського короля Яна II Казимира, відповідно до якого польський король дозволив кримському хану протягом 40 днів грабувати населення і брати ясир на Волині, а також польський король зобов'язався сплатити кримському хану контрибуцію у розмірі 100 тис. золотих [169, с. 323].

8 січня 1654 року у Переяславі відбулася таємна рада гетьмана з генеральними старшинами і полковниками, на якій обговорювалося питання союзу з Росією і було ухвалено рішення прийняти «протекцію» царя. О другій годині дня було скликане все населення Переяслава, до якого Богдан Хмельницький звернувся з промовою, у якій нагадав про шестирічну криваву війну з Польщею і запропонував обрати собі «господаря» – московського, польського, турецького чи кримського і охарактеризував кожного з них. Він закликав під царську руку, на що народ відповів згодою. Так закінчилася Велика (Чорна) Рада. Потім гетьман зі старшиною поїхав до «заїзжого двору», де розміщувалося російське посольство. Там Бутурлін передав Хмельницькому царську грамоту і розповів про хід переговорів з Польщею, зв'язки Москви з Військом Запорозьким і рішення царя прийняти під свою руку гетьмана

Хмельницького і все Військо Запорозьке з містами і землями, а також про допомогу їм військами у боротьбі з Польщею [22, с. 163].

На підставі рішення Переяславської Ради від 18 січня 1654 року і березневих статей того ж року значна частина України – Лівобережжя і Київ з околицями – увійшла до складу Росії на правах широкої автономії. Оскільки на територію України не була поширена дія російського права, там залишилися чинними так звані попередні права, звичаєве право, польсько-литовське законодавство і магдебурське право [210, с. 3].

Оскільки питання, які обговорювалися на Великих Радах за часів Гетьманської держави могли вплинути на безпеку та цілісність Гетьманської Держави, ця інформація була суворо таємною.

Богдан Хмельницький намагався створити шведсько-український союз для боротьби з Польщею, і цей блок вів успішну боротьбу проти Речі Посполитої, хоч це і йшло врозріз з політикою Московської держави. Швеція як держава, що не мала спірних питань з Україною і не межувала з нею, була найвигіднішим, найзручнішим союзником. Тепер Швеція знову виступає як вірогідний союзник саме в критичний момент, коли перед Україною постало грізне питання: бути чи не бути? В цей час перемога кожного з могутніх противників у Північній війні несла Українській державі загибель: у разі перемоги шведсько-польського союзу (Карла XII – С. Лещинського) Україна б стала здобиччю Польщі, а перемога Петра I вела до скасування її автономії, як це показали перші роки війни [22, с. 210].

Під тиском цих обставин Іван Мазепа вступив у таємні переговори з прошведською групою польської шляхти, очолюваної С. Лещинським, а через неї – з Карлом XII. На початку 1708 р. Мазепа і Лещинський, який в той час був королем польським, уклали таємний договір, за яким Україна як Велике князівство мала входити до складу Речі Посполитої. Однак головним для України був її союз з Карлом XII, укладений у 1708 році. За умовами договору шведський король зобов'язувався обороняти Україну [22, с. 210].

Все, що буде завойоване на території Московської держави, якщо воно колись належало українському народові, мало бути приєднане до України. Князь (гетьман) і стани (соціальні групи України) зберігали всі права, які мали в Гетьманщині. Іван Мазепа довічно зберігав свою посаду гетьмана, а після його смерті стани (загальна, або Генеральна рада) мали обрати нового керівника. Шведи на час війни мали право тримати залози в п'яти містах України. Карл XII обіцяв не укладати миру з царем, поки Україна не визволиться з-під влади Москви [22, с. 210].

Отже, Мазепа домігся внесення в договір положень, що повинні були забезпечити незалежність і соборність Української держави, свободи, якими традиційно користувалися її стани. Поряд з цим не гарантувалася свобода українського селянства від кріпосництва.

Іван Мазепа довгий час тримав свій задум і переговори в глибокій таємниці, поступово розкриваючи їх найдовіренішим особам зі старшин. Однак частина її не підтримувала цих планів. Зокрема, повідомили царя про ці плани «зради» генеральний суддя Василь Кочубей і полтавський полковник Іван Іскра. Однак під час слідства, під жорстокими тортурами, вони відмовилися від обвинувачень проти гетьмана. За наказом Петра I вони були заковані в кайдани, передані Мазепі і 14 липня 1708 року в його таборі, поблизу міста Борщагівка, що на Київщині, страчені [22, с. 210].

Тобто домовленості гетьмана щодо подальшої долі Української держави становили таємну інформацію, яка була відома лише найближчим до гетьмана особам та суворо охоронялась. При гетьмані І. Мазепі були особи які збирали інформацію, виконували таємні доручення гетьмана. Однією із таких осіб був Войнаровський Андрій небіж і довірена особа гетьмана І. Мазепи. Саме він як довірена особа І. Мазепи не раз виконував його таємні доручення. Войнаровський збирав таємну інформацію російського командування, прикладом цього є інформування гетьмана 23 жовтня 1708 року про намір російського командування ввести війська на територію України [249, с. 77].

Отже, можна зробити висновок, що інформація про плани ворожих нападів становила таємницю за часів Козаччини та Гетьманської держави.

Прикладом збирання інформації, яка містить державну таємницю, є діяльність московського державного діяча Ізмайлова Андрія, якого в 1709 році Петром I було призначено міністром Російської імперії при гетьмані І. Скоропадському.

Ізмайлов дістав від царя дві інструкції: явну й таємну. В явній у 10 пунктах говорилося, що Ізмайлов має стежити за тим, щоб на Україні не було зради, щоб не допускати запорожцям селитися біля границь Гетьманщини; щоб чужоземних посланців приймав гетьман з ним, Ізмайлов пересилав привезені ними листи до царя; дивився за тим, щоб гетьман без дозволу царя не змінював нікого з генеральної старшини й полковників; резиденція гетьмана мала бути в Глухові; наказувалось пильнувати, щоб гетьманський уряд повідомляв царя про всі свої прибутки [75, с. 107].

Для встановлення інформації, яка відносилась до таємної потребує дослідження також питання правової системи Гетьманської держави. Правова система Гетьманської України, що ґрунтувалась на численних джерелах, з одного боку, обумовила відносну автономію її правового укладу, а з другого, – містила у собі багато внутрішніх протиріч, а, отже, прогалин у регулюванні суспільних відносин й інших недоліків. Це викликало необхідність систематизації існуючого в Україні права. Впродовж XVIII століття було здійснено кілька спроб кодифікації права козацької України [240, с. 23].

Під час Національно-визвольної війни українського народу проти панування польської шляхти та під час існування Гетьманщини на українських землях, джерела права, які існували раніше, на додаток до звичаїв і традицій, продовжували існувати й надалі [289, с. 188]. У 1716 році прийнято Військовий статут, а в 1720 році – Морський статут, які містили кримінально-правові положення. Так, частиною Військового статуту був Артикул військовий Петра Першого, який містив 209 правових норм. Воїнські артикули мали поширення лише на злочини, які скоїли військовослужбовці або за їх участю. Разом із тим,

згідно з Указом Петра I від 10 квітня 1716 року, вони могли бути використані судами при розгляді кримінальних справ за обвинуваченням цивільних осіб: «... и понеже оной хотя основанием воинских людей, однако ж касается и до всех Правителей земских, как из онаго сами усмотрите» [15, с. 44].

Перша згадка про захист секретів у сфері державної служби та про покарання тих, хто «таємно з колегіальних листів і документів щось винесе» багато дослідників знаходять в Генеральному регламенті 1720 року [10, с. 8]. Він вимагав «вірності службі», відповідальності за доручену ділянку роботи, вирішення справ із позицій державних інтересів і відповідно до норм законів, «не по дружбі, або по ворожнечі, або через хабарі». Як правило, чиновники адміністративних установ усіх рівнів повинні були дбати про оформлення документів із дотриманням правил діловодства, подання об'єктивної інформації, збереження державної таємниці [13, с. 116].

Таким чином, проаналізувавши охорону державної таємниці на початку XVIII століття можна зробити висновок, що система охорони більшою мірою обмежувалася правилами канцелярського характеру та була далека від теперішньої.

Подальший розвиток нормативно-правової бази відбувався з прийняттям Указів Російського імператора від 13 січня 1724 року «Про написання секретних справ в партикулярних листах», від 16 січня 1724 року «Про доручення секретних справ в Сенаті благонадійність людям» і в наказі Урядового Сенату від 5 березня 1724 року «Про написах на пакетах, в яких секретні справи». У даних документах знайшов своє відображення прообраз того порядку допуску до секретних документів і поводження з ними, який діє в даний час [10, с. 8].

З 1728 р. в Глухові працювала Кодифікаційна комісія, яку очолив генеральний бунчужний Яків Лизогуб. За 15 років вона розробила документ під назвою «Права, за якими судиться малоросійський народ» (далі – «Права, ...»). У ньому налічувалось 351 стаття з 1716 пунктами. В його основу було покладено Литовські статuti XVI століття, принципи хелмського,

саксонського та українського звичаєвого права із судової практики [140, с. 161].

Тобто, найвідомішою з кодифікацій українського права першої половини XVIII століття були «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.). Цей кодекс вважають визначною пам'яткою кодифікації законів Східної Європи і, звичайно, першорядним джерелом для вивчення історії українського права взагалі й кримінального зокрема.

Важливою рисою кримінального права Гетьманщини був його приватно-правовий характер. Переслідування злочину, навіть тяжкого, було в основному приватною справою. Суд карав злочинця залежно від волі потерпілого, а при відсутності останнього від вимог його родичів, хоча з плином часу щораз сильніше проявлялась ініціатива самих судів у розслідуванні злочинів [240, с. 23]. Глава 3 «Прав, ...», що мала назву «О преступникахъ противъ маестата государева», містить 15 статей, у яких передбачалися певні підстави притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили протиправні дії проти государя. Деякі злочини вказували на шпигунські дії, державну зраду, а саме статті 2, 4, 5 та 7 [186, с. 102]. Беручи до уваги положення цих статей вбачається, що основу суспільно-небезпечних дій, які мали ознаки в тому числі шпигунства та державної зради, становили такі злочини як: посягання на життя, здоров'я, честь і гідність глави держави та членів його сім'ї; посягання на монаршу владу; посягання на систему монаршого управління; посягання на систему обороноздатності держави, шляхом зради інтересів держави і монарха, економічного та військового сприяння ворогові у протиправних діях [98, с. 32].

Варто також відзначити, що навіть процес знищення української державності не відбувався без таємних домовленостей. У середині 60-х років XVIII століття процес послідовного знищення царатом усіх автономних ознак України пішов особливо швидкими темпами. Він тісно пов'язаний з ім'ям Катерини II, сходженню якої на імператорський трон Росії допомагав і гетьман України-Гетьманщини Кирило Розумовський. Імператриця прагнула уніфікації

та централізації влади й тому відхилила всі домагання козацької старшини на чолі з гетьманом відновити колишні права України-Гетьманщини [87, с. 202].

В період правління Кирила Розумовського організація розвідки й загальне керівництво розвідувальною діяльністю Гетьманату здійснювались особисто ним і посідали важливе місце в його управлінській діяльності. Саме такий висновок можна зробити, вивчивши і проаналізувавши окремі документи, які стосуються періоду 1750 – 1764 років [6, с. 33].

Важливі дані про дії козацьких розвідників зберігають листи, рапорти та донесення козацької старшини, Генеральної військової канцелярії та самих розвідників, яких, на жаль, в Україні збереглося не так багато. Вони дають можливість з'ясувати роль Розумовського в організації розвідувальних операцій, встановити глибину проникнення розвідників, форми і методи їхньої діяльності, уточнити інформацію про підбір розвідувальних кадрів та рівень організації розвідувальних заходів, а також виявити ефективність дій розвідки загалом [6, с. 33].

Періодична інформація про можливі вторгнення поляків, турків та татар змушувала козацьку верхівку спільно з російським військовим командуванням вживати узгоджених превентивних заходів. Причому, доручення вислати надійних і досвідчених козаків у турецькі володіння (Крим, Очаків) для вивідування ворожих намірів, покладалися на Розумовського урядовими розпорядженнями [6, с. 33]. Тобто особливе місце серед інформації, що становила державну таємницю за часів Кирила Розумовського, посідала інформація, здобута розвідувальним шляхом про ворожі плани нападу.

Проводячи заходи щодо підтримання козацьких підрозділів у бойовій готовності, Гетьман та Генеральна військова канцелярія, водночас, активізували власну розвідувальну діяльність. Вона спрямовувалася на встановлення ймовірності початку бойових дій, виявлення основних центрів зосередження ворожих сил, встановлення рівня їхньої координації (зокрема польських формувань з татарськими ордами). Не виключено, що в складі

канцелярії працювали особи, причетні до розвідувальної діяльності, котрі однак підпорядковувалися не військовому писареві, а Гетьманові [6, с. 33].

Об'єктом ретельної уваги спеціальних козацьких посланців-розвідників були польські та османські володіння, передусім Правобережна Україна та Кримський ханат [6, с. 33].

Плани щодо здійснення розвідувальних заходів та інформація, добута в результаті таких заходів, суворо охоронялася на державному рівні.

Використовуючи формальну причину (бажання К. Розумовського встановити спадковість гетьманату для свого роду), у січні 1764 р. Катерина II наказала К. Розумовському прибути до Петербурга й під загрозою кари «за зраду» примусила його зректись гетьманства [87, с. 202].

Г. Теплов, якому Катерина II доручила скласти записку про стан справ в Україні, повторював у ній звинувачення Петра I, що всі гетьмани були зрадниками або схильними до зради і що специфічні малоросійські вольності й звичаї принесли лише експлуатацію і непорозуміння [87, с. 203].

Імперським маніфестом від 10 листопада й сенатським указом від 17 листопада 1764 року оголошувалося, що гетьман Кирило Розумовський добровільно склав свої повноваження і для управління Лівобережною Україною й Запоріжжям створюється Малоросійська колегія з президентом [87, с. 203].

Хоча Катерина II зробила деякі кроки примирення щодо козацької старшини, вона своєю генеральною лінією бачила інтеграцію Гетьманщини в імперію, що зрозуміло з деяких таємних розпоряджень про те, як досягти цієї мети [87, с. 203].

Отже, таємницею за часів Козаччини і Гетьманської держави була інформація про картографічні дані, військові плани, таємні переговори, таємні наради, а також домовленості між державними діячами щодо зовнішньої та внутрішньої політики держав [224, с. 123]. Також варто відзначити, що за часів Гетьманщини таємну інформацію становили настанови російських царів щодо управління, підконтрольними їм особами Україною, домовленості української

інтелігенції, спрямовані на відновлення української державності, домовленості гетьмана щодо подальшої долі Української держави, які були відомі лише найближчим до гетьмана особам та суворо охоронялась [224, с. 124].

Період XIX – початку XX століття ознаменувався тим, що значна частина українських земель перебувала в складі Російської імперії, а Західна Україна – Австрійської, а потім Австро-Угорської імперії. Зважаючи на це, саме імперське законодавство визначало систему охорони державної таємниці на українських землях у той час.

Одним із перших законодавчих актів XIX століття, який регулював охорону державної таємниці став Маніфест «Про розподілення державних справ на особливі управління, із розподіленням предметів, які належать до сфери відання кожного управління» 1810 року, що передбачав створення спеціального Міністерства поліції із особливою канцелярією міністра. Остання була створена для ведення секретного діловодства, видання закордонних паспортів, реєстрації іноземців, проведення цензурної ревізії, виконання особистих доручень міністра. Канцелярія складалася із декількох «столів» і секретної частини [161, с. 223–224].

Ще одним етапом охорони державної таємниці можна виділити прийняття у 1811 році Маніфесту про «Загальне запровадження міністерств», який визначав систему управління та склад міністерств, відповідно до якого встановлювався особливий порядок поводження із секретними справами, що мали підписуватися «у власні руки» та негайно доставлятися міністру, зберігатися в його канцелярії, де по ним і здійснювалось виконання [154].

Найвищим указом від 3 липня 1826 р. Особлива канцелярія міністра внутрішніх справ була перетворена в самостійну установу, під назвою Третього відділення власної його імператорської величності канцелярії, III відділення охоплювало своєю юрисдикцією злочини, які носили характер терористичних, і підпорядковувалося безпосередньо імператорові [258, с. 218].

На межі XIX–XX століть, в умовах загострення суперництва великих держав за ринки збуту, ресурси і сфери впливу потреба розвідінформації

набула постійного характеру. У зв'язку з цим зросло значення контррозвідки, серед основних завдань яких було налагодження функціонування контррозвідувального режиму складовою частиною якого був режим секретності. Наприкінці XIX століття, Уложення про покарання розрізняло три види державної зради: загальну, військову і дипломатичну. Зважаючи на те, що неодмінною кваліфікуючою ознакою державної зради було посягання на державну таємницю, ми можемо робити висновок і про поділ такого виду інформації на три види [19, с. 6].

У 1845 році Державною Думою Російської імперії було прийнято Уложення про покарання кримінальні та виправні. 15 серпня 1845 року воно було затверджене російським імператором Миколою I, а набрало сили 1 травня 1846 року. З 1845 до 1885 року редакція цього Уложення про покарання кримінальні та виправні змінювалася, а в редакції 1885 року воно діяло до революції 1917 року [14, с. 136].

В Уложенні злочинам проти безпеки держави був присвячений розділ «Про злочини державні», де перераховувалося наступне коло діянь, що відносяться до державної зради: 1) повідомлення російським підданим «державних таємниць іноземному уряду», 2) зловживання довірою дипломатичним або іншим чиновником «з наміром завдати в явну шкоду для батьківщини» [27, с. 103-104].

В редакції Уложення 1885 року злочином державним також визнавалось сприяння або допомога неприятелю під час війни у військових або інших ворожих діях проти батьківщини або проти союзників Росії, що виражалось у явній участі чи у розкритті таємниці або інших відомостей, якими були відомості про місто, фортецю або інше місце укріплення або порт, арсенал або кораблі, або інші морські або річкові судна або відомості про місце проведення військових дій, про чисельність армії або інші засоби нападу або оборони [238, с. 177].

22 березня 1903 року Микола II затвердив проєкт нового Кримінального уложення, що складалося із 37 розділів. Уложення набрало чинності лише

частково, причому поступово, – окремими розділами. Так, розділ «Про державну зраду» був введений у дію Законом від 7 червня 1904 року, а розділ про злочинні діяння по службі – лише у 1906 році, а розділ же XXIX «Про розголошення таємниць» так і залишився проектом [279, с. 17].

Кримінальне уложення запроваджувало, зокрема:

– каторгу на строк до 8 років за опублікування або повідомлення уряду або агенту іноземної держави, яка не перебуває у війні з Росією, плану, малюнка, документа, або їх копії, які завідомо для винного повинні були зберігатись у таємниці від іноземної держави, а також термінову каторгу, за це ж діяння якщо воно було вчинене винним, якому такі відомості стали відомі в силу виконання службових обов'язків або якщо такій особі було заборонено публікувати або повідомляти вказані відомості;

– позбавлення волі за зняття плану або створення малюнку або здійснення опису місця укріплення, або району розташування військового судна або військової будівлі, призначених для захисту країни, здійснені без належного дозволу, а також ув'язнення на строк не більше трьох років запроваджувалося за це ж діяння, якщо його метою було повідомлення плану, малюнку або опису уряду або агенту іноземної держави, яка не перебуває у війні з Росією;

– ув'язнення на строк не більше трьох років запроваджувалося за зняття копії з плану, малюнка, опису або документа або у збиранні або викладенні письмових відомостей, в отриманні плану, малюнка, опису, документа або копій з них, якщо описи, документи, копії з них або відомості стосувалися зовнішньої безпеки Росії і зберігалися в таємниці від іноземної держави [248, с. 24].

Таким чином, аналізуючи систему охорони державної таємниці у XIX – на початку XX століття можна зробити висновок, що зважаючи на те, що характерною ознакою того періоду була боротьба за українську державність, особливою категорією відомостей, що становили державну таємницю були відомості щодо організації революційного руху на території України.

Інформацію, що становила державну таємницю того часу можна поділити на три категорії: загальна інформація, відомості військового характеру та інформація щодо зовнішньої політики. Також створювалася розгалужена система органів у сфері охорони державної таємниці: Третє відділення власної його імператорської величності канцелярії, Міністерство внутрішніх справ та Верховна розпорядча комісія та вперше в Кримінальному уложенні 1903 року, незважаючи на те, що розділ XXIX «Про розголошення таємниць» так і залишився проектом, було запроваджені положення щодо відповідальності за деякі злочини у сфері охорони державної таємниці, які стали початком розвитку нинішньої системи охорони державної таємниці.

У період 1917–1921 років Україна стає суб'єктом міжнародних відносин, а отже бере участь у переговорах, укладає угоди, спрямовані на захист державності, територіальної цілісності. Відповідно виникає низка органів державної влади, які відповідали за ці сфери діяльності. Так, у проголошеному 16 липня 1917 року Центральною Радою II Універсалі йшлося про утворення Генерального Секретаріату – виконавчого органу влади, у складі якого діяло Генеральне секретарство з національних справ, що стало першим зовнішньополітичним відомством України. Українська Народна Республіка (далі – УНР), проголошена 7 листопада 2017 року III Універсалом Центральної Ради, розпочала налагодження контактів з іншими державами [63, с. 56].

Одним із прикладів налагодження відносин з іншими державами є Берестейський договір, який було підписано між УНР і Четвірним союзом 29 січня (9 лютого) 1918 року, за яким майже вся Холмщина і більша частина Підляшшя повинні були увійти до складу Української Народної Республіки [16, с. 319].

Окрім Берестейського договору, було підписано таємну угоду між Австро-Угорщиною і УНР у справі Східної Галичини та Буковини. Згідно з нею, в обмін на поставки українського продовольства австро-угорський уряд зобов'язувався не пізніше 31 листопада 1918 року здійснити поділ Галичини на українську і польську частини, та об'єднавши першу з Буковиною, створити

один суцільний коронний край [16, с. 319]. Тобто, ще в ті часи керівництво УНР розуміло значимість таємних домовленостей та таємної інформації, і сприймало це як ефективний спосіб розвитку власної держави.

Варто зазначити, що не лише український народ під час національно-визвольного руху з метою утвердження власної держави захищав відомості, що становили державну таємницю, а і більшовики, перед якими постала низка викликів, зумовлених як зовнішніми загрозами так і внутрішньою опозицією, а тому виникла необхідність створення органів державної безпеки, які б усували навіть потенційну небезпеку в межах держави і займалися збереженням секретної інформації. У листопаді 1919 року прийняте «Положення про революційні трибунали», яке встановлювало відповідальність за «розголошення секретних відомостей і документів» [275, с. 103].

На закінчення національно-визвольного руху припадає створення 5 травня 1921 року 8 спецвідділу при Всеросійській надзвичайній комісії по боротьбі з контрреволюцією і саботажем, даний відділ координував заходи із захисту державної таємниці [268].

Отже, зважаючи на те, що період 1917–1921 років характеризувався наявністю національно-визвольного руху на території України, Українська Центральна Рада, яка була не тільки головним його організатором, а також ініціатором таємних домовленостей, угод, що були покликані створити необхідні умови для забезпечення автономії України та утвердження української державності в період революції, а тому, саме із діяльністю Української Центральної Ради пов'язуються перші зародки органів, які працювали із відомостями, що становили державну таємницю.

Створення СРСР відбулося 30 грудня 1922 року на I Всеукраїнському з'їзді Рад у Москві. Виникла федеративна держава, в якій гарантувалась рівність прав націй і територій [288, с. 19–20].

У результаті підписання «Договору про створення СРСР» від 30 грудня 1922 року Президія ВЦВК СРСР затвердила Положення від 15 листопада 1923 року «Про об'єднане державне політичне управління (ОДПУ) СРСР та

його органи», тим самим створивши потужний централізований спеціальний орган державної безпеки, на який зокрема покладался контроль за додержанням режиму таємності та ведення шифрувальної справи. На основі згаданого положення була створена колегія ОДПУ, яка стала органом позасудового покарання. При ОДПУ СРСР та місцевих органах ОДПУ були створені так звані трибунали (трійки), котрі виконували роль судових органів. Постановою ВЦВК СРСР від 28 березня 1924 року був створений ще один позасудовий орган – Особлива нарада та її регіональні представництва при ОДПУ – насамперед задля здійснення адміністративних висилок, переселень та ув'язнень у концентраційні табори «антирадянських елементів». До їх функцій також належало винесення вироків у прискореному порядку протягом 15 хвилин без виклику свідків, з негайним приведенням вироку до виконання. Здійснення такого «правосуддя» дозволяло в короткі терміни репресувати величезну кількість осіб. При цьому принципи, наприклад, об'єктивності слідства не тільки порушувалися, але й відкрито ігнорувались, а оскільки завданням «трійок» і особливих нарад було саме масове і швидке репресування «ворогів народу», а не з'ясування вини підсудних, то такий порядок винесення вироків для влади був зручнішим та ефективнішим [90, с. 106].

Цікаво, що зі створенням Верховного Суду СРСР нагляд за законністю дій ОДПУ був покладений на Прокурора Верховного Суду СРСР, проте, зрозуміло, така норма залишалась суто декларативною і формальною [89, с. 17].

Отже, із створенням наддержави – СРСР, відразу почали створювалися нові органи, які мали забезпечити додержання режиму таємності певної категорії державних справ, а також визначити швидке та «ефективне» покарання за порушення цього режиму.

Штат Спеціального відділу Державного політичного управління (ДПУ) УРСР у кількості 5 осіб, був затверджений Постановою Ради Народних Комісарів (РНК) УСРР від 24 листопада 1924 року. Спеціальний відділ при

ДПУ УСРР був організований на базі Шифрувального бюро ДПУ УРСР [265, с. 20].

Постановою Ради Народних Комісарів (РНК) УРСР від 6 грудня 1924 року була затверджена інструкція, яка надавала їй органам право контролю та нагляду за додержанням встановленого порядку прийому, розсилки й зберігання таємного листування в центральних установах УРСР, в тому числі в загальносоюзних і об'єднаних наркоматах. Цією ж інструкцією до відання органів ДПУ УРСР був віднесений облік осіб, які вели роботу з таємною документацією. Керівники установ мали відбирати у останніх підписку про суворе дотримання службової таємниці та оформляти ряд інших документів, направляючи їх до органів ДПУ УРСР [266, с. 62–67]. При звільненні з роботи із вказаних осіб брались підписки про нерозголошення відомих їм державних таємниць [72, с. 32].

Своїм рішенням керівництво Радянського Союзу створило орган, який був наділений широкими повноваженнями для виконання завдань з охорони державної таємниці в Україні, боротьби зі шпигунством, дотримання режиму таємності, ведення шифрувальної роботи, обліку осіб, які мали доступ до державної таємниці, тобто всі повноваження були спрямовані на охорону, збереження інформації, яка становила певну цінність для ефективного розбудови новоствореної держави – Радянського Союзу. Монополізація одним органом – ДПУ УРСР повноважень щодо забезпечення режиму таємності сприяла покращенню механізмів захисту державної таємниці.

16 лютого 1926 року постановою Центрального виконавчого комітету і Ради народних комісарів СРСР затверджений «Перший загальносоюзний перелік відомостей, що становили державну таємницю» (призначався для посадових та інших осіб державних підприємств, установ і організацій, чия службова діяльність була пов'язана з секретним діловодством, а також з проведенням секретних робіт і мав гриф «Цілком таємно») [33, с. 57].

27 квітня 1926 року РНК СРСР прийняв постанову «Про затвердження переліку відомостей, що за своїм змістом є державною таємницею, яка

спеціально охороняється». Це був перший загальносоюзний перелік відомостей, що становили державну таємницю. У ньому держава відкрито визначила категорії відомостей, що становили державну таємницю, зміст яких було доведено до самих широких мас [33, с. 48].

Вказана постанова була першим систематизованим нормативно-правовим актом, який мав визначений по категоріям перелік відомостей, що становили державну таємницю та охоронялись державою.

Вперше у КК УРСР зі змінами і доповненнями станом на 25.05.1930 року, статтею 54-6 передбачалася кримінальна відповідальність за шпигунство. Шпигунство визначалось як передача, викрадення або збирання з метою передачі відомостей, які за своїм змістом становлять спеціально охоронювану державну таємницю, чужоземним державам, контрреволюційним організаціям або приватним особам. Слід зазначити, якщо шпигунство спричиняло, або могло спричинити особливо тяжкі наслідки для інтересів СРСР, то до таких осіб застосувались найсуворіші покарання такі, як розстріл, або оголошення ворогом трудящих з конфіскацією майна, або позбавленням громадянства Союзної Республіки, громадянства Союзу РСР та вигнання за межі СРСР назавжди. Відповідальність також передбачалась за передання, викрадення або збирання для передачі економічних відомостей, що за своїм змістом не становлять спеціально охоронюваної державної таємниці, проте не підлягають оголошенню через заборону відповідно до закону або наказу [125].

Аналізуючи розмір та вид покарання за шпигунство – розголошення відомостей, що за своїм змістом становили спеціально охоронювану державну таємницю, можна дійти висновку, що законодавець розумів значну суспільну небезпеку вказаного злочину для суспільства та держави, а тому передбачив одні з найсуворіших покарань для нього.

Також однією з найбільш масштабних таємниць, яка охоронялась на найвищому рівні – є Голодомор в Україні 1932–1933 років. Розміри та масштаби цієї катастрофи в УРСР упродовж десятиріч приховувались та замовчувались, оскільки становили державну таємницю [36, с. 180].

Зокрема, в радянській історичній науці 30-х – середини 50-х років і немає натяку на Голодомор 1932–1933 років. У кращому випадку, історики могли говорити про продовольчі ускладнення, викликані мовляв, труднощами переходу від індивідуального до колективного виробництва в сільському господарстві [36, с. 180].

Відомий вчений-історик Андрій Григорович у своїй праці «Чорний голод в Україні 1932–1933 рр. Боротьба за існування» описуючи Україну як житницю Європи, землю, що славиться своїми родючими ґрунтами та золотою пшеницею... [283, с. 3] зазначає, що саме цій землі випала доля так постраждати без будь-яких природних катастроф. Вчений зазначає, що сім мільйонів українців помирали від голоду в той час, коли Радянський Союз експортував сільськогосподарську продукцію за кордон, наголошуючи, що «в той час коли Москва бенкетувала, Україна – голодувала» [283, с. 3].

Є підстави вважати, що початок організації Голодомору в Україні було покладено постановою Центрального виконавчого комітету і Ради народних комісарів СРСР від 7 серпня 1932 року «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації й зміцнення суспільної (соціалістичної) власності» та таємною інструкцією із застосування цієї постанови [70, с. 32].

Також підтвердженням таємниченню голоду є дослідження закордонних вчених, які зазначають, що протягом десятиліть трагедія залишалася державною таємницею, яку заперечував Сталін та радянські лідери і приховували від зовнішнього світу. Навіть у офіційній кореспонденції, позначеній «цілком таємно», було заборонено використовувати слово «голод», і до 1980-х років заборонялося говорити про Голодомор та жорстоко карали. Побойовання говорити про це було настільки поширено, що рідко згадувалось навіть всередині сім'ї. Завіса мовчання поступово почала підніматися після промови Володимира Щербицького 25 грудня 1987 року, в ході якої він заявив, що «у 1932-1933 рр. у деяких районах були неприємності та навіть голод» [291, с. 55].

Отже, як показала історія Голодомору 1932–1933 років, державною таємницею можуть бути не тільки відомості, які завдають шкоду територіальній цілісності, недоторканості держави, відомості військового характеру, а й відомості внутрішньої політики держави та навіть репресій державою власних громадян, які суворо охоронялись та маскувались Радянським Союзом під приводом продовольчої кризи «житниці Європи».

Наступним яскравим прикладом охорони та значимості державної таємниці, є період Другої світової війни, який почався 17 вересня 1939 року, коли німецькі війська підходили до Бреста й Львова, Червона армія перейшла кордон, щоб, як пояснювала радянська пропаганда, «подати руку допомоги своїм братам – українцям і білорусам». Протягом 12 днів, не стрінувши опору, радянські війська зайняли територію Західної Волині і Східної Галичини. Тепер достовірно відомо, що ця акція відбулася згідно з таємним додатковим протоколом до Договору про ненапад між Радянським Союзом та Німеччиною від 23 серпня 1939 р. (пакт Молотова-Ріббентропа). Зокрема, у п. 2 передбачалося, що «у випадку територіальних і політичних перетворень на територіях, що належать Польській Державі, сфери впливу Німеччини та СРСР будуть розмежовані приблизно по лінії річок Нарев – Вісла – Сян». Проте, пізніше радянсько-німецький договір від 28 вересня 1939 року установив нову лінію кордону між СРСР та Німеччиною – вздовж Сяну та Бугу [85, с. 379-380].

Боротьба зі злочинами, що загрожували охороні державної таємниці, значно посилилася в роки Другої світової війни. Перед органами держбезпеки було поставлено завдання допомагати військовому командуванню і політорганам в охороні військових секретів у Червоній армії, забезпечувати збереження державної і військової таємниці в тилкових районах. Велику роль у гарантуванні державної безпеки, як зазначають дослідники, відіграло введення військової цензури (Постанова від 6 липня 1941 року) [7, с. 46].

15 листопада 1943 року Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ «Про відповідальність за розголошення державної таємниці та за втрату документів, що містять державну таємницю», який передбачав кримінальне

покарання не тільки для посадових, але й для приватних осіб за розголошення державної таємниці, що було новим у кримінально-правовій практиці радянської держави [273, с. 27-28].

Отже, з вказаних вище подій можна прослідкувати становлення, розвиток та охорону державної таємниці Радянським Союзом до початку Другої світової війни та безпосередньо під час війни. Період до Другої світової війни можна виділи, як окремий етап становлення та охорони державної таємниці за часів СРСР.

Після Другої світової війни розпочинається «холодна війна», протистояння наддержав, а тому, збереження Радянським Союзом державної таємниці, набуває все більшої актуальності для зайняття домінуючого місця на міжнародній арені.

З метою перекриття каналів витоку важливих відомостей до супротивника Президія Верховної Ради СРСР 9 липня 1947 року видала Указ «Про відповідальність за розголошення державної таємниці і за втрату документів, що містять державну таємницю». Цей документ чітко визначив категорію осіб, що були суб'єктами втрати документів і розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, а також посилив їх кримінальну відповідальність за вказані види злочинів. Такими суб'єктами визнавались військовослужбовці, посадові і приватні особи [33, с. 52].

Разом із іншими обмеженнями та заборонами, які існували на той час, державою також суворо дотримувалась цензура. Після скасування в 1955 році інституту районних цензорів, охорона військових і державних таємниць у районних і багатотиражних газетах була покладена на редакторів. 1957 року кожний редактор отримав – Перелік відомостей, заборонених до опублікування в районних, міських та багатотиражних газетах і передачах по радіо. Аналіз цього документа, що містив перелік відомостей, які не підлягають опублікуванню у відкритій пресі, дозволяє сформулювати уявлення про ідеологічний фон епохи, образ ворога, уявні загрози, зрештою – про больові точки системи, що надійно захищались від ока читача. Так, окрім військово-

політичних питань, документ забороняв співставлення внутрішніх цін в іноземних державах з внутрішніми цінами в СРСР, розміри і розрахунки податку з обороту по кожному виду товару, відомості про випадки, навіть одиничні, захворювання населення чумою, холерою і натуральною віспою, відомості про професійні захворювання, виробничий травматизм, масові харчові отруєння, катастрофи, значні аварії і пожежі в промисловості і на транспорті [88, с. 219].

Таким чином, якщо причини віднесення відомостей військового характеру до державної таємниці цілком зрозумілі, то віднесення до вказаної категорії відомостей про захворювання, ціни, аварії, пожежі, катастрофи, тощо – викликає певні запитання, оскільки являє собою порушення Радянським Союзом одного з основоположних прав – права свободи слова та права на громадян на інформацію, гарантованих Загальною декларацією прав людини, прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року.

Після Другої світової війни керівництво СРСР усвідомлювало значення таємної інформації для ведення військової справи, а тому, встановлювалась відповідальність військовослужбовців за розголошення військової таємниці, а саме, Законом СРСР «Про кримінальну відповідальність за військові злочини» від 25 грудня 1958 року.

Статтею 23 Закону СРСР «Про кримінальну відповідальність за військові злочини» встановлювалась відповідальність за розголошення військової таємниці або втрату документів, які містять військову таємницю, а саме: розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, за відсутності ознак зради Батьківщині – каралось позбавленням волі на строк від двох до п'яти років; втрата документів, що містять відомості військового характеру, що становлять державну таємницю, або предметів, відомості про які становлять державну таємницю, особою, які ці документи або предмети були довірені, якщо втрата стала результатом порушення встановлених правил поводження із зазначеними документами або предметами – каралось позбавленням волі на строк від одного до трьох років;

діяння передбачені вище, якщо вони спричинили тяжкі наслідки – каралось позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років; розголошення військових відомостей, що не підлягають розголошенню, але які не є державною таємницею – каралось позбавленням волі на строк від трьох місяців до одного року; розголошення військових відомостей, що не підлягають розголошенню, але які не є державною таємницею при пом'якшуючих обставинах – каралось застосуванням правил Дисциплінарного статуту Збройних Сил Союзу РСР [168].

Вказаним законом встановлювалась відповідальність за втрату, розголошення відомостей військового характеру, але варто звернути увагу на те, що за своєю суттю – це два різні злочини, оскільки законодавець їх відмежував об'єктом злочинного посягання, а саме, відомостями військового характеру, що містять державну таємницю та відомостями військового характеру, які не є державною таємницею. Ці положення однієї статті протирічать одна-одній, тому що державна таємниця більш ширше поняття, яке включає в себе відомості військового характеру (державну таємницю).

Органом державної безпеки у сфері захисту секретної інформації на той час був Комітет державної безпеки СРСР. Серед основних завдань КДБ при Раді Міністрів СРСР, визначених Положенням про Комітет державної безпеки при РМ СРСР (затверджене постановою ЦК КПРС і РМ СРСР № 229-102 від 2 березня 1959 року), захист відомостей, що становили державну таємницю, окремо не згадувався. Ця діяльність проводилась в рамках виконання радянською спецслужбою таких завдань: боротьба зі шпигунською, диверсійною, терористичною та іншою підривною діяльністю іноземних розвідок; контррозвідувальна робота в Радянській Армії, Військово-морському флоті, цивільному повітряному флоті, в прикордонних військах і військах МВС; контррозвідувальна робота на спеціальних об'єктах, особливо важливих об'єктах промисловості і на транспорті; організація радіоконтррозвідувальної роботи [28, с. 78-79].

Отже, захист державної таємниці Комітетом державної безпеки СРСР здійснювався, не як окрема функція, а як складова розвідувальної та контррозвідувальної діяльності.

Наступним етапним формування системи охорони державної таємниці є прийняття Верховною Радою УРСР 28 грудня 1960 року Постанови «Про затвердження КК Української РСР», згідно з якою КК УРСР вводився в дію з 1 квітня 1961 року [122].

Вказаний КК передбачає кримінальну відповідальність за такі злочини, як державну зраду, шпигунство, розголошення державної таємниці.

Відповідно до статті 56 КК УРСР державною зрадою вважалось діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній недоторканності, обороноздатності або державній безпеці України, а саме, перехід на бік ворога у воєнний час або в бойовій обстановці, шпигунство, подання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України [122].

Згідно з статтею 57 КК УРСР шпигунством вважалось – передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну чи військову таємницю, вчинені іноземним громадянином або особою без громадянства на шкоду інтересам України. А також, передача або збирання за завданням іноземної розвідки відомостей, що не становлять державної чи військової таємниці, для використання їх на шкоду інтересам України, вчинені іноземним громадянином або особою без громадянства [122].

Розголошення державної таємниці визначалось в статті 67 КК УРСР, як розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі по службі чи роботі, при відсутності ознак державної зради або шпигунства [122].

Окремо слід зазначити, що статтею 68 КК УРСР передбачено кримінальну відповідальність за втрату документів, що містять державну таємницю, а так само предметів, відомості про які становлять державну

таємницю, особою, якій вони були довірені, якщо втрата стала результатом порушення встановлених правил поведіння із зазначеними документами або предметами [122].

Вказаним вище кодексом вперше було розмежовано державну зраду, шпигунство та розголошення державної таємниці, а також вперше визначено перелік осіб, які можуть бути суб'єктом вказаних злочинів – громадянин України, іноземець, особа без громадянства, та навіть спеціального суб'єкта – особу, які ці відомості були довірені або стали відомі по службі чи роботі.

1 серпня 1963 року Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу прийняв постанову «Про впорядкування видавничої справи в країні і підвищення ролі видавництва в господарському і культурному будівництві», а 10 серпня того ж року постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР був організований Державний комітет Ради Міністрів СРСР по друку. Подія знайшла відображення у пресі: «З метою поліпшення керівництва видавництвами, поліграфією і книжковою торгівлею в країні Президія Верховної Ради СРСР утворила союзно-республіканський Державний комітет Ради Міністрів СРСР по друку. Президія Верховної Ради СРСР призначила Романова Павла Костянтиновича головою Державного комітету Ради Міністрів СРСР по друку – міністром СРСР» [229, с. 1-2].

До складу нового відомства включили і Головне управління по охороні військових і державних таємниць у пресі при Раді Міністрів СРСР (Головліт). Забігаючи наперед, відзначимо, що 18 серпня 1966 року Головліт знову став самостійним відомством під уточненою назвою: Головне управління по охороні державних таємниць у пресі при Раді Міністрів СРСР [229, с. 2].

Яскравим прикладом роботи Головліту є події весни 1966 року, коли контролери Головліту знайшли «політично некоректний текст» в книзі для відвідувачів Державного художнього музею. Голова Головліту включив вказаний текст до листа секретарю ЦК КПРС, як пропаганду та підкреслив наступне: «Настав час вивести цензорів з-за вікон студій художників і визнати, що твором мистецтва є щось індивідуальне, а не політичний плакат, створений

за державними стандартами». Голова також повідомив, що ця сторінка була вилучена з книги відвідувачів художнього музею [287, с. 31].

Таким чином, вдосконалювалось не лише законодавство в сфері охорони державної таємниці, а й створювались ефективні органи, завданням яких була охорона таємних відомостей навіть у видавничій справі, оскільки діяльність у цій сфері могла вплинути на громадян та створити негативну політичну ситуацію в країні.

В середині 1960-х років у зв'язку із розвитком науки і техніки чимало секретних відомостей потрапляло до противника в результаті використання технічних засобів збору інформації, тому постала необхідність організації протидії. Систему комплексного захисту від технічної розвідки сформовано на основі двох постанов: «Про заходи щодо посилення режиму секретності» від 1 жовтня 1970 року; «Про протидію іноземним технічним розвідкам» за № 903-303 від 18 грудня 1973 року. Її репрезентувала Державна технічна комісія СРСР з протидії іноземним технічним розвідкам, створена на базі Міністерства оборони і КДБ. Це призвело до того, що у 70-х роках ХХ століття в СРСР завершилось формування загальнодержавної системи захисту державної таємниці [63, с. 58].

О. О. Шаблиста викоремлює особливості визначення державної таємниці в 1940–60-х роках: 1) державною таємницею вважались відомості, що мали важливе державне значення і витік яких міг спричинити шкоду державним інтересам, або підрозділялися на військову і державну таємницю, або ж відомості військового характеру, що входили в поняття «державна таємниця», висувалися на перше місце за своєю значущістю; 2) вказані визначення є недостатньо повними, не розкривають зміст державної таємниці, не конкретизовані, вживаються такі характеристики відомостей, як «важливі для держави», що «мають важливе значення» [271, с. 219].

У 1980-х роках у зв'язку з перебудовою виникла ідея удосконалення системи захисту державної таємниці в СРСР шляхом створення єдиної системи контролю, верхній рівень у якій мав займати загальнодержавний орган, що

відповідав би за координацію усієї діяльності у цій сфері. Однак через розпад Радянського Союзу ці плани не були реалізовані [63, с. 58].

12 травня 1987 року постановою РМ СРСР затверджено Інструкцію по забезпеченню режиму секретності в міністерствах, відомствах, на підприємствах в установах і організаціях СРСР, яка діяла частково в Україні і після розпаду СРСР аж до жовтня 2003 року.

У зв'язку з процесами демократизації в країні у другій половині 80-х років Головліт почало відігравати все меншу роль. У серпні 1990 року Головліт було перейменовано у ГУОТ – Головне управління з охорони державних таємниць у пресі й інших засобах масової інформації, а згодом, 13 квітня 1991 року скасовано. Цензорські функції перейшли до новоствореного Міністерства інформації і преси СРСР [56, с. 123].

В усьому світі, 8 грудня 1991 року, вважається датою підписання договору (Біловезьких угод) трьома підписантами – Білорусією, Росією та Україною, який де-юре припинив подальше існування СРСР [294, с. 336] та став завершальним етапом формування системи охорони державної таємниці за часів СРСР. Заключним же етапом історичного розвитку системи охорони державної таємниці стало схвалення Закону України «Про державну таємницю» у 1994 році та діючого КК України у 2001 році.

1.3. Зарубіжний досвід кримінально-правової охорони державної таємниці

Сьогодні проблеми державної розбудови, національно-культурного відродження та політико-правових реформ в Україні вимагають скрупульозного вивчення та глибокого осмислення також іноземного досвіду. На особливу увагу, як відмічає А. В. Савченко, заслуговують процеси науково-теоретичних розробок у правовій сфері та вдосконалення різних галузей національного законодавства, включно з галуззю кримінального законодавства [212, с. 12].

Більше ста років тому знаний криміналіст М. Д. Сергєєвський справедливо відзначив, що «наукове дослідження не може обмежитись позитивним правом одного якогось народу (правом вітчизняним), як необхідний матеріал мають бути залучені визначення права інших держав». «Проповідувати виняткову національну замкнутість, продовжує автор, означає заперечувати всю новітню історію і ставити на місце реальної дійсності свою власну, довільну утопію» [219, с. 2, 3]. Аксиомою є те, що освоєння реальної дійсності неможливе без опанування минулого й іншого досвіду, а останнє – без порівнянь [262, с. 9].

Коло засобів та механізмів захисту інформації, що становить державну таємницю, які запроваджені в тій чи іншій державі залежить від ступеня її економічного та науково-технічного розвитку. З метою визначення механізмів вдосконалення системи охорони державної таємниці в Україні пропонуємо дослідити системи охорони державної таємниці в таких країнах як Естонія, Франція, Узбекистан, Туреччина, Молдова та Білорусь.

Питання здійснення охорони державної таємниці в Естонії регулюється Законом Республіки Естонія «Про державну таємницю та секретну інформації іноземних держав» (State Secrets and Classified Information of Foreign States Act). Відповідно до цього закону, державною таємницею є інформація, яка вимагає охорони від розкриття в інтересах національної безпеки або міжнародних відносин Естонії, за винятком секретної інформації іноземних держав. Залежно від ступеня секретна інформація поділяється на: інформацію з обмеженим доступом, конфіденційну інформацію, секретну інформацію та інформацію з грифом цілком таємно [190].

У Законі Естонії «Про державну таємницю та секретну інформацію іноземних держав» зазначається, що державною таємницею є інформація, яка належить державі, знаходиться під контролем держави, створена нею або для неї [190].

Дослідивши естонський підхід до класифікації державної таємниці та її охорони в сфері національної оборони, можна зробити висновок, що вона

поділяється на: 1) інформацію, що стосується підготовки, управління й операцій національної оборони, крім інформації, розкриття якої не завдало б шкоди безпеці Естонії; 2) інформацію про підготовку й операції з мобілізації, за винятком інформації, розкриття якої не завдасть шкоди безпеці Естонії; 3) інформацію про запас, необхідний для організації мобілізації, за винятком інформації, розкриття якої не завдало б шкоди безпеці Естонії, або яка підлягає розголошенню за договором; 4) відомості, що стосуються військової зброї та боєприпасів естонських військ і ліги оборони, за винятком інформації, розкриття якої не завдало б шкоди безпеці Естонії, або яка підлягає розголошенню за міжнародним договором; 5) інформацію, зібрану з радіолокаційних інформаційно-спостережних систем військ оборони; 6) інформацію щодо винаходів і досліджень, що проводяться для цілей громадського захисту та їх результатів, за винятком інформації, розкриття якої не завдало б шкоди безпеці Естонії; 7) відомості, зібрані структурним підрозділом сил оборони, які займаються розвідкою та контррозвідкою, за винятком інформації, розкриття якої не завдало б шкоди безпеці Естонії; 8) інформацію про склад, функції та розподіл бюджету структурного підрозділу сил оборони, за винятком інформації, розкриття якої не завдало б шкоди безпеці Естонії; 9) інформацію про збір таємної інформації структурним підрозділом сил оборони, включаючи інформацію про методи збору інформації та про об'єкти, що підлягають дотриманню, за винятком інформації, розкриття якої не завдало б шкоди безпеці Естонії; 10) інформацію про міжнародне співробітництво з питань розвідки та контррозвідки, що проводяться силами оборони, за винятком інформації, розкриття якої не завдало б шкоди безпеці Естонії; 11) інформацію про військово-географічні райони сил оборони та ліги оборони, за винятком інформації, розкриття якої не завдало б шкоди безпеці Естонії [190].

Тобто, в Естонії до таємної інформації в сфері оборони належать відомості про плани та розробки в цій сфері, а також дислокацію збройних сил, відомості, що стосуються озброєння та військової техніки, інформація, зібрана

спеціальними органами у цій сфері та інформація щодо міжнародного співробітництва у сфері оборони.

Зазначена інформація класифікується як секретна, службова або цілком таємна протягом строку від десяти до п'ятдесяти років. Віднесення інформації або відомостей до державної таємниці закінчується: 1) після спливу строку, протягом якого інформація вважалась державною таємницею; 2) після настання спеціальної події; 3) у разі дострокового припинення віднесення інформації до державної таємниці [190].

Серед позитивних особливостей системи охорони державної таємниці в Естонії відзначається також детальний опис процедури допуску до державної таємниці, із зазначенням форм документів для його оформлення, визначенням обов'язків суб'єктів державної таємниці, процесу зниження чи підвищення ступенів секретності та особливостей зберігання носіїв державної таємниці. На нашу думку, це пов'язано, перш за все, з тим, що після розпаду СРСР Естонія обрала собі за орієнтир європейські країни [62, с. 20].

Порівнюючи законодавство України та Естонії у сфері класифікації охорони державної таємниці можна зробити висновок, що законодавство обох держав містить чітку класифікацію інформації, що становить державну таємницю за видами, підвидами та строком охорони таких відомостей. Проте, якщо в Естонії це здійснено на рівні законодавчого акту – Закону «Про державну таємницю та секретну інформацію іноземних держав», то в Україні загальний перелік інформації, що становить державну таємницю, міститься у Законі України «Про державну таємницю», а більш детальна класифікація такої інформації у сфері безпеки й оборони та строк її охорони врегульовано на підзаконному рівні – Зводом відомостей, що становлять державну таємницю, затвердженим наказом Служби безпеки України від 12.08.2005 № 440.

Крім цього, якщо у відповідному естонському законі чітко визначено можливі ступені секретності тієї чи іншої інформації в сфері охорони державної таємниці і визначено часові межі її охорони, то в Україні існує певна диспозитивність у цьому питанні, вирішення якого віднесено на розсуд

державного експерта з питань таємниць або колегії державних експертів з питань таємниць.

Ще однією відмінністю законодавства Естонії у сфері охорони державної таємниці від аналогічного українського є те, що в Естонії існує більш широкий поділ інформації залежно від ступеня секретності та більш тривалий строк дії рішення про віднесення тієї чи іншої інформації до державної таємниці.

Ефективна організація захисту державних таємниць в Естонії забезпечується: встановленням кримінальної (дисциплінарної) відповідальності за порушення процедури доступу до державних таємниць, порушення вимог обробки державних таємниць і носіїв секретних відомостей, а також – за незаконне розсекречування державних таємниць; захист державних таємниць від незаконного розсекречення; згода на дотримання вимог, встановлених для обробки державних таємниць і секретних носіїв [226, с. 327].

Розголошенням державної таємниці та секретної інформації за КК Естонії визнається розголошення або незаконне повідомлення, або надання незаконного доступу до державної таємниці або секретної інформації іноземної держави, особою, яка повинна була зберігати державну таємницю або секретну інформацію конфіденційною, якщо це діяння не містить складу державної зради або шпигунства. За розголошення державної таємниці чи секретної інформації КК Естонії встановлена відповідальність у виді ув'язнення до п'яти років, а якщо вчинене юридичною особою – накладенням штрафу [117]. Також кримінальна відповідальність в Естонії передбачена за розголошення державної таємниці або секретної інформації іноземних держав через необережність у виді до одного року ув'язнення, а якщо вчинене юридичною особою – накладенням штрафу [117].

Варто зазначити, що у особливій частині КК Естонії відсутній розмір штрафу, який застосовується до юридичної особи у разі вчинення того чи іншого злочину.

Мінімальні та максимальні розміри штрафу, які можуть застосовуватися до юридичної особи встановлюються Загальною частиною КК Естонії і становлять від чотирьох до шістнадцяти мільйонів євро [117].

Серед позитивних особливостей охорони державної таємниці в Естонії через інститут кримінальної відповідальності, які відрізняють її від інших Балтійських пострадянських країн, Д. С. Усов зазначає такі: визначення як ознак складу злочину відомостей різних ступенів секретності, відсутність спеціальних ознак суб'єкта злочину, передбачення в якості об'єктивної сторони складу злочину не тільки розголошення певних відомостей, а й видачу незаконного дозволу на доступ до відомостей, що становлять державну таємницю [254, с. 106].

Загалом, якщо порівнювати санкції статей КК України та КК Естонії у сфері охорони державної таємниці, то можна зробити висновок, що в Естонії відсутнє покарання за цей злочин у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Якщо порівнювати склади відповідних злочинів в Україні та в Естонії, можна зробити висновок, що об'єктивні сторони дуже схожі, тоді як в суб'єкті відрізняються, оскільки в Естонії цей злочин може бути вчинений юридичною особою.

Переходячи до характеристики французького законодавства у досліджуваній сфері відзначимо, що правові основи діяльності щодо охорони державних таємниць у Франції були закладені у 1960 році, коли держава увійшла до «ядерного клубу» – групи ядерних держав. 4 липня 1960 року був прийнятий указ про таємниці, в якому давалося досить широке трактування поняття, що визначає секретність відомостей [172, с. 125].

На сьогоднішній день у Франції секретною є інформація оборонного значення, яка за ступенем секретності поділяється на 3 рівні:

– конфіденційна оборонна – інформація, розголошення якої вважається потенційно небезпечним для національної оборони, або може призвести до розкриття інформації, віднесеної до більш високого рівня безпеки;

– секретна оборонна – інформація, розголошення якої може завдати істотної шкоди для національної оборони, що не може поширюватися без дозволу відповідних органів влади, крім виняткових ситуацій;

– надзвичайно секретна оборонна – інформація, розголошення якої вважається вкрай небезпечним для національної оборони та жодна організація не має права здійснювати зберігання, передачу, відображення або знищення інформації цього рівня секретності без дозволу прем'єр-міністра Франції або секретаря національної оборони; часткове або вибіркоче відтворення цієї інформації також суворо заборонено [104, с. 39].

Менш чутлива з точки зору оборони інформація у Франції визначається як «захищена» і підрозділяється на такі рівні (в міру зростання): незахищена (Non Protégé); поширення обмежене адміністрацією (Diffusion restreinte administrateur); поширення обмежене (Diffusion restreinte); конфіденційно, для молодших службовців (Confidentiel personnels Sous-Officiers); конфіденційно, для службовців (Confidentiel personnels Officiers) [104, с. 38].

КК Франції передбачає відповідальність за такі злочини в сфері охорони державної таємниці:

– ведення розвідки з іноземною владою, з іноземним або іноземним контрольованим підприємством чи організацією або з їхніми агентами, з метою спровокувати військові дії або акти агресії проти Франції, що карається тридцятьма роками позбавлення волі і штрафом у розмірі 450 000 євро;

– збирання з метою доставки іноземній державі, іноземному чи підконтрольному іноземному підприємству або організації або їх агентам інформації, процесів, об'єктів, документів, комп'ютерних даних або файлів, використання, розголошення чи розкриття яких, ймовірно, може підірвати основні інтереси нації, що карається десятьма роками позбавлення волі та штрафом у розмірі 150 000 євро;

– здійснення, на користь іноземної влади, іноземного або підконтрольного іноземного підприємства чи організації або їх агентів діяльності з метою придбання або доставки пристроїв, інформації, процесів,

предметів, документів, комп'ютеризованих даних чи файлів, використання, розголошення чи розкриття, яких може зачіпати основні інтереси нації, що карається десятима роками позбавлення волі та штрафом у розмірі 150 000 євро;

– розголошення державної таємниці, тобто інформації, що становить національну оборонну таємницю, знищення, викрадення, надання доступу до неї особі або доведення до відома громадськості карається позбавленням волі на строк до 7 років або штрафом в розмірі 100 000 євро [126].

Цікавим є те, що у Франції рівні класифікації відомостей, технологій, предметів, документів, інформаційних даних або даних картотек, що мають характер таємниці національної оборони згідно з якими організована їх охорона, визначаються декретом Державної ради [107, с. 352].

Проаналізувавши відповідальність за порушення охорони державної таємниці, передбачені законом про кримінальну відповідальність Франції та України, можна зробити висновок, що французьке законодавство більш суворе від українського. Відповідно до КК України, за злочини у сфері охорони державної таємниці передбачена кримінальна відповідальність у виді обмеження волі або позбавлення волі, та лише у деяких випадках, позбавлення права займатись певною діяльністю і не передбачає фінансових санкцій, як це передбачено у Франції. Законодавство Франції порівняно з українським, має ширший перелік секретної інформації у сфері оборони, а саме, у Франції секретна інформація оборонного значення додатково за ступенем секретності поділяється на три рівні (конфіденційна оборонна, секретна оборонна та надзвичайно секретна оборонна) чого немає в українському законодавстві.

В Узбекистані досліджуване нами питання врегульоване Законом «Про охорону державних таємниць». Відповідно до цього Закону, державними секретами Узбекистану є особливої важливості, цілком таємні і секретні військові, політичні, економічні, науково-технічні та інші відомості, що охороняються державою і обмежуються спеціальними переліками [202].

Державні таємниці Узбекистану поділяються на державну, військову і службову таємницю. При цьому, державну таємницю становлять відомості, розголошення яких може негативно вплинути на якісний стан військово-економічного потенціалу республіки або спричинити інші тяжкі наслідки для обороноздатності, державної безпеки, економічних і політичних інтересів Узбекистану. Військову таємницю становлять відомості військового характеру, розголошення яких може спричинити тяжкі наслідки для обороноздатності, державної безпеки і Збройних сил Узбекистану. Службову таємницю становлять відомості в області науки, техніки, виробництва і управління, розголошення яких може завдати шкоди інтересам Узбекистану [202].

Таким чином, якщо порівнювати розподіл державних таємниць на види в Україні й Узбекистані можна зробити висновок, що якщо в Україні існує більш детальна класифікація залежно від виду відносин: у сфері оборони, у сфері економіки, науки і техніки, у сфері зовнішніх відносин, у сфері державної безпеки та охорони правопорядку, то в Узбекистані поділ здійснюється залежно від сфери в якій така таємниця охороняється.

За розголошення державної таємниці в Узбекистані передбачена кримінальна відповідальність, зокрема, розголошення або передача державних секретів, тобто відомостей, що становлять державну, військову або службову таємницю, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку зі службовою чи професійною діяльністю, при відсутності ознак зради державі карається обмеженням волі від трьох до п'яти років або позбавленням волі від трьох до п'яти років, а якщо це спричинило тяжкі наслідки санкція збільшується до позбавлення волі від п'яти до восьми років [120].

Варто зазначити, що диспозиція статті – розголошення державної таємниці, в КК Узбекистану дуже схожа з відповідною диспозицією статті КК України. Проте, якщо в Узбекистані об'єктивна сторона цього злочину полягає і у розголошенні, і у передачі державної таємниці, то в Україні – лише у розголошенні. За суб'єктивним складом злочину майже ідентичні – особа, якій такі відомості довірені або відомі у зв'язку із її службовою діяльністю.

Крім розголошення державної таємниці кримінально караним діянням в Узбекистані у сфері охорони державної таємниці також є втрата документів, що становлять державну таємницю, зокрема, втрата документів, а так само предметів або речовин, відомості про які становлять державну або військову таємницю, особою, якій вони були довірені у зв'язку зі службовою чи професійною діяльністю, якщо втрата стала наслідком порушення правил поводження із зазначеними документами, предметами або речовинами [120].

Відповідно до КК Туреччини, кримінально караними діяннями у сфері безпеки, конфіденційності та запобігання шпигунству визнаються:

- псування документів у сфері безпеки;
- заволодіння інформацією, яка є конфіденційною з питань безпеки, внутрішніх або зовнішніх інтересів держави;
- політичне або військове шпигунство;
- розголошення інформації щодо безпеки та політичних інтересів держави;
- розголошення інформації, яка є конфіденційною;
- міжнародне шпигунство;
- перетин військових зон;
- використання інформації, що становить державну таємницю;
- використання забороненої інформації для цілей шпигунства;
- розголошення забороненої інформації;
- розголошення забороненої інформації для цілей політичного або військового шпигунства;
- шпигунство, вчинене з необережності;
- володіння документами, що стосуються державної безпеки [119].

Розголошенням державної таємниці відповідно до КК Туреччини визнається використання будь-якою особою конфіденційних відомостей у сфері безпеки держави, що стали їй відомі у зв'язку із зайняттям певної посади, в результаті наукових відкриттів або промислових розробок, незалежно від того чи таке використання здійснюється на користь такої особи чи на користь

інших осіб та карається позбавленням волі від п'яти до десяти років. Якщо діяння було вчинено з метою допомоги державі, яка веде війну із Туреччиною, вчинено під час підготовки до війни, або загрожує підготовці держави до війни або ефективності ведення військових дій, таке діяння карається довічним позбавленням волі [119].

Проаналізувавши склад злочину розголошення державної таємниці у Туреччині можна зробити висновок, що в Туреччині достатньою підставою притягнення до кримінальної відповідальності за цією статтею є використання особою таємних відомостей, які їй стали відомі у зв'язку із зайняттям певної посади, в результаті наукових відкриттів або промислових розробок на власну користь. Також КК Туреччини визначено перелік особливо кваліфікуючих ознак розголошення державної таємниці.

Оскільки у Туреччина відсутній закон про державну таємницю, КК Туреччини в диспозиції статті не містить посилання на поняття «державна таємниця», а замість нього оперує поняттям «конфіденційна інформація».

Як зазначає Джеміль Кайа, в 2004 році Міністерством юстиції був підготовлений проект закону про державну таємницю, який був підданий критиці і після консультацій з громадськими організаціями та науковцями доопрацьований і в листопаді 2005 року поданий Прем'єр-міністру Туреччина. Статтею 1 проекту закону про державну таємницю визначалося, що його метою є захист інформації та документів, що становлять державну таємницю, врегулювання порядку їх розголошення та будь-яких зобов'язань, що виникають з нього. Державною таємницею відповідно до проекту закону визнаються документи та інформація, доступ до яких або розголошення яких може зашкодити міжнародним відносинам держави, національній обороні або національній безпеці, може поставити під загрозу конституційний порядок або міжнародні відносини. Крім державної таємниці, проект закону виділяє таку категорію як «інша секретна інформація та документи» до якої належать документи та інформація доступ до яких може поставити під загрозу економічні інтереси держави, державну розвідку, військову службу,

адміністративне розслідування та судове переслідування, державне обвинувачення, а також інформація та документи щодо діяльності уповноважених органів. Для виконання функцій органу, який буде визначати інформацію, яка належить до державної таємниці планувалося створення Ради з питань державної таємниці [285, с. 43]. Наразі ж будь-яка інформація щодо прийняття або планів щодо прийняття закону про державну таємницю у Туреччині відсутня.

Розголошення інформації, яка відповідно до її природи в Туреччині повинна бути конфіденційною у сфері безпеки, внутрішніх або зовнішніх політичних інтересів держави, будь-якою особою з метою політичного або військового шпигунства, карається довічним позбавленням волі. Якщо діяння було вчинено у воєнний час або загрожує підготовці держави до війни або ефективності ведення військових дій, призначається покарання у виді посиленого довічного позбавлення волі [119].

Розголошення інформації, яка за своєю природою є конфіденційною та розголошення якої заборонено актом компетентного органу у відповідності до закону карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років. Якщо діяння було вчинено у воєнний час або загрожує підготовці держави до війни або ефективності ведення військових дій, застосовується покарання у виді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років. Якщо діяння вчинене з необережності, призначається покарання у виді позбавлення волі від шести місяців до двох років та у виді від трьох до восьми років, якщо воно вчинено у воєнний час або загрожує підготовці держави до війни або ефективності ведення військових дій [119].

Розголошення інформації, яка за своєю природою є конфіденційною та розголошення якої заборонено актом компетентного органу у відповідності до закону будь-якою особою карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років. Якщо діяння було вчинено у воєнний час або загрожує підготовці держави до війни або ефективності ведення військових дій, застосовується покарання у виді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

Якщо діяння вчинене з необережності, призначається покарання у виді позбавлення волі від шести місяців до двох років та у виді від трьох до восьми років, якщо воно вчинено у воєнний час або загрожує підготовці держави до війни або ефективності ведення військових дій [119]. У разі ж розголошення такої інформації з метою військового або політичного шпигунства карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років. Якщо діяння було вчинено у воєнний час або загрожує підготовці держави до війни або ефективності ведення військових дій, призначається покарання у виді посиленого довічного позбавлення волі [119].

Варто зазначити, що оскільки, як уже зауважувалося, у Туреччині не прийнято закон про державну таємницю та не визначено перелік відомостей, що становлять державну таємницю, КК Туреччини містить велику кількість норм щодо охорони конфіденційної інформації у різноманітних сферах.

Відповідно до Закону про державні секрети Республіки Молдова, державна таємниця розподіляється на 1) державну таємницю у військовій сфері; 2) державну таємницю у сфері економіки, науки та технологій щодо; 3) державну таємницю у сфері зовнішньої політики та економіки; 4) державну таємницю у сфері розвідувальної, контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності [188].

До державної таємниці у військовій сфері належить інформація щодо: 1) стратегічних та оперативних планів забезпечення безпеки Молдови; 2) підрозділів з розробки та опрацювання нової військової техніки та озброєння, видів, резервів та місць їх зберігання; 3) технічних та тактичних характеристик та способів застосування у війні зразків озброєння та військової техніки, властивостей або технологій підготовки вибухових речовин, призначених для використання під час війни; 4) дислокації, призначення, рівня охорони об'єктів, що перебувають під особливим режимом і мають особливе значення, їх проектної та будівельної дислокації, організаційної структури, озброєння та потужності військ [188].

До державної таємниці у сфері економіки, науки та технологій належить інформація щодо: 1) планів підготовки Молдови до можливих військових дій, мобілізаційного потенціалу галузі для виробництва озброєння та військової техніки, обсягу поставок та стратегічних поставок, отриманих для зберігання, розміщення та обсяг державних резервів; 2) обсягів та планів виробництва озброєння, військової техніки та інших засобів захисту, наявних потужностей для такого виробництва та їх нарощування, відносин співробітництва підприємств, авторів чи виробників озброєння, військового обладнання та інших виробів захисту наукових досліджень, експериментальних робіт з будівництва та проектування, технологій, які мають велике значення для оборони або економіки країни, що визначають страхування її безпеки; 3) сил та засобів цивільного захисту, дислокації, призначення та рівня охорони об'єктів фінансового управління, які забезпечують безпеку населення [188].

До державної таємниці у сфері зовнішньої політики та економіки належить інформація щодо зовнішніх справ, зовнішніх економічних відносин (комерційних, грошових, кредитних відносин) Молдови, розголошення яких може поставити під загрозу інтереси країни [188].

До державної таємниці у сфері розвідувальної, контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності належить інформація щодо: 1) сил, засобів, джерел, методів, планів та результатів розвідувальної, контррозвідувальної діяльності та оперативного розслідування, а також інші дані про фінансування цих видів діяльності; 2) осіб, які конфіденційно співпрацюють або співпрацювали з органами, які були залучені до розвідувальної, контррозвідувальної діяльності та оперативного розслідування; 3) урядової системи зв'язку та інших видів спеціального зв'язку, державних шифрів, методів та засобів їх аналізу; 4) засобів та методів таємного захисту інформації; 5) державних програм та заходів у сфері охорони державної таємниці [188].

Таким чином, можна зробити висновок, що сфери охорони інформації, що становлять державну таємницю в Україні та Молдові ідентичні.

Так само як і в Україні, у Молдові вся інформація, що становить державну таємницю за ступенем секретності поділяється на «надзвичайно таємну», «цілком секретну» та «секретну», а віднесення до вказаних категорій залежить від ступеня шкоди, яку може завдати її розголошення [188]. Строк охорони «надзвичайно таємної» та «цілком таємної» інформації становить до 25 років, а строк охорони «секретної» інформації становить до 10 років.

Варто зазначити, що на відміну від багатьох інших країн, у Молдові КК визначає у загальній частині поняття державної таємниці.

Державною таємницею за КК Молдови є інформація, що захищається державою і пов'язана з її військовою, економічною, технічною, науковою, зовнішньою політикою, розвідувальними, контррозвідувальними та оперативними слідчими діями, розповсюдження, розголошення, втрата, піратство або знищення якої може зашкодити державній безпеці [118].

Розголошенням державної таємниці відповідно до КК Молдови є розголошення інформації, що становить державну таємницю особою, якій така інформація була ввірена або стала відома у зв'язку із виконанням посадових або професійних обов'язків за умови відсутності ознак державної зради або шпигунства та карається штрафом в розмірі від 200 до 600 неоподатковуваних мінімумів або позбавленням волі на строк до 4 років та в обох випадках із позбавленням права займати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до 5 років, а якщо це спричинило тяжкі наслідки – позбавленням волі на строк від 3 до 7 років та позбавленням права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю на строк від 2 до 5 років [118].

Таким чином, порівнюючи диспозиції відповідних статей КК України та КК Молдови, можна зробити висновок, що вони практично ідентичні, тоді як санкції відповідної статті КК Молдови є більш суворими, ніж в Україні.

Кримінально караним діянням в Молдові є також втрата документів, що містять державну таємницю, або втрата предметів чи даних, які становлять державну таємницю особою, якій були доручені такі документи чи предмети за умови, що така втрата була наслідком порушення встановлених норм щодо

поводження з ними та за умови, що це спричинило тяжкі наслідки та карається штрафом у розмірі від 150 до 400 неоподатковуваних мінімумів або позбавлення волі на строк до 3 років та в обох випадках позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю до 5 років [118].

Суттєвою відмінністю диспозиції цієї статті у КК Молдови від диспозиції відповідної статті у КК України є те, що в Україні тяжкі наслідки є кваліфікуючою ознакою, тоді як в Молдові вони є складовою злочину.

Під державною таємницею відповідно до законодавства Білорусії розуміють відомості в результаті розголошення або втрати яких можуть настати тяжкі наслідки для національної безпеки Білорусії. Службовою таємницею є відомості в результаті розголошення або втрати яких може бути завдано істотної шкоди національній безпеці Білорусії. Службова таємниця може бути складовою частиною державної таємниці, але не розкривати її в цілому [187].

Таким чином, Закон Білорусії «Про державні секрети», на відміну від законодавства України у сфері охорони державної таємниці, ключовим встановлює поняття «державні секрети», які розподіляє на дві категорії: державну таємницю та службову таємницю, тоді як в Україні ключовим поняттям є лише державна таємниця.

До державних секретів можуть бути віднесені відомості у сфері політики, економіки та фінансів, сфері науки та техніки, у військовій сфері, у сфері розвідувальної, контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності, а також в інформаційній та інших галузях національної безпеки Білорусії [187].

До державних секретів у сфері політики належать відомості: 1) про стратегію і тактику зовнішньої політики, а також зовнішньоекономічної діяльності; 2) про підготовку, укладення, зміст, виконання, призупинення або припинення дії міжнародних договорів Республіки Білорусь; 3) про експорт та імпорт озброєння та військової техніки; 4) про зміст або обсяг економічного співробітництва з іноземними державами у воєнний час [187].

До відомостей в сфері економіки та фінансів належать відомості: 1) про зміст планів підготовки економіки до відсічення можливої військової агресії; 2) про мобілізаційні потужності промисловості з виготовлення та ремонту озброєнь і військової техніки; 3) про плани (завдання) державного оборонного замовлення, про обсяги випуску та постачання озброєння та військової техніки, військово-технічного майна; 4) про обсяги фінансування з республіканського бюджету Збройних Сил Білорусії, інших військ і військових формувань, правоохоронних та інших державних органів, що забезпечують національну безпеку Білорусії; 5) про технологію виготовлення системи захисту, що застосовується при виробництві грошових знаків, бланків цінних паперів та інших документів з певним ступенем захисту, що забезпечуються державою [187].

До відомостей у сфері науки та техніки належать відомості: 1) про зміст державних та інших програм, концепцій за напрямками, які визначають національну безпеку Білорусії; 2) про проведення науково-дослідних, дослідно-технологічних та дослідно-конструкторських робіт в інтересах національної безпеки Білорусії [187].

До відомостей у військовій сфері належать відомості: 1) про плани будівництва Збройних Сил Білорусії, зміст основних напрямків (програм) розвитку озброєнь та військової техніки; 2) про тактико-технічні характеристики та можливості бойового застосування озброєння та військової техніки; 3) про систему управління Збройними Силами Білорусії; 4) про зміст стратегічних або оперативних планів, планів територіальної оборони, документів бойового управління по підготовці та проведенню операцій, стратегічному розгортанню Збройних Сил Білорусії, інших військ та військових формувань, їх бойової, мобілізаційної готовності та мобілізаційних ресурсів; 5) про призначення, місцезнаходження, ступінь захищеності, систему охорони особливо режимних та режимних об'єктів, пунктів управління державою у воєнний час або їх проектування, будівництва, експлуатації, ступеня готовності [187].

До відомостей у сфері розвідувальної, контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності належать відомості: 1) про організацію, тактику, сили, засоби, об'єкти, методи, плани розвідувальної, контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності, в тому числі щодо забезпечення власної безпеки в органах, що здійснюють таку діяльність; 2) про фінансування заходів, що проводяться органами, які здійснюють розвідувальну, контррозвідувальну та оперативно-розшукову діяльність; 3) щодо громадян, які надають (надавали) на конфіденційній основі сприяння органам, що здійснюють розвідувальну, контррозвідувальну та оперативно-розшукову діяльність, а також про штатних негласних співробітників та співробітників цих органів, в тому числі впроваджених в організовані групи, які виконують (виконували) спеціальні завдання [187].

До відомостей в інформаційній та інших галузях національної безпеки Білорусії: 1) про зміст, організації або результати основних видів діяльності Ради Безпеки Білорусії, державних органів, що забезпечують національну безпеку Білорусії; 2) про організацію, сили, засоби і методи забезпечення безпеки охоронюваних громадян і захисту охоронюваних об'єктів; 3) про фінансування заходів, що проводяться з метою забезпечення безпеки охоронюваних громадян та захисту охоронюваних об'єктів; 4) про систему, методи та засоби захисту державних секретів, стан захисту державних секретів; 5) про шифри, системи шифрованого, інших видів спеціального зв'язку; 6) інші відомості у сфері політики, економіки, фінансів, науки, техніки, у військовій сфері, розвідувальній, контррозвідувальній, оперативно-розшуковій діяльності, інформаційній та інших сферах національної безпеки Білорусії, які включаються до переліку відомостей, що підлягають віднесенню до державних секретів [187].

Таким чином, можна зробити висновок, що поділ відомостей, що становлять державні секрети у Білорусії та в Україні залежно від сфери майже ідентичний.

Для державних секретів в залежності від тяжкості наслідків, які наступили або можуть настати, розміру шкоди, яку заподіяно або може бути заподіяно внаслідок їх розголошення або втрати, встановлюються наступні ступені секретності: для державної таємниці – «особливої важливості», «цілком таємно», для службової таємниці – «таємно» [187]. Тобто відомості, які в Україні становлять державну таємницю і для яких встановлюється гриф секретності «таємно», у Білорусії є службовою таємницею і для них встановлюється гриф секретності «таємно».

Строк засекречування державної таємниці становить до 30 років, а для службової таємниці – до 10 років [187].

За розголошення державних секретів: державної таємниці та службової таємниці у Білорусії передбачена кримінальна відповідальність. Особливістю кримінальної відповідальності, передбаченої КК Білорусії, є те, що існує дві окремих статті за розголошення державної таємниці: за умисне розголошення державної таємниці та за розголошення державної таємниці з необережності, а також існує окрема стаття за умисне розголошення службової таємниці.

Умисним розголошенням державної таємниці вважається умисне розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, особою, яка має або мала доступ до цих відомостей, за відсутності ознак державної зради або шпигунства та карається штрафом, або позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, або виправними роботами на строк до двох років, або арештом, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк. Якщо умисне розголошення державної таємниці спричинило тяжкі наслідки, тоді застосовується покарання у виді обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк [116].

Розголошенням державної таємниці з необережності вважається розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, особою, яка має або мала доступ до цих відомостей, або втрата документів чи комп'ютерної інформації, що містять відомості, що становлять таку таємницю, або предметів,

відомості про які становлять таку таємницю, вчинені з необережності особою, яка має або мала до них доступ, якщо втрата стала результатом порушення встановлених правил поводження із зазначеними документами, комп'ютерною інформацією або предметами та карається штрафом, або позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, або виправними роботами на строк до одного року, або арештом, або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на строк до одного року. Якщо розголошення державної таємниці з необережності спричинило тяжкі наслідки, тоді застосовується покарання у виді обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк [116].

Умисним розголошенням службової інформації є умисне розголошення економічних, науково-технічних або інших відомостей, що становлять службову таємницю, особою, яка має або мала доступ до цих відомостей, за відсутності ознак наступних злочинів:

- незаконного використання або розголошення відомостей, внесених до реєстру власників цінних паперів, або інформації про результати фінансово-господарської діяльності емітента цінних паперів;
- комерційного шпигунства;
- розголошення комерційної таємниці;
- державної зради;
- шпигунства.

Вчинення такого злочину карається позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, або виправними роботами на строк до двох років, або арештом, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк. Якщо це спричинило тяжкі наслідки, карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк [116].

Таким чином, в Білорусії, на відміну від України, передбачено кримінальну відповідальність за розголошення державної таємниці залежно від суб'єктивної сторони: вчинене з умислу чи з необережності, а також

передбачено альтернативні покарання такі як штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, виправні роботи, арешт, обмеженням волі або позбавленням волі.

Висновки до першого розділу

1. На сьогоднішній день вже ухвалено доволі значну кількість нормативно-правових актів і здійснено чималу кількість наукових досліджень, що стосуються сфери охорони державної таємниці. Науковий інтерес до цього питання, перш за все, пояснюється війною на Сході України та нагальною необхідністю удосконалення нормативної бази у цій сфері задля забезпечення максимальної охорони обороноздатності і територіальної цілісності України.

Порівняння та дослідження робіт науковців щодо охорони державної таємниці висвітлює певну кількість наукових робіт, що безпосередньо присвячені питанням кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці, дослідженням деяких аспектів складу злочину, передбаченого статтею 328 КК України, однак більшість з них мають гриф з обмеженим доступом, не розкривають кримінологічної характеристики розголошення державної таємниці, а також не приділяють уваги дослідженню систем охорони державної таємниці в інших державах.

2. Досліджуючи історію розвитку системи охорони державної таємниці на українських землях, починаючи з Київської Русі і до прийняття КК 2001 року, можна зробити висновок, що система охорони державної таємниці пройшла значну трансформацію до того вигляду, який вона має зараз. За часів Київської Русі вона існувала в досить примітивному вигляді, а поняття «відомості, що становлять державну таємницю» як такого за часів Київської Русі в принципі не було, відомості, які охоронялись називались «секретом» або «таємницею». За часів Козаччини та Гетьманської держави система охорони державної таємниці вдосконалюється та з'являються перші кодифіковані акти у цій сфері, найвідомішим із яких є «Права, за якими судиться малоросійський

народ». Відмінною характеристикою цього періоду є те, що таємну інформацію становили настанови російських царів щодо управління, підконтрольними їм особами Україною, домовленості української інтелігенції, спрямовані на відновлення української державності, домовленості гетьмана щодо подальшої долі Української держави, які були відомі лише найближчим до гетьмана особам та суворо охоронялись.

Подальше перебування українських земель під контролем Російської та Австрійської (а потім – Австро-Угорської) імперій також вплинуло на охорону державної таємниці, а джерелами охорони державної таємниці того часу були імперські укази, маніфести та акти.

Нормативно-правовим актом, який поклав початок нинішньої системи охорони державної таємниці стало Кримінальне уложення 1903 року, яке запроваджувало кримінальну відповідальність за шпигунство, надання секретних відомостей уряду або агенту іноземної держави, а також за державну зраду.

Подальшими нормативно-правовими актами за часів СРСР у цій сфері стали Постанова Центрального виконавчого комітету і Ради народних комісарів «Перший загальносоюзний перелік відомостей, що становили державну таємницю», Постанова РНК СРСР «Про затвердження переліку відомостей, що за своїм змістом є державною таємницею, яка спеціально охороняється», КК УРСР, Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про відповідальність за розголошення державної таємниці та за втрату документів, що містять державну таємницю», Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про відповідальність за розголошення державної таємниці та за втрату документів, що містять державну таємницю», Закон СРСР «Про кримінальну відповідальність за військові злочини», Постанова РМ СРСР «Інструкція по забезпеченню режиму секретності в міністерствах, відомствах, на підприємствах в установах і організаціях СРСР».

3. Дослідивши системи охорони державної таємниці в таких країнах як Естонія, Франція, Узбекистан, Туреччина, Молдова та Білорусь можна зробити такі висновки.

Найбільш схожими системами охорони державної таємниці до української є системи Естонії, Узбекистану, Молдови та Білорусі.

Проте, на відміну від України: (1) в Естонії суб'єктом розголошення державної таємниці може бути юридична особа, а також в Естонії існує більш широкий поділ інформації залежно від ступеня секретності та більш тривалий строк дії рішення про віднесення тієї чи іншої інформації до державної таємниці; (2) в Узбекистані державна таємниця розподіляється на підвиди: державну, військову та службову таємниці; (3) в Туреччині об'єктивною стороною розголошення державної таємниці є використання таємних відомостей, яке може здійснюватись на користь особи, якій такі відомості стали відомі і не обов'язково на користь третіх осіб, також в Туреччині визначено перелік особливо кваліфікуючих ознак (якщо діяння вчинено з метою допомоги державі, яка веде війну із Туреччиною, вчинено під час підготовки до війни, або загрожує підготовці держави до війни або ефективності ведення військових дій) та передбачено довічне позбавлення волі; (4) у Франції та Молдові покарання за розголошення державної таємниці більш суворе, ніж в Україні; (5) в Білорусі передбачено кримінальну відповідальність за розголошення державної таємниці залежно від суб'єктивної сторони: вчинене з умислу чи з необережності.

Загалом, проведене порівняльно-правове дослідження зарубіжного досвіду у сфері охорони державної таємниці продемонструвало певні позитивні моменти зарубіжного досвіду щодо правового регулювання питань охорони державної таємниці. На нашу думку, найбільш позитивними є деякі підходи естонського та французького досвіду в зазначеній сфері, що може бути законодавчо імплементовано в українське законодавство.

Так, варто розглянути питання щодо внесення змін до Закону України «Про державну таємницю» та закріпити перелік таємної інформації на рівні

Закону України, в тому числі включивши до нього строки охорони та класифікацію за ступенем секретності кожного із видів інформації, що становить державну таємницю. Також доцільно внести зміни до КК України, зокрема в частині: посилення (за французьким досвідом) покарання за злочини у сфері охорони державної таємниці, за які там застосовується покарання у виді позбавлення волі на біль суворий строк. Крім того, враховуючи необхідність розвитку України в сфері оборони, вважаємо за необхідне систематизувати, за прикладом Франції, перелік секретної інформації у сфері оборони поділивши її на три рівні: конфіденційна оборонна, секретна оборонна, надзвичайно секретна оборонна.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗГОЛОШЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ

2.1. Об'єктивні ознаки розголошення державної таємниці

Відповідно до частини першої статті 2 КК України, підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбачений цим Кодексом. Частиною першою статті 11 КК України передбачено, що злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину [121].

Законодавство України про кримінальну відповідальність та кримінальне процесуальне законодавство України не містить визначення поняття склад злочину, воно знайшло своє відображення лише в науці кримінального права. Однак лише наявність всіх елементів того чи іншого складу злочину є єдиною підставою притягнення до кримінальної відповідальності.

На доктринальному рівні склад злочину визначають, як сукупність встановлених кримінальним законом юридичних ознак (об'єктивних та суб'єктивних), що визначають суспільно небезпечне діяння як злочинне [213, с. 46]. Злочин можуть характеризувати різні об'єктивні і суб'єктивні обставини [1, с. 114].

До об'єктивних ознак належить об'єкт злочину та об'єктивна сторона злочину [211, с. 32]. Згідно з частиною першою статті 328 КК України, розголошенням державної таємниці є розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, за відсутності ознак державної

зради або шпигунства. Частиною другою вказаної статті передбачено кваліфікуючу ознаку діяння, передбаченого вище – якщо воно спричинило тяжкі наслідки [121].

Традиційним у кримінальному праві є проведення аналізу складу злочину за об'єктивними та суб'єктивними ознаками, де визначальне місце серед елементів складу злочину займає його об'єкт [74, с. 105].

У науці кримінального права існує безліч думок та підходів до визначення поняття об'єкту злочину.

В. В. Шаблистий робить висновок, що аналіз же висловлених у літературі теоретичних позицій, ознайомлення з визначеннями об'єктів окремих видів злочинів, які наводяться в курсах лекцій з Особливої частини кримінального права та публікаціях, наштовхують на думки, що в кожній із існуючих теорій об'єкта злочину є раціональне зерно, що кожна із них тією чи іншою мірою має право на існування, що кожна з них не заперечує інші, а відображає певний аспект проблеми (йдеться про з'ясування того, чому саме (яким інтересам чи благу) заподіюється шкода злочином, із якою метою встановлена відповідальність за ті чи інші діяння). Виходячи із презумпції наукової добропорядності слід вважати, що автори кожної із існуючих концепцій не «підганяли» свої погляди під ідеологічні установки, тимчасові прикладні потреби, а таки намагалися пізнати істину і певною мірою досягли успіху у вирішенні проблеми об'єкта злочину, об'єкта злочинного посягання, об'єкта кримінально-правової охорони [272, с. 79].

Підтримуючи точку зору представників Харківської школи права, погоджуємось, що об'єкт злочину – це те, на що завжди посягає злочин і чому він завжди заподіює певну шкоду. Це ті суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом [112, с. 89].

Правильне вирішення питання про об'єкт злочину має важливе теоретичне і практичне значення. Саме об'єкт дає змогу визначити соціальну сутність злочину, з'ясувати його суспільно небезпечні наслідки, сприяє правильній кваліфікації діяння, а також відмежуванню його від суміжних

суспільно небезпечних посягань. Об'єкт має істотне значення також для визначення самого поняття злочину, значною мірою впливає на зміст його об'єктивних і суб'єктивних ознак, є вихідним при кваліфікації злочинів, побудові системи Особливої частини КК України. Усе це дозволяє зробити висновок про те, що проблема об'єкта злочину є однією з основних у науці кримінального права [112, с. 96].

У доктрині кримінального права існує класифікація об'єктів злочину по вертикалі та по горизонталі.

Найпоширенішою є триступенева класифікація об'єктів «по вертикалі» – загальний, родовий та безпосередній [112, с. 104-105].

Загальний об'єкт утворює сукупність усіх суспільних відносин, що поставлені під охорону чинного закону про кримінальну відповідальність. До цієї сукупності входять різні за своєю сукупністю відносини (життя і здоров'я людей, мирне співіснування держав, економічна і політична основа держави, власність і система господарювання та ін.) [112, с. 105].

Під родовим (груповим) об'єктом розуміється об'єкт, який охоплює певне коло тотожних чи однорідних за своєю соціальною і економічною сутністю суспільних відносин, що повинні охоронятися внаслідок цього єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм [112, с. 105].

Родовим об'єктом злочинів у сфері охорони державної таємниці є сукупність суспільних відносин, що забезпечують обороноздатність України, її незалежність, територіальну цілісність і недоторканність. Важливість цього об'єкта обумовлена тим, що згідно зі статтею 17 Конституції України «Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» [124, с. 984].

Варто також зазначити, що найчастіше родовий об'єкт вказується в назві розділу Особливої частини КК України. Проте, низка дослідників хибно застосовує повну назву розділу XIV і вважає, що родовим об'єктом

досліджуваного нами злочину є суспільні відносини у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення прихову та мобілізації [259, с. 162]. Як справедливо відзначає Ю. Б. Курилюк, автори, на жаль, не враховують того, що суспільні відносини у сфері охорони державної таємниці перебувають у різній площині з відносинами у сфері охорони державного кордону, а тим паче у сфері забезпечення призову та мобілізації [143, с. 200], адже, на слушну думку професора Н. О. Гуторової, «у назвах окремих розділів такої фрази як «Злочини у сфері ...» свідчить про відсутність єдиного родового об'єкта злочинів, об'єднаних у цьому розділі» [67, с. 78].

Відповідно до Розділу XIV Особливої частини КК України, в якому і визначено відповідальність за діяння, передбачене статтею 328 КК України, родовим об'єктом є відносини в сфері охорони державної таємниці. Але варто звернути увагу на те, що родовий об'єкт – це окрема група тотожних суспільних відносин, а саме, відносин в сфері охорони державної таємниці, які визначаються не тільки в Розділі XIV Особливої частини КК України, а й в інших розділах, статті яких спрямовані на охорону відомостей, що становлять державну таємницю, наприклад: Розділ I Злочини проти основ національної безпеки України (стаття 114 КК України – шпигунство), Розділ XIX Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (стаття 422 КК України – розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості).

Для повного розуміння родового об'єкта злочинів у сфері охорони державної таємниці пропонуємо більш детально дослідити його складові частини.

Обороздатністю держави відповідно до статті 1 Закону України «Про оборону України» є здатність держави до захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Вона складається з матеріальних і духовних елементів та є сукупністю воєнного, економічного, соціального та морально-політичного потенціалу у сфері оборони та належних умов для його реалізації [201].

Незалежність як складова державного суверенітету виявляється у тому, що держава як суверен самостійно визначає і здійснює свої внутрішні та зовнішні функції поза впливом влади інших держав. Незалежність України у зовнішніх відносинах виявляється в її самостійності під час здійснення зовнішніх функцій, а також визначення зовнішньої політики держави [57, с. 94].

Незалежність у внутрішніх справах означає самостійність держави у вирішенні основних питань суспільно-політичного й економічного розвитку. Незалежність держави у зовнішніх (міжнародних) відносинах – це її непідпорядкованість будь-якій зовнішній владі, владі інших держав, що виявляється у праві вільно провадити свою внутрішню і зовнішню політику, приймати самостійні рішення, передусім у політико-правовій сфері. Відповідно до норм міжнародного права, кожна держава зобов'язана поважати суверенітет інших держав і діяти у вирішенні зовнішніх справ не на шкоду їхньої незалежності [57, с. 94].

С. І. Селецький визначає територіальну цілісність і недоторканість України, як необхідну умову життєдіяльності нашого суспільства, частину державного суверенітету [214, с. 15].

Отже, ознаками родового об'єкта злочинів у сфері охорони державної таємниці є: забезпечення оборонних та зовнішньоекономічних можливостей держави; можливість держави самостійно визначати і здійснювати свої внутрішні та зовнішні функції поза межами впливу інших держав; забезпечення недоторканості території держави від посягань з боку інших держав.

Підсумовуючи вищевикладене можна дійти висновку, що родовим об'єктом злочинів у сфері охорони державної таємниці є сукупність суспільних відносин, що забезпечують національну безпеку України, охорону державної таємниці, в тому числі відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю.

Найбільш істотне значення як для правотворчої, так і для правозастосовної діяльності має безпосередній об'єкт злочину. Під ним слід розуміти ті конкретні суспільні відносини, які поставлені законодавцем під охорону певної статті Особливої частини КК України і яким заподіюється шкода злочином, що підпадає під ознаки конкретного складу злочину [112, с. 106].

У теорії кримінального права широке визнання одержала класифікація безпосередніх об'єктів злочинів «по горизонталі».

Сутність цієї класифікації полягає в тому, що на рівні безпосереднього об'єкта виділяються основний (головний) та додатковий об'єкти. Необхідність у такій класифікації виникає тоді, коли один і той самий злочин одночасно заподіює шкоду декільком суспільним відносинам. Наприклад, при розбої (ст. 187 КК України) страждають власність та життя або здоров'я людини; при перевищенні влади чи службових повноважень, якщо воно супроводжувалося насильством над особою (ч. 2 ст. 365 КК України), об'єктами виступають відносини власності та особа потерпілого. Тобто такі злочини мають декілька безпосередніх об'єктів, з яких законодавець, як правило, виділяє один, найбільш важливий, що вирішальною мірою визначає суспільну небезпечність даного злочину, структуру відповідного складу та його місце в системі Особливої частини КК України. Такий об'єкт традиційно називають основним безпосереднім об'єктом. Він завжди входить до складу родового об'єкта злочину [112, с. 107].

Слід також зазначити, що основним безпосереднім об'єктом є ті суспільні відносини, які насамперед і головним чином прагнуть поставити під охорону законодавець, приймаючи закон про кримінальну відповідальність [112, с. 108].

На сьогоднішній день серед вчених немає єдиного підходу до визначення безпосереднього об'єкту розголошення державної таємниці.

М. І. Хавронюк під основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого статтею 328 КК України, вважає режим державної таємниці,

тобто встановлений згідно з вимогами відповідних актів законодавства єдиний порядок забезпечення охорони державної таємниці, що забезпечує безпеку держави [164, с. 957]. Схожої позиції дотримуються О. О. Дудоров і Є. О. Письменський [114, с. 542].

В. С. Ковальський і О. В. Кришевич безпосереднім об'єктом цього злочину розглядають «життєво важливі інтереси України у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку» [165, с. 752].

В. В. Сухонос під безпосереднім об'єктом розголошення державної таємниці розуміє суспільні відносини з охорони державної таємниці у різних сферах діяльності держави (оборони, економіки, зовнішніх відносин тощо) [236, с. 471].

А. В. Шевчук та М. Д. Дякур безпосереднім об'єктом досліджуваного злочину називають суспільні відносини з охорони державної таємниці в різних сферах діяльності держави, що можна охарактеризувати як відносини інформаційної безпеки [276, с. 297].

Л. М. Кривоченко зазначає, що безпосереднім об'єктом злочинів, які посягають на відносини у сфері охорони державної таємниці або конфіденційної інформації є суспільні відносини у сфері охорони державної таємниці або конфіденційної інформації в різних сферах діяльності держави, що можна охарактеризувати як відносини інформаційної безпеки [113, с. 415].

А. В. Савченко як об'єктом досліджуваного злочину називає сферу охорони державної таємниці [211, с. 263].

О. І. Плужнік безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого статтею 328 КК України, називає суспільні відносини у сфері державної таємниці, отриманої в різних сферах діяльності держави, що можна охарактеризувати як відносини інформаційної безпеки [178, с. 211].

Таким чином, на основі вищевикладеного можна виділити дві категорії думок щодо визначення поняття безпосереднього об'єкту розголошення

державної таємниці: 1) інформаційна безпека України; 2) порядок / сфера охорони державної таємниці.

Проаналізувавши вищезазначені точки зору науковців, враховуючи, що основний безпосередній об'єкт завжди входить до складу родового об'єкта злочину та враховуючи, що основним безпосереднім об'єктом є ті суспільні відносини, які насамперед і головним чином прагнуть поставити під охорону законодавець, можна дійти наступного висновку: основним безпосереднім об'єктом розголошення державної таємниці є суспільні відносини з охорони державної таємниці, у сферах оборони, економіки, науки, техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, спрямовані на захист суверенітету, територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки.

Додатковим безпосереднім об'єктом є тільки ті суспільні відносини, яким поряд з основним об'єктом заподіюється чи створюється загроза заподіяння шкоди [112, с. 108].

Додатковий безпосередній об'єкт може бути двох видів: обов'язковий (необхідний) та необов'язковий (факультативний). Додатковий обов'язковий об'єкт – це такий об'єкт, який у даному складі злочину страждає завжди, у будь-якому випадку вчинення певного злочину. Цьому об'єкту, як і основному, завжди заподіюється шкода внаслідок вчинення злочину. Наприклад, у складі розбою основним безпосереднім об'єктом є власність, а додатковим – життя або здоров'я людини [112, с. 108].

Додатковий факультативний об'єкт – це такий об'єкт, який у разі вчинення певного злочину може існувати поряд з основним, а може бути відсутнім (наприклад, відносини власності і здоров'я громадян при хуліганстві). Встановлення того, що в результаті певного злочинного посягання шкоду спричинено також факультативному об'єкту, за інших рівних умов, є свідченням більш високої суспільної небезпечності вчиненого діяння і має враховуватися при призначенні винному міри покарання [112, с. 108].

Додатковий об'єкт, так само як і основний безпосередній об'єкт, має важливе значення для визначення соціальної сутності вчиненого злочину, встановлення тяжкості наслідків, що настали або могли настати [112, с. 108].

Враховуючи викладене вважаємо, що в разі настання тяжких наслідків, які спричинені розголошенням відомостей, що становлять державну таємницю, а саме, вчинення злочину, передбаченого частиною другою статті 328 КК України, додатковим факультативним безпосереднім об'єктом, якому може бути спричинена шкода поряд з основним об'єктом є життя та здоров'я особи, економічний, оборонний потенціал країни, міжнародний правопорядок та інше.

Яскравим прикладом порушення міжнародного правопорядку, який переріс у дипломатичний скандал є події 2013 року, а саме, розголошення Едвардом Джоозефом Сноуденом (колишнім працівником Центрального розвідувального управління та Агентства національної безпеки Сполучених Штатів Америки) державної таємниці – інформації про стеження Агентством національної безпеки США за інформаційними системами багатьох країн світу, в тому числі за дипломатичними установами, за офісами Європейського союзу та Організації Об'єднаних Націй, за що Едвард Сноуден був заочно звинувачений у шпигунстві і оголошений в міжнародний розшук [77].

Факультативною ознакою об'єкта злочину є його предмет, що знаходить свій прояв у матеріальних цінностях (котрі людина може сприймати органами чуття чи фіксувати спеціальними технічними засобами), з приводу яких та шляхом безпосереднього впливу на які (або без такого впливу) вчиняється злочинне діяння [151, с. 5].

Деякі науковці вважають, що предметом злочину є будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину, оскільки предметом злочину є речовою (матеріальною) ознакою злочину [110, с. 105].

Інші вчені зазначають, що предмет злочину – це факультативна ознака об'єкта злочину, що знаходить свій прояв у матеріальних цінностях (котрі

людина може сприймати органами чуття чи фіксувати спеціальними технічними засобами), з приводу яких та шляхом безпосереднього впливу на які (або без такого впливу) вчиняється злочинне діяння [160, с. 110].

Д. Ю. Кондратов виділяє наступні ознаки предмета злочину: по-перше, предмет злочину – це речі матеріального світу; по-друге, предмет злочину є матеріальним приводом існування певних суспільних відносин; по-третє, предмет злочину зазнає певного злочинного впливу, по-четверте, предмет злочину прямо зазначений в законі про кримінальну відповідальність або безпосередньо випливає з тексту закону [100, с. 96].

Предметом злочину, передбаченого статтею 328 КК України, є відомості, що становлять державну таємницю, вичерпний перелік, яких передбачений у Законі України «Про державну таємницю» [123, с. 689].

Враховуючи, що предметом розголошення державної таємниці є відомості, то можна припустити, що ці відомості, які становлять державну таємницю, можуть зберігатись в електронній формі або, наприклад, передаватись відкритими каналами зв'язку, а тому, дані відомості можуть мати і неречову форму. На сьогоднішній день проблемним є визначення поняття матеріальності предмета злочину у кримінальній науці. Деякі вчені, які досліджували поняття предмету злочину ще в кінці минулого – на початку цього століття, під даним поняттям розуміли предмети, речі матеріального світу, що виступають матеріальною формою вираження (субстратом) суспільних відносин або необхідною умовою, передумовою чи свідченням існування і нормального функціонування суспільних відносин, охоронюваних кримінальним законом від злочинних посягань [175, с. 72] або речі, певні цінності матеріального світу, діючи на які особа посягає на блага, що належать суб'єктам суспільних відносин [157, с. 104]. А. Д. Урсул стверджував, що ідеальна інформація як сторона відображення свідомістю людини об'єктивного світу існує лише у взаємозв'язку з певними нейрофізіологічними процесами, тобто має свого матеріального носія, без нього не існує [251, с. 37]. Тобто, в

цілому, матеріальність визначалась як наявність чогось речового, предметного, фізичного.

На даний час, точка зору щодо цього питання кардинально змінилась. Зокрема, А. А. Музика та Є. В. Лашук вважають, що матеріальність потрібно визначати емпірично: матеріальними (фізичними) слід вважати цінності, що можуть, сприйматися органами чуття людини або спеціальними технічними засобами. Визначення у такий спосіб поняття матеріальності дає змогу визнавати предметом злочину ті цінності, фізичність яких категорично заперечувалась, або до якоїсь пори вони були невідомі людині, а також надає можливість чітко відмежовувати ці предмети від тих явищ, які можуть лише усвідомлюватися людиною [160, с. 110-111]. Вказані вчені впевнені, що предметом злочину не можуть бути нематеріальні цінності (життя, здоров'я, авторитет, соціальний статус особи, її суб'єктивні права, честь і гідність, соціальні норми, ідеї, поняття тощо [160, с. 111]).

О. Е. Радутний також підтримує вказану точку зору. Розглядаючи інформацію як предмет злочину, він стверджує, що «фізична ознака може вказувати лише на форму (документ, прилад електронний носій тощо), але не на сутність явища» [207, с. 10].

О. П. Горпинюк наголошує на тому, що поняття предмета злочину пов'язано з двома ознаками: 1) те, у зв'язку з чим чи з приводу чого вчиняють злочин; 2) те, на що можна безпосередньо впливати. Злочинне посягання на інформацію можливо вчинити тільки шляхом впливу на її джерело (носій). Але це не означає, що предметом злочину слід визнавати її носій, так як посягання вчиняють відносно певних відомостей, а не з приводу їхнього носія [61, с. 230].

Н. А. Розенфельд досліджуючи кримінально-правову характеристику незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж наголошувала на тому, що комп'ютерна інформація може бути віднесена до віртуального предмету, під яким розуміється такий предмет об'єктивного світу, який створений за допомогою спеціальних методів та (або) способів, є фізично відсутнім, але має

зовнішнє представлення, або може набути такого представлення, за допомогою спеціальних методів або способів впливу [208, с. 9].

Відповідно до тлумачного словника, «матеріальний» означає: 1) той, що стосується матерії; 2) який має відчутну форму, речовий, предметний, 3) пов'язаний із володінням певною власністю [227].

Таким чином, якщо виходити із буквального тлумачення поняття матеріальності, то можна дійти до висновку, що предметом розголошення державної таємниці є лише відомості, які мають певну матеріальну і предметну форму, однак на нашу думку такий підхід не буде враховувати реалії сьогодення, оскільки, якщо виходити з того, що предметом розголошення державної таємниці можуть бути лише відомості на певному носії, який має речові ознаки, тоді відомості, які містяться в електронній формі не будуть становити предмет даного злочину, що не відповідає дійсності.

Зважаючи на викладене, ми погоджуємося з точкою зору науковців, які визначають поняття матеріальності, використовуючи філософський підхід та пов'язують визначення матеріальності із біологічною та фізичною можливістю сприймати ту чи іншу інформацію.

Тому, на нашу думку, предметом злочину, передбаченого статтею 328 КК України, є відомості (інформація), що є державною таємницею незалежно від способу їх вираження та відображення.

Оскільки диспозиція статті 328 КК України є бланкетною, тому для визначення поняття – державна таємниця, необхідно звертатись до інших нормативно-правових актів.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про державну таємницю», державною таємницею є вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою [189].

Отже, законодавець визначив, що до державної таємниці відноситься саме інформація, у сфері оборони, економіки, науки, техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку розголошення якої може завдати шкоду національній безпеці України.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про інформацію», інформацією є будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [196].

Згідно з пунктом 9 частини першої статті 1 Закону України «Про національну безпеку України», національною безпекою України є захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [200].

Варто звернути увагу на те, що шкода зазначеним злочином завдається національній безпеці, а тому, постає запитання, про місце даного злочину в системі норм Особливої частини КК України, оскільки «Злочини проти основ національної безпеки України» визначені в Розділі I Особливої частини КК України.

Пропонуємо більш детально розглянути інформацію у сфері оборони, економіки, науки, техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, що може бути віднесена до державної таємниці.

Відповідно до статті 8 Закону України «Про державну таємницю», до державної таємниці у порядку, встановленому цим Законом, відноситься інформація:

1) у сфері оборони: про зміст стратегічних і оперативних планів, про напрями розвитку окремих видів озброєння, військової і спеціальної техніки, про дислокацію, характеристики пунктів управління, про геодезичні, гравіметричні, картографічні та гідрометеорологічні дані і характеристики, які мають значення для оборони країни та інша інформація;

2) у сфері економіки, науки і техніки: про зміст мобілізаційних планів державних органів та органів місцевого самоврядування, про використання

транспорту, зв'язку, потужностей інших галузей та об'єктів інфраструктури держави в інтересах забезпечення її безпеки, про плани, зміст, обсяг, фінансування та виконання державного оборонного замовлення та інша інформація;

3) у сфері зовнішніх відносин: про директиви, плани, вказівки делегаціям і посадовим особам з питань зовнішньополітичної і зовнішньоекономічної діяльності України, спрямовані на забезпечення її національних інтересів і безпеки, про військово-науково-технічне та інше співробітництво України з іноземними державами, якщо розголошення відомостей про це завдаватиме шкоди національній безпеці України, про експорт та імпорт озброєння, військової і спеціальної техніки, окремих стратегічних видів сировини і продукції;

4) у сфері державної безпеки та охорони правопорядку: про особовий склад органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність або розвідувальну чи контррозвідувальну, про систему урядового та спеціального зв'язку, про державні шифри, їх розроблення, виробництво, технологію виготовлення та використання, про організацію, зміст, стан і плани розвитку технічного захисту секретної інформації, про інші засоби, форми і методи охорони державної таємниці та інша інформація [189].

Таким чином, в Законі України «Про державну таємницю» закріплено лише категорії інформації, яка може бути віднесена до державної таємниці.

Статтею 8 Закону України «Про державну таємницю» також передбачено, що конкретні відомості можуть бути віднесені до державної таємниці за ступенями секретності «особливої важливості», «цілком таємно» та «таємно» лише за умови, що вони належать до категорій, зазначених у частині першій цієї статті, і їх розголошення завдаватиме шкоди інтересам національної безпеки України [189].

Т. Ю. Вислоцька зазначає, що чим вищим є рівень таємності відомостей, що становлять державну таємницю, то вищим є ступінь тяжкості шкоди, яка може бути заподіяна інтересам держави у випадку розголошення

або втрати відомостей, що враховується під час призначення покарання [51, с. 4].

Відповідно до статті 10 Закону України «Про державну таємницю», інформація вважається державною таємницею з часу опублікування Зводу відомостей, що становлять державну таємницю, до якого включена ця інформація, чи зміни до нього у порядку, встановленому цим Законом [189].

Згідно з статтею 11 Закону України «Про державну таємницю» рішення про віднесення інформації до державної таємниці, продовження строку дії раніше прийнятого рішення про віднесення інформації до державної таємниці, зміну ступеня секретності інформації, скасування раніше прийнятого рішення про віднесення інформації до державної таємниці приймаються державним експертом з питань таємниць протягом одного місяця з часу надходження звернення державного органу, органу місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації чи громадянина. Такі рішення підлягають реєстрації Службою безпеки України та є підставою для формування Зводу відомостей, що становлять державну таємницю, і внесення змін до зазначеного Зводу, до галузевих або відомчих розгорнутих переліків відомостей, що становлять державну таємницю [189].

Актом в якому зведено переліки відомостей, що згідно з рішеннями державних експертів з питань таємниць становлять державну таємницю у визначених Законом України «Про державну таємницю» сферах є Звід відомостей, що становлять державну таємницю.

Звід відомостей, що становлять державну таємницю, затверджений наказом Служби безпеки України від 12 серпня 2005 року № 440, є єдиною формою реєстрації відомостей, що становлять державну таємницю в Україні, в якому детально визначено перелік відомостей, що становлять державну таємницю у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку [82].

В. І. Олійник зазначає, що ознаками державної таємниці як кримінально-правового явища є наступні:

1) цей вид таємниці включає відомості (інформацію) у певних сферах життя держави, що закріплені нормативно;

2) ці відомості мають відповідний гриф секретності, суворо регламентований порядок засекречування й розсекречування, процедури допуску до роботи з ними, закріплені на законодавчому рівні;

3) відомості можуть бути відомі або довірені тільки особам, які мають допуск до них, на яких поширюється обов'язок зберігати ці відомості в таємниці;

4) недоторканість відомостей забезпечується державним захисником і встановленою юридичною відповідальністю (передусім кримінально-правовою);

5) незаконне отримання й поширення цих відомостей може заподіти шкоду передусім національним інтересам [171, с. 151].

Вважаємо за необхідне виділити наступні основні ознаки державної таємниці:

– належність відомостей, визначених у статті 8 Закону України «Про державну таємницю», до відомостей у сфері – оборони, економіки, науки, техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку до державної таємниці;

– наявність потенційної загрози національній безпеці України у випадку розголошення цих відомостей;

– присвоєння грифу секретності відповідно до встановленої законодавством процедури;

– застосування державою заходів щодо охорони таких відомостей.

На основі проаналізованого вище, можна зробити наступні висновки:

1) основним безпосереднім об'єктом розголошення державної таємниці є суспільні відносини з охорони державної таємниці, у сферах оборони, економіки, науки, техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, спрямовані на захист суверенітету та територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки;

2) додатковим факультативним безпосереднім об'єктом досліджуваного злочину може бути життя та здоров'я особи, економічний, оборонний потенціал країни, міжнародний правопорядок (перелік не є вичерпним);

3) предметом злочину, передбаченого статтею 328 КК України, є відомості та/або дані, які відображені на матеріальних об'єктах, носіях інформації або зберігаються в електронному вигляді та віднесені до державної таємниці у порядку, встановленому Законом України «Про державну таємницю», а саме, відомості та/або дані у сфері оборони, економіки, науки, техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку.

Дослідивши об'єкт розголошення державної таємниці, переходимо до дослідження об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого статтею 328 КК України.

Об'єктивною стороною будь-якого складу злочину є сукупність ознак, що характеризують зовнішню сторону злочину. Характерними ознаками об'єктивної сторони, які властиві майже всім складам злочину, вважаються: 1) суспільно небезпечне діяння особи; 2) таке діяння, вчинене певним способом, у певний час, у певному місці із застосуванням певних предметів, знарядь або засобів; 3) таке діяння заподіює або створює загрозу заподіяти суспільно небезпечні наслідки; 4) між суспільно небезпечним діянням і наслідками має бути причинний зв'язок. Але не всі зазначені ознаки об'єктивної сторони входять до кожного складу злочину, а тому й не всі мають значення для кваліфікації [37, с. 94].

У теорії кримінального права зазначені вище ознаки поділяються на обов'язкові та факультативні. Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони складу злочину вважаються: суспільно небезпечне діяння, його наслідки (загроза їх настання). Ці ознаки визначені в законі або випливають з його змісту і мають бути встановлені при кваліфікації злочину [37, с. 94].

Діяння – це усвідомлений акт поведінки людини, що завжди є наслідком пізнавальної діяльності, відображенням у свідомості людини об'єктивного світу. Суспільна небезпечність як ознака діяння полягає в тому, що, будучи

визнаним злочином, це діяння заподіює істотну шкоду суспільним відносинам, охоронюваним кримінальним законом, або створює реальну загрозу її заподіяння [112, с. 114].

Суспільно небезпечні наслідки можна визначити як шкоду (збиток), що заподіюється злочинним діянням суспільним відносинам, охоронюваним кримінальним законом, або як реальну небезпеку (загрозу) заподіяння такої шкоди [112, с. 124].

Факультативні ознаки об'єктивної сторони складу злочину (час, місце, спосіб вчинення злочину, використані знаряддя та засоби вчинення злочину) мають подвійне значення. Для одних складів злочину вони є обов'язковими, якщо зазначені у диспозиції конкретної статті або її частині, для інших – необов'язковими, оскільки вони не вказані у диспозиції статті і не впливають на кваліфікацію злочину [37, с. 94-95].

Пропонуємо більш детально дослідити які із зазначених ознак об'єктивної сторони входять до складу злочину, передбаченого статтею 328 КК України.

Для визначення поняття суспільно небезпечного діяння злочину, передбаченого статтею 328 КК України, необхідно проаналізувати основні організаційно-правові заходи щодо охорони державної таємниці, які визначені у статті 18 Закону України «Про державну таємницю». Зокрема, Законом України «Про державну таємницю» встановлено:

- єдині вимоги до виготовлення, користування, збереження, передачі, транспортування та обліку матеріальних носіїв секретної інформації;
- дозвільний порядок провадження державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями діяльності, пов'язаної з державною таємницею;
- обмеження оприлюднення, передачі іншій державі або поширення іншим шляхом секретної інформації;
- обмеження щодо перебування та діяльності в Україні іноземців, осіб без громадянства та іноземних юридичних осіб, їх доступу до державної

таємниці, а також розташування і переміщення об'єктів і технічних засобів, що їм належать;

– особливості здійснення державними органами їх функцій щодо державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, діяльність яких пов'язана з державною таємницею;

– режим секретності державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, що провадять діяльність, пов'язану з державною таємницею;

– спеціальний порядок допуску та доступу громадян до державної таємниці;

– технічний та криптографічний захисти секретної інформації [189].

Отже, до відомостей, які становлять державну таємницю, встановлені спеціальні вимоги щодо виготовлення, користування, збереження, передачі, встановлено спеціальний порядок захисту, допуску та доступу осіб залежно від ступеня секретності, порушення яких, шляхом дії чи бездіяльності, може бути підставою для притягнення до відповідальності за вчинення злочину, передбаченого статтею 328 КК України.

О. В. Шамсутдінов зазначає, що для визначення об'єктивної сторони складу розголошення державної таємниці вирішальне значення має перш за все поняття «розголошення». Кримінальне законодавство України не визначає цього поняття й способів вчинення даного злочину. Втім правильне розуміння поняття розголошення дає можливість встановити коло діянь, які з об'єктивної сторони утворюють склад вказаного злочину, дозволяє відмежувати його від суміжних з ним складів, а також чітко визначити момент, коли розголошення державної таємниці вважається закінченим [274, с. 23].

Оскільки законодавство України не містить визначення поняття «розголошення державної таємниці», пропонуємо розглянути законодавчо встановлене визначення тотожного поняття – «розголошення комерційної таємниці».

Відповідно до статті 17 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції», розголошенням комерційної таємниці є ознайомлення іншої особи без дозволу особи, уповноваженої на те, з відомостями, що відповідно до законодавства України становлять комерційну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням відповідних обов'язків, якщо це завдало чи могло завдати шкоди суб'єкту господарювання [195].

Таким чином, поняття «розголошення» законодавець визначає як ознайомлення іншої особи з певними відомостями.

Однак, серед науковців немає єдиної думки щодо визначення поняття розголошення і всі думки можна розподілити на дві групи: 1) науковці, які вважають, що розголошення пов'язується із ознайомленням сторонньою особою з відомостями, що становлять державну таємницю [214; 113; 114]; 2) науковці, які вважають, що розголошення пов'язується із сприйняттям сторонньою особою відомостей, що становлять державну таємницю [274; 68; 175].

Пропонуємо розглянути думки вказаних науковців більш детально.

С І. Селецький вважає, що об'єктивна сторона злочину – розголошення державної таємниці полягає в незаконному обнародуванні відомостей, що містять державну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі по службі чи роботі, внаслідок чого ці відомості стали надбанням сторонніх осіб. Під розголошенням слід розуміти діяння або бездіяльність особи, в результаті чого секретна інформація стала відома хоча б одній сторонній особі [214, с.267]. Форми розголошення таких відомостей різноманітні: під час розмови, повідомлення їх знайомим, родичам, у листах, доповідях, виступах у пресі, на радіо, телебаченні. Це може бути у формі показу або передачі стороннім особам для ознайомлення предметів або об'єктів, документів чи матеріалів, відомостей, які становлять державну таємницю. Це може бути вчинено і шляхом бездіяльності (при недбалому

зберіганні документів сторонні особи прочитали або сфотографували їх) [214, с. 267].

Таким чином, С. І. Селецький пов'язує закінчення діяння у формі розголошення з моментом, коли відомості стали відомі сторонній особі.

О. В. Шамсутдінов наголошує, що розголошення державної таємниці слід розглядати як таке діяння (дію або бездіяльність) особи, внаслідок якого секретна інформація, що була їй довірена або стала відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків, була сприйнята хоча б однією сторонньою особою. Розголошення шляхом активних дій – це будь-яка форма передачі відомостей, які становлять державну таємницю, сторонній особі, що дозволило їй сприйняти такі відомості. Так, розголошення державної таємниці може відбутися в усній формі (у відкритому публічному виступі – лекції, доповіді, у довірчій бесіді, під час розмови чи суперечки в громадському транспорті, на вулиці, в іншому місці в присутності сторонніх осіб тощо), у писемній формі (при листуванні, у відкритих публікаціях, у записах на не облікованих аркушах відомостей, що становлять державну таємницю, і наступній їх втраті і ін.), у формі наочної демонстрації чи умисної передачі стороннім особам для ознайомлення або іншого використання матеріальних носіїв секретної інформації: предметів, об'єктів, документів чи матеріалів, відомості про які становлять державну таємницю [274, с. 23].

Розголошення шляхом злочинної бездіяльності – це невжиття належних заходів щодо збереження секретної інформації, у результаті чого стороння особа сприйняла таку інформацію. При цьому «секретоносій», нехтуючи правилами поведіння із секретними документами, виробами тощо (через неухважність, безпам'ятність, довірливість), створює умови, за яких стороння особа ознайомилась з державною таємницею, тобто не перешкоджає такому ознайомленню [274, с. 23].

Л. М. Кривоченко стверджує, що дія може виражатися, наприклад, у розголошенні секретних даних у розмові, письмовому повідомленні, шляхом публікації у пресі, у виступі на радіо чи телебаченні, у передачі для друкування

особі, що не має права на ознайомлення з цими відомостями, у показі креслень, документів тощо. Бездіяльність може полягати в недотриманні правил зберігання, використання, перевезення матеріалів, документів, коли створюється можливість ознайомлення з відомостями сторонніх осіб [113, с. 416].

Ми не погоджуємося з думками науковців, які пов'язують розголошення із сприйняттям відомостей, що становлять державну таємницю сторонніми особами з огляду на наступне.

Розголошення державної таємниці передбачає обов'язкову наявність у процесі діяння другої сторони – сторонньої особи, яка сприймає зазначені відомості. Однак у тексті статті 328 КК України поняття «стороння особа» відсутнє. Втім дана дефініція набуває значення конститутивної ознаки складу розголошення державної таємниці, тому вимагає певного тлумачення. Сторонньою особою визнається будь-яка фізична особа, яка не належить до кола тих, кому державна таємниця довірена або стала відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків і якій винний не мав права довіряти відомості, що становлять державну таємницю. До таких осіб належать усі громадяни, що не мають допуску до даного роду відомостей, а також ті, кому й за наявності загального допуску дані відомості не були доступні по службі чи роботі. Таким чином, критерієм визначення сторонньої особи необхідно визнати доступ до державної таємниці. Тому під сторонньою особою необхідно розуміти таку особу, яка виконуючи покладені на неї обов'язки, відповідно до її службових повноважень не має доступу до секретної інформації, що розголошується [274, с. 24].

Вважаю, що зазначене визначення «сторонньої особи» є неповним, оскільки «стороння особа» в контексті статті 328 КК України може бути і не наділена службовими повноваженнями, а як наслідок вона може і не виконувати покладені на неї обов'язки.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про державну таємницю», допуск до державної таємниці – це оформлення права громадянина на доступ

до секретної інформації. А доступ до державної таємниці в свою чергу є наданням повноважною посадовою особою дозволу громадянину на ознайомлення з конкретною секретною інформацією та провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, або ознайомлення з конкретною секретною інформацією та провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, цією посадовою особою відповідно до її службових повноважень [189].

Отже, сторонньою особою в контексті статті 328 КК України є особа, яка не має допуску та доступу до конкретних відомостей, що становлять державну таємницю, але якій зазначені відомості стали відомі, у зв'язку з їх розголошенням особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків.

Повертаючись до співвідношення понять розголошення та сприйняття, варто наголосити на тому, що від тлумачення поняття розголошення залежить момент закінчення злочину, передбаченого статтею 328 КК України.

М. С. Пастернак зазначає, що моментом закінчення злочину, передбаченого статтею 328 КК України є сприйняття сторонньою особою інформації, що є державною таємницею. При цьому не потрібно розуміти зміст такої інформації, достатньо механічного сприйняття, яке полягає у її відображенні в свідомості сторонньої особи чи на матеріальних носіях, що їй належать (фотографування, звукозаписування), отриманні такою особою матеріальних носіїв інформації (передавання сторонній особі документів, предметів, електронних носіїв). Сприйняття полягає також в здатності відтворення інформації. Якщо стороння особа забула сприйняту інформацію, загубила її матеріальний носій, жодного разу не відтворивши її колись і будучи неспроможною зробити це тепер, або просто не можливо довести її спроможність до відтворення такої інформації на жодному часовому відрізку, мова йтиме про замах на злочин у випадку умисної форми вини і відсутність складу злочину при необережному її вираженні. Аналогічно вирішується ситуація, коли була лише потенційна можливість сприйняття сторонньою

особою інформації, що становить державну таємницю, яка, проте, не реалізувалася (особа не могла через вади органів чуття чи не захотіла сприймати державну таємницю, яку хотіли їй умисно передати – замах; особа випадково обмовилася про державну таємницю серед сторонніх осіб, проте цьому ніхто не надав значення – немає складу злочину) [176, с. 23-24].

Л. Ф. Дадерко зазначає, що розголошення державної таємниці, передбачене частиною першою статті 328 КК України, слід вважати закінченим з моменту, коли відомості, що становлять державну таємницю, були сприйняті сторонньою особою в обсязі, який свідчить про перехід даної інформації у власність такої особи [68, с. 84].

Вважаю, що думки вказаних вище науковців не відповідають диспозиції досліджуваного злочину, оскільки розголошення державної таємниці (ч. 1 ст. 328 КК України) є злочином із формальним складом, а тому, вважається закінченим з моменту вчинення, зазначеного в законі про кримінальну відповідальність діяння. Тому момент закінчення злочину не пов'язаний зі сприйняттям сторонньою особою розголошеної їй інформації, оскільки розголошення відомостей, що становлять державну таємницю особою, якій такі відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, вже з моменту розголошення становить склад злочину, передбачений частиною першою статті 328 КК України. Окремо варто звернути увагу на те, що державна таємниця не може перейти у власність «сторонньої особи», оскільки вона є власністю держави – України.

Вважаємо, що найбільш вдало момент закінчення злочину, передбаченого статтею 328 КК України, визначив Д. С. Усов. Останній зазначає, що розголошення відомостей, що становлять державну таємницю вважається закінченим з моменту, коли відомості, що становлять державну таємницю, стали відомі хоча б одній особі, яка не має повноважень на ознайомлення з нею [255, с. 8].

Отже, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого частиною першою статті 328 КК України, є лише діяння, оскільки даний злочин з формальним складом, і це суспільно небезпечне діяння може проявитися тільки у формі активної дії – свідомій протиправній поведінці особи, яка вчиняє злочин, та полягає у вербальному розкритті відомостей, що становлять державну таємницю, оскільки відповідно до етимологічного значення слово «розголошення» передбачає собою дію «голосом». Так, відповідно до Тлумачного словника Володимира Даля «розголошувати – це оголосити, розпустити слух, чутку, оголосити, розповісти багатьом, зробити гласним» [69], а Словник української мови слово «розголошення» тлумачить як «піддавати розголосові, обнародувати щонебудь; пускати чутку, поговір» [228, с. 652].

Варто зазначити і те, що законодавець не є одностайним у застосуванні терміну «розголошення» під час конструювання кримінально-правових норм. Звісно, як нами вже відзначалося вище «розголошення комерційної таємниці» має схожі риси з «розголошенням державної таємниці», однак викладаючи у 2011 році в новій редакції статтю 232-1 КК України щодо кримінальної відповідальності за незаконне використання інсайдерської інформації законодавцем застосовано конструкції «розголошення, передача або надання доступу до інсайдерської інформації» [121]. Відповідно до цього підходу «розголошення» інформації не включає в себе її «передачу» або «надання доступу», що є ще одним додатковим аргументом на користь того, що злочинне розголошення державної таємниці може проявитися у вербальному розкритті інформації, що становить державну таємницю, а за передавання документів або інших носіїв інформації, що містять такі відомості, особа не підлягає відповідальності за статтею 328 КК України.

Досліджуючи частину другу статті 328 КК України, а саме, розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, за відсутності ознак державної зради або шпигунства, якщо воно

спричинило тяжкі наслідки варто зазначити, що для кваліфікації за частиною другою вказаної статті, поряд з діянням, необхідно також встановити суспільно небезпечні наслідки (які можуть бути як матеріальні, так і нематеріальні) та причинний зв'язок між розголошенням відомостей, що становлять державну таємницю і тяжкими наслідками, який може бути лише безпосереднім.

Враховуючи вищевикладене, можна зробити такі висновки:

– розголошенням державної таємниці є ознайомлення сторонньої особи з відомостями, що включені до Зводу відомостей, що становлять державну таємницю та відповідно до Закону України «Про державну таємницю» становлять державну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків та вважається закінченим злочином з моменту такого ознайомлення;

– розголошення може вчинитись шляхом дії, що проявляється у вербальному державної таємниці у розмові, повідомленні, шляхом розповіді у засобах масової інформації, у мережі Інтернет, чи на телебаченні, тощо.

2.2. Суб'єктивні ознаки розголошення державної таємниці

Для притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого ККУ України, необхідна наявність складу злочину. Важливим елементом складу злочину є суб'єктивні ознаки, до яких належить: суб'єкт та суб'єктивна сторона [243, с. 14].

Питання про суб'єкта злочину за своєю сутністю є питанням про особу, яка вчинила злочин і підлягає кримінальній відповідальності. Це прямо випливає із найменування розділу IV Загальної частини КК: «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину)» [112, с. 139].

Відповідно до частини першої статті 18 КК України, суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність [121].

Згідно з частиною другою статті 18 КК України, спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа [121].

Ознаки спеціального суб'єкта злочину належать до факультативних ознак, які обумовлюють можливість притягнення саме такої особи до кримінальної відповідальності за вчинення конкретного злочину, передбаченого Об'єктивною стороною КК України [148, с. 326].

Якщо в конкретний склад злочину, додатково включені факультативні ознаки, їх слід розглядати як обов'язкові [245, с. 39].

Отже, якщо вести мову про загального суб'єкта злочину, то обов'язковими його ознаками вважаються: осудність, вік та вчинення злочину фізичною особою. Для деяких складів злочину характерна наявність факультативних ознак, таких як, вчинення злочину спеціальним суб'єктом, які стають обов'язковими, якщо вони передбачені законом про кримінальну відповідальність. А тому, для визначення наявності в діях особи складу злочину необхідно також з'ясувати, чи володіє ця особа обов'язковими та факультативними ознаками, встановленими у КК України.

Пропонуємо більш детально розглянути визначення понять – фізична особа, осудність та вік з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Чинне кримінальне законодавство суб'єктом злочину вважає людину – фізичну особу [109, с. 94].

Висновок про те, що суб'єктом злочину може бути тільки фізична особа, тобто людина, фактично закріплено у статтях 6–8 КК України, де прямо вказується, що нести кримінальну відповідальність можуть громадяни України, іноземці та особи без громадянства. Тому не можуть бути визнані суб'єктом злочину юридичні особи (підприємства, установи, громадські організації тощо). Якщо на якому-небудь підприємстві в результаті порушення певних правил виробництва, правил охорони праці загинули люди, кримінальну відповідальність несе не підприємство, а конкретно винні в цьому службові

особи. Пропозиції, які зустрічалися в юридичній літературі, стосовно передбачення в новому КК України кримінальної відповідальності юридичних осіб не знайшли підтримки законодавця [112, с. 139].

Відносно питання кримінальної відповідальності юридичних осіб за КК України слід пояснити, що введення до КК України Розділу XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» не створило додаткових або виключних підстав кримінальної відповідальності юридичних осіб. Цим розділом було передбачено додаткові чи допоміжні заходи, що спрямовані на створення системи заходів протидії найбільш небезпечним формам злочинності. На «додатковість» відповідальності (у виді заходів кримінально-правового впливу), яка існує поряд із кримінальною відповідальністю фізичної особи, вказується і в положеннях статті 96-3 КК України «Підстави для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру», адже діячем – рушійною силою діяння виступає уповноважена особа (службова особа юридичної особи, а також інших осіб, які відповідно до закону, установчих документів юридичної особи чи договору мають право діяти від імені юридичної особи). Такі заходи не є кримінальною відповідальністю [109, с. 94].

За злочинні діяння, що мали місце у процесі діяльності юридичної особи, відповідає фізична особа, яка вчинила такі діяння. Це, зокрема, може бути керівник (голова, начальник, уповноважений тощо), його заступник або керівник відповідного підрозділу чи галузі, який використав певні повноваження юридичної особи і безпосередньо вчинив злочин [282, с. 30].

Таким чином, на даний час закон про кримінальну відповідальність передбачає лише кримінальну відповідальність фізичних осіб, однак запровадження заходів кримінально-правового характеру є першим кроком для розвитку інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Наступним є критерій осудності. Відповідно до статті 19 КК України, осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Не підлягає кримінальній

відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого цим Кодексом, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. До такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру. Не підлягає покаранню особа, яка вчинила злочин у стані осудності, але до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи за рішенням суду можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру, а після одужання така особа може підлягати покаранню [121].

Осудність – це здатність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними під час вчинення злочину [111, с. 63]. Вона означає здатність особи, що скоїла злочин, бути відповідальною за скоєне, підлягати кримінальній відповідальності. Врешті-решт, осудність – це здатність особи до усвідомлення сприйняття сенсу осуду [146, с. 20].

Іншими словами, осудністю є можливість особи розуміти який акт поведінки вона вчиняє та управляти ним.

Суб'єктом злочину може бути лише осудна (ч. 1 ст. 19 КК України) або обмежено осудна (ст. 20 КК України) особа. Чинне кримінальне законодавство виходить з того, що тільки осудна або обмежено осудна особа може вчинити злочин, і тому вона може бути притягнута до кримінальної відповідальності. Злочин завжди є актом поведінки свідомо діючої особи. Отже, в зміст осудності включається здатність особи в момент злочину правильно усвідомлювати фактичні ознаки самого діяння (об'єктивні ознаки діяння, обстановку, час і місце його вчинення) і його суспільно небезпечні наслідки, а також здатність свідомо керувати своїми вчинками. Тут свідомість і воля об'єднані між собою й визначають характер поведінки особи в конкретній ситуації. Обмежено осудна особа внаслідок наявного в неї психічного розладу не здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльності) та (або)

керувати ними. Визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання й може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру. Питання про осудність (неосудність) особи виникає тільки у випадках і тільки у зв'язку із вчиненням нею злочину [245, с. 72-73].

Згідно із статтею 20 КК України, підлягає кримінальній відповідальності особа, визнана судом обмежено осудною, тобто така, яка під час вчинення злочину, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними. Визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру [121].

Таким чином, підлягати кримінальній відповідальності за розголошення державної таємниці може лише осудна або обмежено осудна особа. В останньому випадку до особи можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру.

Поняття неосудності в кримінальному праві оцінюється двома критеріями: юридичним (психологічним) та медичним (біологічним). Неосудність поняття юридичне, тому основним, визначним її критерієм є юридичний критерій, який складається із сукупності двох ознак: 1) інтелектуальної – нездатність особи усвідомлювати фактичну сторону або спеціальний зміст своєї поведінки, її наслідків на момент вчинення нею злочину; 2) вольової – нездатність особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння керувати своїми діями [111, с. 63].

Медичний критерій неосудності містить у собі чотири ознаки: 1) хронічне психічне захворювання; 2) тимчасовий розлад психічної діяльності; 3) недоумство; 4) інший хворобливий стан психіки [111, с. 64].

Для наявності медичного критерію достатньо одного із зазначених видів психічного розладу здоров'я особи [111, с. 64].

Для визнання особи неосудною достатньо мати у сукупності наявність однієї ознаки юридичного та однієї ознаки медичного критеріїв неосудності. Стан неосудності виключає вину особи у вчиненні суспільно небезпечного діяння, умисел чи необережність в її поведінці, оскільки без цієї обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони не існує складу злочину, немає підстав для притягнення особи до кримінальної відповідальності і до неї не застосовують покарання. До особи, яка вчинила передбачене КК України суспільно небезпечне діяння, застосовуються примусові заходи медичного характеру [111, с. 64].

Тобто наявність одного медичного та одного юридичного критеріїв неосудності виключає кримінальну відповідальність особи за вчинення злочину, у тому числі за розголошення державної таємниці.

Вік особи – це такий календарний період психофізіологічного розвитку особи, з яким пов'язані біологічні, соціально-психологічні та правові наслідки юридичного статусу особи [111, с. 65].

Відповідно до частини першої статті 22 КК України, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років [121].

Положення частини другої статті 22 КК України містять перелік статей Особливої частини зазначеного кодексу в яких вік кримінальної відповідальності знижений – може наставати з 14 років, склад злочину, передбачений статтею 328 КК України, в зазначеному переліку відсутній.

Враховуючи викладене, можна виділити наступні обов'язкові ознаки суб'єкта злочину:

1. Фізична особа: громадянин України, особа без громадянства або громадянин іноземної держави.

2. Особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії або свою бездіяльність та керувати ними.

3. Особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності – за загальним правилом 16 років.

Дослідивши поняття та ознаки загального суб'єкта злочину (фізична особа, осудність, вік) вважаємо за необхідне перейти до дослідження поняття та ознак спеціального суб'єкта.

Спеціальний суб'єкт – це той, хто скоює діяння, котре заборонене не для всіх без винятку осіб, а лише для певної їх категорії, до котрої ця особа належить. Наприклад, посадова особа, військовослужбовець визнаються спеціальними суб'єктами не взагалі, а стосовно лише відповідної групи злочинів – службових, військових і таке інше. Ці суб'єкти порушують не загальну, а спеціальну кримінально-правову заборону, котра тільки їм і адресується. Особа, наділена лише обов'язковими ознаками суб'єкта, одна поширити спеціальну заборону не зможе. Найбільше, на що вона здатна – це виступити в ролі співучасника в злочині, що скоює спеціальний суб'єкт. Особа ж, котра має ознаки і спеціального суб'єкта, в разі порушення загальної заборони буде нести відповідальність як загальний суб'єкт злочину. Наприклад, та ж посадова особа чи військовослужбовець, котрі скоїли крадіжку чи зґвалтування, відповідають на загальних підставах як цілком звичайні загальні суб'єкти [146, с. 22].

Вважаємо, що формулювання «котре заборонене не для всіх» невдале, оскільки суть не в забороні, а в тому, що деякі кримінальні правопорушення, передбачені Особливою частиною КК України, може вчинити лише певна особа (спеціальний суб'єкт), яка порівняно із загальним суб'єктом наділена додатковими (спеціальними) ознаками.

А. В. Ландіна зазначає, що суб'єкт визнається спеціальним з тієї причини, що певний злочин, передбачений відповідною нормою кримінального законодавства, може бути вчинений лише таким спеціальним суб'єктом [149, с. 54].

Варто зазначити, що і в радянському кримінальному праві існувало поняття не тільки загального суб'єкта злочину, але і так званого спеціального. Спеціальні суб'єкти злочину, крім ознак, що визначають їх вік і осудність, характеризуються і деякими іншими [53, с. 8]. Поняття спеціального суб'єкта

злочину і точне визначення його ознак в кожному конкретному випадку має важливе значення для правильної кваліфікації злочинів. При цьому, слід мати на увазі, що в злочинах з виконавцем – спеціальним суб'єктом, в якості співучасників (організаторів, підбурювачів і пособників) можуть виступають особи, які не є спеціальними суб'єктами [53, с. 10].

В. І. Терент'єв зазначає, що при розгляді меж відповідальності співучасників у злочинах зі спеціальним суб'єктом, можна виділити три види подібних ситуацій. Перший стосується випадків, коли у скоєні злочину, поряд зі спеціальним суб'єктом, що виконує об'єктивну сторону, беруть участь особи, чії дії підпадають під ознаки частин 3-5 статті 27 КК України (тобто організатора, підбурювача або пособника). Їхнє протиправне поведіння кваліфікується відповідно до правил, передбачених у частиною другою–п'ятою статті 29 КК України. Другий вид – коли об'єктивну сторону діяння виконує особа, спеціально залучена спеціальним суб'єктом для цих цілей. Подібний варіант не завжди представляється можливим розглядати як посереднє виконання, оскільки особа, яка не є спеціальним суб'єктом, має всі ознаки загального суб'єкта (вік, осудність) і може обирати той чи інший варіант поведіння. При цьому кваліфікація діяння буде залежати від правосуб'єктності особи, яка виконує об'єктивну сторону, а також від особливостей кримінально правової характеристики діяння, яке нею вчинене. Третій вид – коли в безпосередньому виконанні об'єктивної сторони злочину зі спеціальним суб'єктом бере участь кілька осіб. Сьогодні у випадку, коли особа, яка не володіє ознаками спеціального суб'єкта, здійснює дії, що належать до об'єктивної сторони злочину, то ці дії підлягають кваліфікації як пособництво в здійсненні злочину, оскільки дії особи мали характер надання сприяння в протиправних вчинках спеціального суб'єкта [239, с. 15-16].

Досліджуючи тезу про виконання об'єктивної сторони злочину особою, яка не володіє ознаками спеціального суб'єкта та її відповідальність як пособника, варто звернути увагу на положення частини п'ятої статті 27 КК України, відповідно до якої пособником є особа, яка порадами, вказівками,

наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину, сліди злочину чи предмети, здобуті злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети, або іншим чином сприяти приховуванню злочину [110, с. 228].

Отже, дії пособника законодавцем визначено як сприяння (порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод) вчиненню злочину іншими співучасниками та сприяння співучасникам після вчинення злочину. Враховуючи, що до обов'язкової ознаки об'єктивної сторони складу злочину належить діяння, яке визначається як дія або бездіяльність вчинені суб'єктом злочину, можна дійти висновку, що обов'язкові ознаки об'єктивної сторони даної категорії злочинів властиві лише спеціальному суб'єкту.

Ознаки спеціального суб'єкта доповнюють загальне поняття суб'єкта злочину, виступаючи як додаткові. Ці спеціальні ознаки можуть стосуватися, наприклад, службового становища, фаху (лікар), характеру певної діяльності (підприємець), родинних стосунків (мати новонародженої дитини) тощо [110, с. 149-150].

Таким чином, ознаки спеціального суб'єкта певною мірою є обмежувальними, оскільки вони визначають, що той чи інший злочин може вчинити не будь-яка, а тільки та особа, яка має такі ознаки. Тому інші особи, що не мають цих ознак, не можуть нести відповідальність за конкретним кримінальним законом, у якому передбачений спеціальний суб'єкт [112, с. 144].

Ознаки спеціального суб'єкта: характеризують спеціальну роль, правове ставище особи (професію, громадянство, посадове становище); характеризують фізіологічні і демографічні особливості особи (вік, стать, стан здоров'я); характеризують взаємовідносини суб'єкта з потерпілим (родинні, службові та інші відносини) [139, с. 55].

У теорії кримінального права є багато точок зору щодо класифікації спеціальних суб'єктів злочину. Більш точною видається класифікація, згідно з

якою можна виділити такі критерії: соціально-демографічні ознаки – стать, вік винного; наявність військового обов'язку; службове становище особи; психофізіологічні ознаки – стан вагітності, стан сп'яніння, примус; професія винного – наявність у нього відповідної освіти чи професійних навичок; цивільно-правовий статус – наявність у особи громадянства України чи іноземної держави; взаємовідносини з потерпілим – наявність у винного родинних чи інших зв'язків, що зумовлюють у них визначені обов'язки чи права; характеристика особи в контексті її попередньої злочинної діяльності тощо [147, с. 286].

Отже, спеціальним суб'єктом є особа, яка крім загальних ознак (фізична осудна особа, яка досягла певного віку) має додаткові спеціальні ознаки, передбачені в конкретній статті Особливої частини КК України.

Визначивши загальні поняття та ознаки суб'єкта злочину вважаємо за необхідне перейти до дослідження суб'єкта злочину, передбаченого статтею 328 КК України.

Характеризуючи ознаки суб'єкта розголошення державної таємниці, необхідно зазначити, що кримінальній відповідальності за розголошення державної таємниці за безпосередньою вказівкою закону підлягають тільки такі особи, яким конкретна секретна інформація була довірена або стала відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків. Інакше кажучи, йдеться про спеціального суб'єкта злочину [274, с. 25].

Виконанням службових обов'язків є виконання зазначеними особами обов'язків, передбачених відповідними нормативно-правовими актами, що регулюють діяльність органів влади чи правоохоронних органів, а також окремих службових осіб [123, с. 716].

Спеціальним суб'єктом злочину, передбаченого статтею 328 КК України, може бути як службова особа, так і інша особа, пов'язана по службі з такими відомостями (секретар, шифрувальник тощо) [123, с. 691].

Відповідно до частини третьої статті 18 КК України, службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням

здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом [121].

Частиною четвертою статті 18 КК України визначено, що службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів [121].

Вважаємо, що іноземці, зазначені в частини четвертій статті 18 КК України, є суб'єктами злочину, передбаченого статтею 328 КК України, в разі розголошення ними відомостей, що становлять державну таємницю, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків за відсутності ознак складу злочину, передбаченого статтею 114 КК України.

О. В. Шамсутдінов зазначає, що кримінальній відповідальності за розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, підлягає фізична осудна особа, яка досягла на момент скоєння злочину 16-річного віку і

має або мала допуск до державної таємниці, а так само взяла на себе письмове зобов'язання щодо збереження (нерозголошення) секретної інформації, довіреної чи такої, що стала відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків [274, с. 25].

Відносно осудності суб'єкта розголошення державної таємниці варто наголосити на тому, що пунктом 5 частини першої статті 23 Закону України «Про державну таємницю» передбачено, що допуск до державної таємниці не надається у разі наявності у громадянина психічних розладів, які можуть завдати шкоди охороні державної таємниці, відповідно до переліку, затвердженого Міністерством охорони здоров'я України і Службою безпеки України [189]. Отже, допуск до державної таємниці надається лише осудним особам.

Військовослужбовці й прирівняні до них особи за розголошення відомостей не військового характеру, що становлять державну таємницю, які були їм довірені або стали відомі у зв'язку з проходженням служби й виконанням покладених на них обов'язків, також несуть відповідальність за статтею 328 КК України [274, с. 25].

Хоча відносно цієї категорії осіб у тексті закону пряма вказівка відсутня, однак їх службове становище свідчить про те, що вони також є спеціальними суб'єктами. Однак, якщо військовослужбовець розголошує державну таємницю військового характеру, його діяння за відсутності ознак державної зради слід кваліфікувати за статтею 422 КК України. Звільнені в запас чи демобілізовані військовослужбовці за розголошення будь-якої інформації, що становить державну таємницю, підлягають відповідальності за статтею 328 КК України [274, с. 25]. І. О. Харь наголошує на тому, що, якщо військовослужбовець розголошує інформацію у сфері економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки й охорони правопорядку, яка становить державну таємницю, то така особа буде підлягати кримінальній відповідальності за статтею 328 КК України [263, с. 153].

Д. С. Усов зазначає, що суб'єктом розголошення державної таємниці виступає особа, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службового обов'язку, за відсутності ознак державної зради або шпигунства. Іншими словами, ця особа, по-перше, повинна мати дозвіл на користування відомостями, що становлять державну таємницю; по-друге, такі відомості повинні бути їй довірені або стати відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків; по-третє, мати відповідне службове становище, що дозволяє їй користуватись такими відомостями [256, с. 253].

Д. С. Усов стверджує, що на законодавчому рівні в Україні закріплено, що володіти відомостями, які становлять державну таємницю на законних підставах можуть тільки громадяни України [256, с. 253].

Вважаємо, що твердження про те, що відомостями, які становлять державну таємницю може володіти громадянин, є хибним, оскільки володільцем відомостей, що становлять державну таємницю є держава Україна, в особі уповноважених органів.

Відповідно до статті 3 Закону України «Про державну таємницю», дія цього Закону поширюється на громадян України, іноземців та осіб без громадянства, яким у встановленому порядку наданий доступ до державної таємниці [189].

Згідно з статтею 22 Закону України «Про державну таємницю», допуск до державної таємниці надається дієздатним громадянам України віком від 18 років, які потребують його за умовами своєї службової, виробничої, наукової чи науково-технічної діяльності або навчання, органами Служби безпеки України після проведення їх перевірки. В окремих випадках, які визначаються міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, за погодженням із Службою безпеки України громадянам України віком від 16 років може надаватися допуск до державної таємниці із ступенями секретності «цілком таємно» та «таємно», а віком від 17 років – також до державної таємниці із ступенем секретності «особливої важливості» [189].

Абзацом першим статті 27 Закону України «Про державну таємницю» передбачено, що доступ до державної таємниці надається дієздатним громадянам України, яким надано допуск до державної таємниці та які потребують його за умовами своєї службової, виробничої, наукової чи науково-дослідної діяльності або навчання [189].

Абзацом сьомим статті 27 Закону України «Про державну таємницю» передбачено, що іноземцям та особам без громадянства доступ до державної таємниці надається у виняткових випадках на підставі міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, або письмового розпорядження Президента України з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки України на підставі пропозицій Ради національної безпеки і оборони України [189].

Проаналізувавши положення статей 22, 27 Закону України «Про державну таємницю» можна дійти до висновку, що допуск та доступ до державної таємниці надається лише фізичним особам.

Рішення про доступ до державної таємниці передбачає надання повноважною посадовою особою дозволу громадянину на ознайомлення з конкретною секретною інформацією та провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею [102, с. 182].

Відповідно до Положення про порядок підготовки документів щодо надання доступу до державної таємниці іноземцям та особам без громадянства затвердженого Указом Президента України від 17 липня 2006 року № 621/2006, іноземцям та особам без громадянства може бути надано доступ, якщо вони мають спеціальні знання чи навички для виконання робіт, пов'язаних із державною таємницею, або існують виняткові об'єктивні обставини для надання доступу і такі іноземці та особи без громадянства взяли письмові зобов'язання щодо збереження державної таємниці, до якої їм передбачається надати доступ [182].

Прикладом надання іноземному громадянину доступу до відомостей, що становлять державну таємницю є Розпорядження Президента України від

08.12.2006 № 392/2006-рп, на підставі якого було надано громадянину Російської Федерації Шиленку Євгену Вікторовичу доступ до відомостей, що становлять державну таємницю України, із ступенем секретності «Цілком таємно» та «Таємно», містяться у томах № 1-22 включно кримінальної справи № 179, яка знаходиться у провадженні Слідчого управління Служби безпеки України – на строк до набрання законної сили судовим рішенням у зазначеній справі [199].

Наступним прикладом надання іноземцю доступу до державної таємниці є Розпорядження Президента України від 03.05.2006 № 64/2006-рп, яким Президент України Ющенко В. А., керуючись положеннями статті 27 Закону України «Про державну таємницю», на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, надав громадянці Грузії Гонгадзе Олександрі Теодорівні доступ до інформації, яка міститься у матеріалах кримінальної справи по факту вбивства Гонгадзе Георгія Руслановича і віднесена до державної таємниці за висновком державного експерта з питань таємниць Євдокимова В. від 6 березня 2006 року № 340 [198].

Проаналізувавши викладене, варто зазначити, що наведені у прикладах вище, особи (іноземці), навіть в разі розголошення ними зазначених відомостей, що становлять державну таємницю, нести відповідальність за статтею 328 КК України (яка не змінювалась та діяла з 05.04.2001) не будуть, оскільки відомості їм стали відомі не у зв'язку з виконанням службових обов'язків. В разі розголошення ними відомостей, які становлять державну таємницю, відповідальність може наставати за статтею 114 КК України, і тільки в разі передачі або збиранні з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю.

Згідно з частиною третьою статті 517 КПК України, підозрюваний чи обвинувачений бере участь у кримінальному провадженні без оформлення допуску до державної таємниці після роз'яснення йому вимог статті 28 Закону України «Про державну таємницю» та попередження про кримінальну

відповідальність за розголошення відомостей, що становлять державну таємницю.

Отже, доступ до відомостей, що становлять державну таємницю може бути наданий:

– дієздатним громадянам України віком від 18 років, в окремих випадках визначених міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, за погодженням зі Службою безпеки України громадянам України віком від 16 років зі ступенем секретності «цілком таємно» і «таємно», віком від 17 років зі ступенем секретності «особливої важливості», яким надано допуск до державної таємниці та які потребують його для своєї службової, виробничої, наукової чи науково-дослідної діяльності або навчання;

– іноземцям та особам без громадянства, якщо вони мають спеціальні знання чи навички для виконання робіт, пов'язаних із державною таємницею, або існують виняткові об'єктивні обставини для надання доступу і такі іноземці та особи без громадянства взяли письмові зобов'язання щодо збереження державної таємниці, до якої їм передбачається надати доступ.

Визначаючи суб'єкт злочину, передбачений статтею 328 КК України, варто звернути увагу на те, що диспозиція статті 328 КК України прописана так, що суб'єктом зазначеного злочину не може бути:

– громадянин України, якому надано допуск до державної таємниці та який потребує його за умовами своєї наукової чи науково-дослідної діяльності або навчання, якщо ці відомості йому були довірені або стали відомі не у зв'язку з виконанням службових обов'язків;

– підозрюваний або обвинувачений, який бере участь у кримінальному провадженні без оформлення допуску до державної таємниці, у разі розголошення ним відомостей досудового розслідування, судового розгляду відповідно, оскільки відомості, що становлять державну таємницю стали йому відомі не у зв'язку з виконанням службових обов'язків;

– особа без громадянства, оскільки не дивлячись на те, що законодавець в Законі України «Про державну таємницю» включив її до кола суб'єктів, яким

може бути наданий доступ до державної таємниці, але не включив до переліку службових осіб, визначеного статтею 18 КК України.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо, що в частину першу статті 328 КК України необхідно внести зміни, слова «або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків» замінити на «у зв'язку з виконанням службових обов'язків або стали відомі у зв'язку з наданням їй доступу до них».

Зазначена стаття, в новій редакції матиме наступне формулювання: злочином є розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені у зв'язку з виконанням службових обов'язків або стали відомі у зв'язку з наданням їй доступу до них, за відсутності ознак державної зради або шпигунства.

Вказані зміни до частини першої статті 328 КК України усунуть протиріччя, що виникли між положеннями КК України та Законом України «Про державну таємницю».

Отже, суб'єктом злочину, передбаченого статтею 328 КК України можуть бути:

– дієздатні громадяни України віком від 18 років, в окремих випадках, визначених міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, за погодженням зі Службою безпеки України – громадяни України віком від 16 років, яким надано допуск до державної таємниці зі ступенем секретності «цілком таємно» і «таємно», віком від 17 років, яким надано допуск до державної таємниці зі ступенем секретності «особливої важливості» та які потребують його за умовами своєї службової діяльності;

– визначені у ч. 4 ст. 18 КК України іноземці, яким надано доступ до державної таємниці, якщо вони мають спеціальні знання чи навички для виконання робіт, пов'язаних із державною таємницею, або існують виняткові об'єктивні обставини для надання доступу і такі іноземці та особи без громадянства взяли письмові зобов'язання щодо збереження державної таємниці, до якої їм передбачається надати доступ.

Наступною суб'єктивною ознакою складу злочину, яка потребує дослідження, є суб'єктивна сторона.

В. П. Ємельянов зазначає, що суб'єктивна сторона злочину – це внутрішня сторона злочину, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості та волі до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння і до його наслідків. Суб'єктивна сторона злочину має важливе значення для характеристики будь-якого вчиненого суспільно небезпечного діяння, оскільки вона пов'язана і з об'єктом, і з об'єктивною стороною, які знаходять в ній своє відбиття. Змістом суб'єктивної сторони вчинюваного в реальній дійсності злочину охоплюються такі її складові, як вина у формі умислу або необережності, мотив, мета, а також інші компоненти психічної діяльності, до яких зазвичай відносять емоційний стан, потреби, інтереси особи, яка вчинює злочинне посягання. Зміст суб'єктивної сторони складу злочину характеризується тим, що вина є обов'язковою ознакою будь-якого складу злочину, а мотив, мета та інші компоненти психічної діяльності є факультативними ознаками загального складу злочину. У тих же випадках, коли про ці факультативні ознаки загального складу прямо згадується у конкретному складі злочину, то вони набувають значення обов'язкової ознаки цього складу злочину [79, с. 114].

Отже, до обов'язкових ознак суб'єктивної сторони складу злочину належить вина у формі умислу або необережності, до факультативних – мотив мета, емоційний стан.

В. В. Сухонос зазначає, що у теорії кримінального права більшість авторів розрізняє дві основні концепції вини оціночну і психологічну. Проте єдиної думки з цього питання немає. Аналіз дефініцій з приводу того, що розуміти під тією чи іншою концепцією, дозволяє визначити три об'єднувальні моменти:

- 1) вина є психічним ставленням особи до своїх протиправних діянь;
- 2) вина є психічним ставленням не тільки до вчиненого протиправного діяння, але й до наслідків, які настали;

3) особа усвідомлює суспільну небезпечність вчиненого нею діяння і його наслідків [237, с. 130].

Основними ознаками психічної діяльності людини є її свідомість (інтелектуальна ознака) і воля (вольова ознака). Ступінь їх інтенсивності і повноти відображаються законодавцем під час конструювання форми вини. Форму вини можна визначити як встановлене законом поєднання інтелектуальних і вольових ознак, що свідчать про ставлення суб'єкта злочину до вчиненого ним діяння і його наслідків. Слід мати на увазі, що форма вини конкретно вказує на спосіб інтелектуального і вольового впливу суб'єкта з об'єктивними обставинами, що і є характеристикою вчиненого злочину. Тому не існує абстрактної вини, відірваної від конкретного суспільно небезпечного діяння, яке і становить предметний зміст вини, її матеріальне наповнення [237, с. 130].

Вина особи – це основна обов'язкова ознака будь-якого складу злочину, оскільки, відповідно до статті 62 Конституції України, особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Без вини немає злочину, а особа, які б суспільно небезпечні наслідки від її дій не настали, не підлягає кримінальній відповідальності та покаранню [217, с. 173-174].

Відповідно до статті 23 КК України, виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності [121].

Згідно з статтею 24 КК України, умисел поділяється на прямий і непрямий. Прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання. Непрямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання [121].

Умисел, як прямий, так і не прямий, має інтелектуальні та вольові ознаки [64, с. 301].

Інтелектуальна ознака прямого умислу: особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер вчинюваного нею діяння; особа передбачала настання суспільно небезпечних наслідків вчинюваного нею діяння (в матеріальних складах злочинів). Вольова ознака прямого умислу: особа бажала (прагнула) вчинення суспільно небезпечного діяння; особа бажала (прагнула) настання суспільно небезпечних наслідків вчинюваного нею діяння (в матеріальних складах злочинів) [64, с. 301].

Інтелектуальна ознака непрямого умислу: особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер вчинюваного нею діяння; особа передбачала настання суспільно небезпечних наслідків вчинюваного нею діяння (в матеріальних складах злочинів). Вольова ознака непрямого умислу: особа бажала (прагнула) вчинення суспільно небезпечного діяння; особа не бажала (не прагнула) настання суспільно небезпечних наслідків вчинюваного нею діяння, але свідомо припускала їх настання (погоджувалася з можливістю їх настання (в матеріальних складах злочинів) [64, с. 301].

Законодавцем в статті 25 КК України було визначено, що необережність поділяється на злочинну самовпевненість та злочинну недбалість. Необережність є злочинною самовпевненістю, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення. Необережність є злочинною недбалістю, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити [121].

При злочинній самовпевненості інтелектуальний момент цього виду необережності полягає в тому, що особа передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння [4, с. 121]. Вольовий момент злочинної самовпевненості полягає в тому, що особа розраховує на

відвернення наслідків, тобто, базуючись на конкретних реальних обставинах, вважає, що вона зможе попередити їх настання [4, с. 122].

При злочинній недбалості інтелектуальний момент докорінно відрізняється від ознак інтелектуального моменту обох видів умислу й злочинної самовпевненості. При злочинній недбалості особа не передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, ні як неминучих, ні як реально або навіть як абстрактно можливих [4, с. 122]. Щодо вольового моменту злочинної недбалості, то в ньому вирізняється два критерії. Вони полягають в тому, що особа повинна була (об'єктивний критерій) і могла (суб'єктивний критерій) передбачити настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, а отже, не вчиняти його. Наявність обох критеріїв необхідна [4, с. 123].

Отже, форми вини (умисел або необережність) та види форм вини відрізняються між собою психологічними процесами в свідомості особи, які характеризуються усвідомленням суб'єкта злочину вчиненого ним діяння, передбаченням наслідків від вчиненої дії чи бездіяльності та ставленням зазначеної особи до їх настання.

Наступним варто розглянути змішану (складну) форму вини, яка не передбачена нормами Загальної частини КК України, але міститься в певних складах злочину, передбачених Особливою частиною закону України про кримінальну відповідальність.

Змішана форма вини являє собою різне психічне ставлення особи у формі умислу і необережності до різних об'єктивних ознак одного і того самого злочину. При змішаній формі вини щодо одних об'єктивних ознак складу злочину має місце умисел (прямий чи непрямий), щодо інших – необережність (самовпевненість або недбалість) [110, с. 179].

Питання про змішану форму вини виникає в тих складах злочинів, в яких об'єктивна сторона за своїм характером є складною. Оскільки зміст вини визначається психічним ставленням особи не тільки до об'єкта, а й до

об'єктивної сторони конкретного злочину, то вина має відображати складний характер об'єктивних ознак конкретного складу злочину [110, с. 180].

Перша – це ті злочини, в яких діяння, що являє собою порушення яких-небудь правил безпеки, само по собі, у відриві від наслідків, є адміністративним чи дисциплінарним правопорушенням, і тільки настання суспільно небезпечних наслідків, причинно пов'язаних із діянням, робить все вчинене злочином [110, с. 180].

У цих злочинах порушення правил може бути як умисним, так і необережним, але ставлення до наслідків виражається тільки в необережності: самовпевненості або недбалості. Тому, якщо винний порушує правила умисно і має місце змішана форма вини: до діяння – умисел, а до наслідків – необережність [110, с. 180].

У другій групі злочинів складність об'єктивної сторони полягає в тому, що передбачене законом умисне діяння спричиняє два різних наслідки: перший (найближчий) – є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, другий (віддалений) – кваліфікуючою ознакою. В цих злочинах, відповідно до закону, і до діяння, і до першого, обов'язкового, наслідку суб'єктивна сторона виражається в умислі (прямому або непрямому), а щодо іншого – (кваліфікованого) – наслідку тільки в необережності (самовпевненості або недбалості) [110, с. 180].

Звісно, суб'єктивна сторона злочину перш за все характеризується виною. Однак вона є не єдиною ознакою, яка характеризує психічні процеси, що відбуваються у свідомості та волі правопорушника. Такими ознаками також є мотив, мета та емоційний стан, розкриття, яких сприятиме правильній та повній оцінці суспільно небезпечного діяння [142, с. 217].

Р. В. Вереша зазначає, що складна вина – це особливе психічне ставлення суб'єкта злочину, яке характеризується умисним вчиненням суспільно небезпечної дії (бездіяльності) і необережністю щодо наслідків, які в результаті цього настали, з якими закон пов'язує підвищену кримінальну відповідальність [38, с. 282].

Таким чином, змішана форма вини передбачає різні форми вини особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння до самого діяння та до наслідків, які воно спричинило.

Факультативними ознаками суб'єктивної сторони є мотив і мета вчинення злочину. Мотив визначає спонукальний фактор, відповідає на питання «чому вчиняється злочин?». Мета характеризує уявлення суб'єкта про кінцевий, бажаний результат суспільно небезпечного діяння, відповідає на питання «для чого вчиняється злочин?» [20, с. 64-65].

Емоційний стан особи значною мірою впливає на такі елементи суб'єктивної сторони складу злочину як вина, мотив та мета, в багатьох випадках визначаючи їх зміст та спрямованість. Так, емоції різної інтенсивності прямо впливають на вину як центральну ознаку суб'єктивної сторони, поряд з іншими факторами визначаючи ступінь вини як кількісну її характеристику [278, с. 11].

Отже, емоційним станом є внутрішні почуття, бажання, емоції, які впливають на суспільну безпеку вчиненого діяння.

Значення суб'єктивної сторони складу злочину:

– є обов'язковим елементом будь-якого складу злочину, а її наявність чи відсутність дає можливість відмежувати злочинне діяння від незлочинного (наприклад, відсутність умислу виключає кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання – стаття 384 КК України) [54, с. 90];

– істотно впливає на кваліфікацію злочинів і дозволяє відмежувати суміжні злочини, що мають спільні об'єктивні ознаки (наприклад, умисне вбивство (стаття 115 КК України) відрізняється від вбивства через необережність (стаття 119 КК України), насамперед, формою вини) [54, с. 90];

– істотно впливає на ступінь тяжкості вчиненого діяння, ступінь суспільної небезпечності особи суб'єкта і тим самим на призначення покарання (умисні злочини більш небезпечні, ніж необережні) [54, с. 90];

– впливає на можливість звільнення від кримінальної відповідальності (так, згідно зі статтями 45, 46, 97 КК України звільняється від кримінальної

відповідальності особа, яка вчинила не будь-який злочин середньої тяжкості, а саме необережний злочин) [54, с. 90];

– береться до уваги при застосуванні умовно-дострокового звільнення від відбуття покарання і заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (зокрема, стаття 81 КК України диференціює строк фактичного відбуття покарання, необхідний для умовно-дострокового звільнення, у т. ч. залежно від форми вини вчиненого злочину) [54, с. 90].

Окремо варто зазначити, що суб'єктивна сторона злочину має важливе практичне значення, оскільки законодавець включив її ознаки в положення пункту 2 частини першої статті 91 КПК України, а саме, визначивши, що у кримінальному провадженні підлягає доказуванню зокрема винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення [127].

Дослідивши загальні ознаки суб'єктивної сторони складу злочину, вважаємо за необхідне перейти до дослідження ознак суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого статтею 328 КК України.

О. І. Плужнік зазначає, що суб'єктивна сторона розголошення державної таємниці характеризується будь-якою формою вини: як умисел (прямий і непрямий), так і необережність (самовпевненість і недбалість). Обов'язковою ознакою вини є усвідомлення суб'єктом того, що відомості, які розголошуються, становлять державну таємницю, і що вони доводяться до відома сторонніх осіб. Так умисним буде розголошення відомостей, якщо суб'єкт бажав похвалитися про наявність у нього інформації про державну таємницю. Недбалість має місце, наприклад, у випадку, коли особа, приймаючи відвідувачів, не ховає зі столу документ, який містить державну таємницю, що дає можливість прочитати його стороннім особам [178, с. 213].

О. В. Шамсутдінов зазначає, що кримінальний закон не робить різниці між умисним і необережним розголошенням державної таємниці. Тобто форма вини не впливає на кваліфікацію, а враховується лише при індивідуалізації покарання в межах санкції закону [274, с. 24-25].

Так само, вважають, що злочин, передбачений статтею 328 КК України, може бути вчинений як умисно, так і з необережності, О. О. Дудоров і Є. О. Письменський [114, с. 544]. Однак, ставлення до тяжких наслідків (частина друга статті 328 КК України), на думку цих дослідників, може характеризуватися тільки необережністю [114, с. 544], хоча при прямому умислі, на нашу думку, розголошуючи державну таємницю особа так само може умисно ставитися і до настання тяжких наслідків.

На наше переконання, злочин, передбачений статтею 328 КК України, є злочином зі змішаною формою вини, оскільки його суб'єктивна сторона виявляється в умисній формі (як прямий, так і непрямий умисел), а необережність – у виді злочинної недбалості, що проявляється у такому:

- умисне розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, за відсутності ознак державної зради або шпигунства передбачає усвідомлення того, що нею розголошуються зазначені відомості та вказує на бажання суб'єкта злочину, щоб відомості, які становлять державну таємницю, стали відомі іншій особі (прямий умисел) або допущено обстановку, за якої ці відомості могли бути почуті іншою особою (непрямий умисел);

- злочинна недбалість, як одна із форм розголошення державної таємниці має місце в тому випадку, коли особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити;

- злочинна самовпевненість при розголошенні державної таємниці не може мати місце, оскільки здійснюючи (розповідаючи) розкриття словами відомостей, що становлять державну таємницю легковажно розраховувати на те, що вказані відомості не стануть відомі іншій особі, є фізично неможливим і забрати свої слова назад, за логікою, не вдається.

Окремо варто зазначити, що склад злочину, передбачений частиною першою статті 328 КК України, є формальним, на відміну від частини другої статті 328 КК України, а тому, в першому випадку може бути відсутня вольова

ознака, оскільки при вчиненні зазначено злочину з необережності (злочинна недбалість), суб'єкт злочину не формує своє ставлення до наслідків. Розглядаючи питання щодо наявності вини, важливо встановити інтелектуальну ознаку, а саме, чи усвідомлювала особа, що розголошені нею відомості становлять державну таємницю.

Підсумовуючи відзначимо, що мотив і мета можуть бути різними й на кваліфікацію не впливають [236, с. 471]. Винятки становлять мета ослаблення держави та мета передачі відомостей, що є державною таємницею, іноземній державі, іноземній організації або їх представникам, які є обов'язковими ознаками державної зради або шпигунства як злочинів проти основ національної безпеки України. Саме це і відмежовує статтю 328 КК України від статей 111 та 114 КК України [276, с. 298]. Проте, ці питання будуть розглянуті у підрозділі 2.4 цього дослідження.

2.3. Кваліфікуючі ознаки розголошення державної таємниці

Притягаючи до кримінальної відповідальності за вчинення будь-якого злочину, необхідно правильно кваліфікувати кримінальне правопорушення з метою призначення справедливого покарання. Оскільки кожна частина статті Особливої частини КК України становить окремий склад злочину, дослідження кваліфікуючих ознак є вкрай актуальним.

У науці кримінального права комплексні дослідження кваліфікуючих ознак майже не проводилося. У пострадянський період наукові дослідження, які тією чи іншою мірою вивчали питання власне кваліфікуючих ознак, проводилися в основному російськими вченими. Однією з перших комплексних робіт, присвячених цій проблемі, стало дисертаційне дослідження Т. О. Костаревої 1992 року. На жаль, питання кваліфікуючих ознак, як правило, знаходиться поза увагою українських науковців. Їх дослідження має поверховий характер. Серед науковців не існує єдиної точки зору щодо визначення поняття кваліфікуючих ознак [163, с. 313-314].

Враховуючи викладене, вважаю за доцільне проаналізувати запропоновані науковцями визначення кваліфікуючих ознак злочину.

А. М. Клочко кваліфікуючими ознаками визнає ознаки, наявність яких тягне підвищене покарання порівняно зі злочином, що утворює основний склад, а особливо кваліфікуючими обставинами – обставини, які надають злочину особливої суспільної небезпечності [95, с. 47].

О. В. Ус кваліфікуючими називає ознаки, що характеризують підвищений ступінь тяжкості (суспільної небезпечності) злочину порівняно з основним складом злочину [253, с. 50].

Т. О. Леснієвські-Костарева визначає кваліфікуючі ознаки як передбачені у законі обставини, характерні для злочинів відповідного виду, що відображають значно змінений порівняно з основним складом злочину ступінь суспільної небезпечності скоєного і особи винного та впливають на кваліфікацію злочину і міру відповідальності [152, с. 230].

В. О. Навроцький вказує, що кваліфікуючі ознаки – це додаткові ознаки складу злочину, які підвищують ступінь суспільної небезпечності злочину [162, с. 305].

С. Є. Кротов називає кваліфікуючими такі ознаки злочину, які сформульовані у статтях Особливої частини КК, містять обтяжуючі обставини вказаного у диспозиції статті злочину і передбачають підвищену відповідальність [135, с. 3].

На думку О. М. Войтюк, кваліфікуючі ознаки – це один із способів посилення суворості покарання. Відповідно, автор визначає їх як конкретні обставини, що вказані у статтях Особливої частини КК і характерні для окремих груп (видів) злочинів, безпосередньо пов'язані зі злочином і такі, що суттєво підвищують ступінь його суспільної небезпеки, а також неприйнятні для більшості зафіксованих в основному складі діянь і такі, що безпосередньо впливають на жорсткість покарання порівняно з типовим покаранням, передбаченим за вчинення злочину без відповідних ознак [55, с. 7].

На нашу думку для встановлення єдиного визначення поняття кваліфікуючих ознак, спочатку необхідно з'ясувати які основні риси притаманні кваліфікуючим ознакам, порівнюючи їх з ознаками основного складу злочину та обставинами, які обтяжують покарання.

Деяка частина науковців схиляється до того, що кваліфікуючі ознаки, ознаки основного складу злочину та обтяжуючі обставини є спорідненими поняттями та мають подібну правову природу, інші ж навпаки відстоюють протилежну думку.

Я. О. Лантінов ототожнює кваліфікуючі ознаки із обтяжуючими, а особливо кваліфіковані – особливо обтяжуючими (кваліфікуючими) обставинами [108, с. 87].

Л. Л. Кругліков вважає, що – кваліфікуючі ознаки є ознаками складу злочину, що різнить їх з ознаками основного складу. З іншого боку, вони використовуються законодавцем для конструювання більш небезпечного різновиду злочину та встановлення в законі суворішої санкції, ніж та, яка пов'язана з основним складом злочину, що вказує на подібність їх до обставин, які обтяжують покарання [136].

Отже, спільними ознаками обставин, що обтяжують покарання та кваліфікуючих ознак є те, що вони враховуються при призначенні покарання, оскільки підвищують ступінь суспільної небезпечності злочину, але правова природа вказаних понять різна.

Відповідно до словника української мови «кваліфікація, кваліфікувати» означає оцінювати, визначати якість чого-небудь, характеризувати предмет, відносити його до певної групи [21, с. 128].

Кваліфікуючі ознаки – це додаткові ознаки, які разом з ознаками основного складу утворюють інший, більш небезпечний різновид складу злочину. Цей склад злочину називається кваліфікованим. У ньому кваліфікуючі ознаки стають обов'язковими нарівні з ознаками основного складу, хоч і суттєво відрізняються від них. Але вони не являють собою тих обов'язкових ознак, які визначають, чи є діяння злочинним. Як відомо,

відсутність хоча б однієї з обов'язкових ознак основного складу вказує на відсутність складу злочину взагалі або на необхідність кваліфікації вчиненого за іншою статтею Особливої частини КК України. Якщо ж відсутня кваліфікуюча ознака, то вчинене не перестає бути злочином, і повинно кваліфікуватися за тією частиною відповідної статті Особливої частини, яка передбачає відповідальність за основний склад злочину (як правило, це частина перша) [163, с. 314].

Л. В. Павлик вважає, що кваліфікуючі ознаки виражають об'єктивну сторону складу злочину та нерідко характеризують особу винного [174, с. 307].

Отже, і без кваліфікуючих ознак вчинене може містити ознаки складу злочину. Кваліфікуючі ознаки передбачені у кримінальному законі. Як правило, вони вказані у наступних після першої частинах відповідних статей Особливої частини КК України. Це також відрізняє їх від ознак основного складу, які можуть і не вказуватися у відповідних нормах, а витікати при тлумаченні [163, с. 314].

Правова кваліфікація – це пошук, вибір і застосування до певної події, випадку конкретної правової норми [35, с. 26].

Також варто звернути увагу, що в науці кримінального права склади злочинів традиційно поділяються на основні (прості), склади з обставинами, що пом'якшують відповідальність (так звані привілейовані склади), та склади з обставинами, що посилюють відповідальність (так звані склади із кваліфікуючими ознаками). Отже, під кваліфікованими розуміють склади злочинів, які наділені ознаками, що посилюють відповідальність, тобто крім ознак основного складу, вони містять також ознаки, що характеризують підвищену суспільну небезпечність діяння, як правило, сформульовані в частинах других відповідних статей Особливої частини КК (КК) України. Різновидом кваліфікованого складу є особливо кваліфікований склад. Це склад з так званими особливо обтяжуючими обставинами (особливо кваліфікуючими ознаками), які передбачаються звичайно у відповідних частинах статей після частин других статей [17, с. 32].

При цьому термін «кваліфікуючі ознаки» використовуються у науковій літературі у двох значеннях – широкому та вузькому. У широкому – це будь-які кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки, передбачені конкретним складом злочину, у вузькому – лише ті кваліфікуючі ознаки, що передбачені частинами статей, які мають місце після основного складу злочину. У свою чергу і термін «особливо кваліфікуючі ознаки» останнім часом використовується як у широкому так й у вузькому розумінні. У широкому розумінні – це усі ознаки складу злочину, які мають місце у частинах статті, передбачених після частини другої, або іншої частини, що передбачає кваліфікуючі ознаки, які встановлені у частині статті, котра передбачається після тієї частини, в якій йдеться про кваліфікуючі ознаки [17, с. 32].

О. В. Ус зазначає, що кваліфікуючі обставини, на відміну від власне обставин, що обтяжують покарання, які не впливають на кваліфікацію злочину, а враховуються лише при призначенні покарання судом. Слід звернути увагу на те, що кваліфікуючими або привілейованими ознаками можуть бути лише ті ознаки, що безпосередньо стосуються вчиненого злочину та особи винного. Ці ознаки обов'язково повинні бути чітко зазначені у відповідній статті Особливої частини КК України [253, с. 117].

Л. Л. Кругліков стверджував, що природа обставин, які обтяжують покарання і кваліфікуючих ознак є різною. Вчений зазначав, що відмінність між цими обставинами полягає в тому, що: а) кваліфікуючі ознаки мають подвійну правову природу, яка обумовлена тим, що вони входять у сукупність ознак складу злочину, а тому впливають на кваліфікацію вчиненого та на появу нової «типової», санкції; б) ці дві групи обтяжуючих обставин виконують різні функції, оскільки використовуються законодавцем як різні засоби (кваліфікуючі ознаки – як засіб диференціації відповідальності, тоді як обставини, що обтяжують покарання, – як засіб її індивідуалізації) [136].

В. М. Кудрявцев зазначає, що обставини, які обтяжують покарання – це засіб суду, за допомогою якого визначається у вироку справедливе покарання

особам, винним у вчиненні злочину. За своєю природою ці обставини є невід'ємними від процесу індивідуалізації відповідальності та покарання. Обставини, які обтяжують покарання, є такими незалежно від виду вчиненого злочину. Саме ознака універсальності дає змогу об'єднати їх в одній статті, звести у єдиний перелік. Іншою та більш складнішою є природа спеціальних обставин. Вони є ознакою складу злочину і в цьому відношенні наділені сукупністю ознак, які притаманні їм як ознакам складу злочину. Завдяки таким ознакам вони отримують здатність впливати на кваліфікацію вчиненого злочину, викликати появу нової санкції. Кваліфікуючі обставини є своєрідною «прив'язкою» до основного складу: вони не включені у цю єдину можливу сукупність ознак суспільно небезпечного діяння, яка визначає її, відповідно до кримінального закону, як злочинне та кримінально каране. Зазначені обставини використовуються законодавцем для конструювання більш чи менш небезпечного різновиду діянь і, відповідно, для визначення у законі нових меж караності. Тобто кваліфікуючі обставини використовуються як засоби диференціації покарання; за їх допомогою законодавець коректує об'єм відповідальності, межі караності. За ознакою впливу на обсяг відповідальності кваліфікуючі обставини наближуються до обставин, які обтяжують покарання, що зазначені у ч. 1 ст. 67 КК України [137, с. 72].

Кваліфікуючі обставини пов'язані зі ступенем небезпеки вчиненого злочину та особи винного, а відповідно деякі обставини, які обтяжують покарання, не наділені такою особливістю. Міра впливу обставин, зазначених у ч. 1 ст. 67 КК України, законодавцем не визначена, а міра впливу обставин, які є кваліфікуючими, встановлена самим законодавцем шляхом вказівки нижньої та верхньої меж санкції статті Особливої частини КК України. Обставини, які обтяжують покарання, дають можливість суду змінювати покарання, збільшуючи його лише у межах санкції (частини санкції) статті Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за вчинений злочин [136, с. 93-94].

На думку Е. М. Кісілюка поняття кваліфікуючі ознаки та обставини, які обтяжують покарання ні змішувати, ні, тим більше, ототожнювати не можна. Кваліфікуючі ознаки, наближаючись до обтяжуючих обставин у властивості впливу на обсяг відповідальності й покарання, є засобом диференціації, а не індивідуалізації покарання, тобто виступають інструментом у руках законодавця, а не судді. Диференціація відповідальності передбачає обов'язок прийняття рішення з врахуванням тих чи інших передбачених законом ознак, що впливають на долю особи. Тому, характеризуючи склад злочину, передбачений окремою кримінально-правовою нормою Особливої частини КК України, потрібно вживати термін «кваліфікуючі ознаки», а не «обтяжуючі обставини» [94, с. 102-103].

Згідно з Юридичним енциклопедичним словником злочин з кваліфікуючими ознаками – це злочин, що має одну чи декілька, передбачених відповідною статтею (частиною статті) Особливої частини КК обтяжуючих ознак, які вказують на підвищений ступінь тяжкості даного злочину порівняно з простим (некваліфікованим) його видом. Ці обставини мають назву кваліфікуючих, на відміну від власне обставин, що обтяжують покарання, які не впливають на кваліфікацію злочину, а враховуються лише при призначенні покарання судом [253, с. 117].

О. З. Мармура виокремив такі властивості ознак, які кваліфікують злочин.

1. Ознаки, що кваліфікують злочин, чітко визначені в тексті кримінального закону. Такі ознаки формулюються здебільшого при конструюванні диспозицій статей Особливої частини кримінального закону (всі ознаки, передбачені чинним КК України) [155, с. 298].

2. Ознаки, що кваліфікують злочин, мають імперативний характер. У випадку виявлення правозастосовним органом обставин вчиненого злочину, які охоплюються відповідною ознакою, використання норми, що містить таку ознаку (норми, яка регламентує кваліфікований склад злочину), є обов'язковим

і не передбачає жодних винятків на зразок передбачених у переліку обставин, які обтяжують покарання (ч. 2 ст. 67 КК України) [155, с. 298].

3. Ознаки, що кваліфікують злочин, істотно змінюють рівень суспільної небезпеки конкретного злочину. Завдяки даній властивості, ознаки, що кваліфікують злочин, якісно відрізняються від таких, які пом'якшують та обтяжують покарання, оскільки, визначаючи вплив останніх на покарання лише в межах санкції, законодавець презюмує неістотний їх вплив на рівень суспільної небезпеки злочину (розглядаючи із позиції окремого виду злочину) [155, с. 298].

4. Ознаки, що кваліфікують злочин, впливають на його кваліфікацію. Поміщення в закон ознаки, що кваліфікує злочин, зумовлює виникнення нового юридичного складу злочину. Такий склад злочину регламентують окремою правовою нормою, втіленою в конкретній структурній одиниці кримінального закону, виокремленій текстуально (часто й індексно), відмінній від тієї, де регламентовано основний склад злочину. Відтак кваліфікація злочину, в якому проявляється ознака, що кваліфікує злочин, передбачає посилення вже на цю структурну одиницю, і її формула набуває іншого вигляду [155, с. 298-299].

5. Через конструювання кваліфікованого складу злочину і процес кваліфікації злочину, досліджувані нами ознаки зумовлюють виникнення нової санкції і тим самим впливають на покарання, яке призначається винному, звільнення від кримінальної відповідальності, погашення і зняття судимості тощо. При цьому виникнення такої санкції повинно бути обов'язковим, тобто стосуватися всіх випадків реалізації ознаки, що кваліфікує злочин [155, с. 299].

6. Ознаки, що кваліфікують злочин, за своєю сутністю є ознаками складу злочину. Відтак вони виконують функції, притаманні таким ознакам та повинні відповідати загальним вимогам до них [155, с. 299].

7. В основі ознаки, що кваліфікує злочин, лежать конкретні обставини вчиненого злочину. Якщо склад злочину являє собою абстрактну модель

злочину, то ознака, що кваліфікує злочин, є своєрідною моделлю, узагальненням певних обставин його вчинення [155, с. 300].

8. В аспекті нашого дослідження важливо вказати ще на одну властивість ознак, що кваліфікують злочин. Такою властивістю є їх системність. Системність ознак, що кваліфікують злочин, впливає з їх відношення із категорією складу злочину. Загальновідомо, що склад злочину являє собою систему елементів і ознак. Звідси, якщо ознаки, що кваліфікують злочин, є ознаками складу злочину, то вони володіють властивістю системності, оскільки такою володіють усі елементи системи. Відтак ознаки, що кваліфікують злочин, ми визначаємо як прямо передбачені кримінальним законом системно організовані ознаки складу злочину, які позначають істотну зміну рівня суспільної небезпеки злочину, зумовлюють зміну кваліфікації та посилення чи пом'якшення типового покарання через застосування нової санкції і мають імперативний характер [155, с. 300].

На підставі вищевикладеного можна виділити такі відмінності кваліфікуючих ознак складу злочину від обставин, які обтяжують покарання: кваліфікуючі ознаки на відміну від обтяжуючих утворюють склад злочину; в разі визначення в диспозиції конкретної статті Особливої частини КК України кваліфікуючі ознаки є обов'язковими, обтяжуючі – ні; кваліфікуючі ознаки, які зазначені в диспозиції статті Особливої частини КК України, передбачають визначення нової санкції (більшої), а обтяжуючі обставини суд враховує при призначенні покарання в межах визначеної санкції відповідної статті; кваліфікуючі ознаки мають значення для кваліфікації злочину, обтяжуючі – враховуються як обставини, які обтяжують покарання, отже, самостійно існувати не можуть.

Крім обсягу та змісту досліджуваного поняття, варто звернути увагу також і на його термінологічне позначення. В теорії та практиці кримінального права вже традиційно використовується термін «кваліфікуючі ознаки». Даний термін, шляхом дослівного перекладу був запозичений із російської мови («квалифицирующие признаки»). Слово «кваліфікуючі» є активним

дієприкметником теперішнього часу (дієприкметники із суфіксами -уч-, (-юч-) та -ач-,(-яч-), які, однак, не слід сплутувати із дієслівними прикметниками з такими ж суфіксами), а такі, як зазначають мовознавці, для української мови, на відміну від російської є нетиповими, і у всякому разі їх необхідно уникати [156, с. 54-55].

Зокрема Б. Д. Антоненко-Давидович стосовно цього зазначав, що «форм активних дієприкметників із суфіксами -ущ-, -ющ-, -ящ- і -вш- немає в українській мові», і цим від пояснював відмінність відповідних граматичних форм українського і російського тексту [156, с. 55].

Цікаво, що такої позиції дотримався і законодавець, використавши в тексті чинного КК України термінологічні звороти «обставини, які пом'якшують покарання» (ст. 66 КК України) та «обставини, які обтяжують покарання» (ст. 67 КК України) [156, с. 55].

Зважаючи на вказані доводи, не дивлячись на шкоду у бік стислості вислову, вважаємо, що правильним буде відмовитись від терміну «кваліфікуючі ознаки», замінивши його термінологічним зворотом «ознаки, що кваліфікують злочин» [156, с. 55].

За ступенем визначеності ознаки елементів складу злочину, в тому числі й кваліфікуючі (особливо кваліфікуючі) та привілейовані ознаки, можна поділити на: а) визначені ознаки – ті, зміст яких розкрито у кримінальному законі, та б) оціночні ознаки – ті, зміст яких у КК не розкрито (неконкретизовано), а встановлюється правозастосовними органами при тлумаченні та застосуванні відповідної кримінально-правової норми з урахуванням приписів кримінального закону, обставин конкретної справи (провадження) та усталеної судової практики застосування відповідних положень КК України при кваліфікації злочину. Оціночне поняття (ознака) кримінального закону – це частково або повністю неконкретизоване в КК України або в іншому нормативно-правовому акті поняття (ознака), встановлення змісту якого здійснюється в процесі застосування кримінально-правової норми на підставі сукупності об'єктивних і суб'єктивних факторів, з

урахуванням приписів кримінального закону та усталеної судової практики, а його застосування пов'язане з необхідністю здійснення правозастосувачем самостійного оцінювання конкретного випадку в межах наданих йому дискреційних повноважень [252, с. 198-199].

Виходячи з вказаної кваліфікації кваліфікуючих ознак слід зазначити, що стаття 328 КК України містить такі склади злочинів, як основний та кваліфікований. При цьому слід зауважити, що така конструкція статті говорить лише про одну кваліфікуючу ознаку, як спричинення тяжких наслідків.

Відомо, що для правильної кваліфікації будь-якого кримінального правопорушення необхідно розуміти його кваліфікуючі ознаки. Не винятком є вчинення злочину – розголошення державної таємниці. Тому, для його кваліфікації за частиною другою статті 328 КК України, важливо розуміти, що законодавець мав на увазі під розголошенням відомостей, що становлять державну таємницю особою, якій ці відомості були відомі або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, якщо це спричинило – тяжкі наслідки [225, с. 536]. Поняття ж «тяжкі наслідки», відзначає Ю. Б. Курилюк, саме по собі відноситься до категорії оціночних, що обумовлює різнобічні погляди на нього як науковців так й практиків [144, с. 70]. Не розкриває, які саме наслідки вважаються тяжкими і КК України.

На практиці зміст тяжких наслідків визначається у кожному випадку, виходячи з матеріалів конкретної справи. Випадком, коли розголошення державної таємниці спричинило тяжкі наслідки, може бути розголошення таємних відомостей іноземній розвідці чи її представникам або коли розголошені відомості за своїм змістом були особливо важливими (наприклад, новітні розробки в галузі оборони) [225, с. 536].

Розголошення державної таємниці є небезпечним злочином, оскільки може призвести до людських жертв та інших тяжких наслідків з великими матеріальними або моральними збитками: дипломатичні ускладнення, науково-

технічні та технологічні витрати, загроза життю і волі осіб, які співробітничать із правоохоронними органами [225, с. 536].

Тяжкі наслідки, які настають в результаті вчинення вказаного злочину, як правило, пов'язані з негативними змінами переважно у сферах зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, які відбулись чи можуть відбутись внаслідок розголошення конкретних відомостей, що становлять державну таємницю й не піддаються економічному обрахунку у вартісному вираженні. Обґрунтування шкоди національній безпеці в разі розголошення державної таємниці здійснює державний експерт із питань таємниці під час зарахування інформації до державної таємниці. Він також бере участь у розробці критеріїв визначення шкоди, яку може бути завдано в разі розголошення такої інформації [225, с. 537].

Якщо проаналізувати практику, яка міститься на порталі Єдиного державного реєстру судових рішень, то за частиною другою статті 328 КК України можна знайти лише два вирокі суду в яких розкривається поняття тяжких наслідків в розумінні частини другої статті 328 КК України [225, с. 537].

Зокрема, вирок Солом'янського районного суду міста Києва від 13 червня 2017 року, в справі № 760/9476/17, було визначено, що у зв'язку з розголошенням особою відомостей, що становлять державну таємницю (стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків), орган досудового розслідування був позбавлений можливості об'єктивно збирати докази з метою встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження, шляхом проведення негласних слідчих дій відносно конкретних осіб, що не дозволило належним чином виконати завдання кримінального провадження, визначені статтею 2 Кримінального процесуального кодексу України, а саме щодо забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з метою притягнення до відповідальності кожного, хто вчинив кримінальне правопорушення, щодо заборони розголошення відомостей про факти та методи проведення негласних слідчих дій, щодо

недопустимості розголошення відомостей досудового розслідування, тобто вчинення дій, які спричинили тяжкі наслідки. Вироком Рівненського міського суду від 06 червня 2017 року, в справі № 760/9476/17-к, було засуджено особу за розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, оскільки іншим особам стало відомо про факт проведення стосовно них співробітниками УСБУ в Рівненській області оперативно-розшукових заходів, що призвело до зміни форм, методів, тактики, підходів їх проведення, а саме до застосування більш складних та коштовних шляхів реалізації цих заходів органами безпеки України, що спричинило тяжкі наслідки [225, с. 537-538].

Згідно з висновком державного експерта з питань таємниць відомості, які містяться в ухвалах, становили державну таємницю у сфері державної безпеки та охорони правопорядку, мали ступінь секретності «цілком таємно». Розголошення інформації, викладеної в ухвалах, завдало шкоду національній безпеці України у сфері державної безпеки та охорони правопорядку. Витік цих відомостей може створити значні перешкоди для виконання Службою безпеки України завдань контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності, і навіть, може унеможливити її здійснення стосовно відповідних об'єктів оперативної зацікавленості, що призведе до необхідності припинення контррозвідувальних та оперативно-розшукових заходів, або зміни форм, методів, тактики із застосуванням більш складних та коштовних шляхів реалізації цих заходів [225, с. 538].

Дії обвинувачених, у наведених вище рішеннях, кваліфіковані за частиною другою статті 328 КК України, як розголошення відомостей, які становлять державну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені у зв'язку з виконанням службових обов'язків, що спричинило тяжкі наслідки [225, с. 538].

Отже, теорія та практика визначення тяжких наслідків, визначених в частині другій статті 328 КК України, може відрізнитися у зв'язку з відсутністю в КК України встановленої змісту тяжких наслідків. Зважаючи на

це, вважаю за необхідне визначити у примітці до статті 328 КК України які наслідки розголошення державної таємниці є тяжкими. Тому пропоную закріпити визначення, що тяжкими наслідками, які настали в результаті розголошення державної таємниці є: 1) розголошення державної таємниці призвело до шкоди, яка в триста і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (розмір, наближений до того, що передбачений у КК України за вчинення службових злочинів); 2) відомості, що становлять державну таємницю, стали відомі іноземній розвідці; 3) розголошення призвело до дипломатичних ускладнень, негативних змін у сфері державної безпеки, оборони України; 4) розголошення призвело до вимушеної зміни відповідними державними органами змісту стратегічних та оперативних планів; 5) розголошення спричинило шкоду іншим охоронюваним державою інтересам України [225, с. 538-539].

Склад злочину, передбачений статтею 328 КК України, за ступенем суспільно небезпечності є кваліфікованим, оскільки містить кваліфікуючі обставини, тобто такі, що обтяжують відповідальність і впливають на кваліфікацію (ч. 2 ст. 328 КК України). Такими кваліфікуючими ознаками є тяжкі наслідки. Однак, зважаючи на той факт, що КК України не містить визначення цього поняття, це призводить до правової невизначеності та проблем кваліфікації.

Зважаючи на цей факт, пропонуємо на законодавчому рівні закріпити перелік тяжких наслідків в розумінні частини другої статті 328 КК України, зокрема під тяжкими наслідками пропонуємо розуміти: 1) розголошення державної таємниці призвело до шкоди, яка в триста і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (розмір, наближений до того, що передбачений у КК України за вчинення службових злочинів); 2) відомості, що становлять державну таємницю, стали відомі іноземній розвідці; 3) розголошення призвело до дипломатичних ускладнень, негативних змін у сфері державної безпеки, оборони України; 4) розголошення призвело до вимушеної зміни відповідними державними органами змісту стратегічних та

оперативних планів; 5) розголошення спричинило шкоду іншим охоронюваним державою інтересам України. Також пропонуємо додати кваліфікуючі / особливо кваліфікуючі ознаки розголошення державної таємниці такі як, наприклад, вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб, а також вчинення в особливий період – період Операції об'єднаних сил.

2.4. Відмежування розголошення державної таємниці від суміжних злочинів

Для досягнення завдань кримінального провадження, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, необхідно правильно розмежовувати різні злочини, оскільки найменша помилка може впливати на вид і міру покарання.

Будь-яке розмежування полягає у зіставленні порівнюваних об'єктів, виявлення спільних ознак та ознак за якими об'єкти відрізняються один від одного.

Якщо говорити про розмежування злочинів, то даним об'єктом виступає диспозиція конкретної статті КК України, а якщо конкретніше, то склад злочину – порівнюється об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона декількох злочинів і виокремлюються ознаки за якими дані злочини відрізняються один від одного.

Розмежування будь-яких явищ, процесів, предметів, у тому числі й злочинів, включає проведення таких дій:

1) знаходження спільного – того, що об'єднує порівнювані об'єкти. Проблема розмежування виникає лише щодо споріднених – суміжних злочинів чи інших правопорушень, тобто таких, які збігаються за рядом своїх характерних рис. Певно ні в кого і ніколи не виникне потреби розмежовувати, наприклад, шпигунство і розбещення неповнолітніх – цілком несхожих між собою посягань. У той же час існує проблема розмежування грабежу і розбою.

В цілому ряді випадків кримінальний закон сам зобов'язує проводити розмежування між злочинами, передбачаючи відповідальність за певними статтями КК України лише при відсутності ознак інших посягань [162, с. 477];

2) виведення ознак, за якими порівнювані об'єкти відрізняються між собою. Відомо, що злочини не можуть відрізнитися один від одного взагалі. Вони не схожі між собою за конкретними ознаками, як люди не схожі за віком, статтю, зростом, кольором волосся тощо [162, с. 477-478];

3) встановлення, в чому же полягає відмінність у виявлених розмежувальних ознаках. Такі ознаки мають бути збігаючими за формою, але вони відрізняються за змістом та об'ємом. Наприклад, насильницький грабіж і розбій відрізняються за однією ознакою – способом заволодіння майном, який може полягати у застосуванні насильства, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або погрози застосування такого насильства чи у більш інтенсивному, небезпечному для життя чи здоров'я насильстві або погрозі такого насильства. Якщо розмежувальних ознак є кілька, то відмінність потрібно встановлювати стосовно кожної із них [162, с. 478].

Тобто необхідність розмежування злочинів виникає лише у тих випадках, коли два або більше кримінально-караних діянь мають спільні ознаки і тоді метою розмежування виступає зіставлення ознак, що відрізняються. Такі ознаки також можуть бути схожими за формою, але обов'язково відрізняються за своєю суттю.

Роль ознак, за якими проводиться зіставлення (порівняння, розмежування) злочинів, відіграють ознаки складу злочину. Збігання ознак говорить про те, що порівнювані злочини є суміжними. Відмінність між окремими ознаками свідчить, що злочини відрізняються між собою. Ознаки складу злочину дозволяють також проводити відмежування злочинів від інших правопорушень [162, с. 478-479].

В. І. Борисов стверджує, що склад злочину відіграє дуже важливу роль, оскільки виконує фундаментальну, розмежувальну, процесуальну і гарантійну функції. Перш за все, склад злочину є законною, єдиною, необхідною та

достатньою підставою кримінальної відповідальності (фундаментальна функція складу злочину). Кримінальній відповідальності підлягає лише особа, у суспільно небезпечному діянні якої є ознаки складу злочину, передбачені кримінальним законом. Ці ознаки необхідні для кримінальної відповідальності, при відсутності яких вона виключається. Водночас встановлення цих ознак вичерпує склад, тобто вони достатні для кримінальної відповідальності. Ознаки складу злочину виконують й іншу роль: вони відмежовують злочин від діянь, які не є злочинними, або один склад злочину – від іншого (розмежувальна функція складу злочину). Процесуальна функція складу злочину означає, що він виступає як базове поняття при визначенні предмета доказу, впливає на межі дослідження у кожній кримінальній справі. Сам опис ознак складу злочину в законі має вирішальне значення. Чим більше ознак введено законом до складу злочину, зазначеного у диспозиції, тим більше коло фактичних обставин слід встановити у справі, тим ширші межі дослідження. Склад злочину виконує також функцію охорони прав і законних інтересів громадян. Шляхом опису точних складів злочинів і фіксації їх ознак законодавець гарантує громадянину захист від необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності (гарантійна функція складу злочину) [112, с. 88-89].

Л. П. Брич дуже влучно зазначає, що критерієм розмежування є ознака складу злочину, а не склад злочину в цілому. Адже склад злочину – це складна конструкція, система, утворена сукупністю елементів, які, в свою чергу, сформовані ознаками складу злочину. Порівняння ж, як діяльність мислення, в якій втілений процес розмежування складів злочинів, повинно відбуватися на рівні первинного – найменшого елемента системи, в нашому випадку – ознаки складу злочину. В процесі розмежування порівнюються ознаки складів злочинів за їхнім змістом і таким чином виявляються їхні функції в ході розмежування складів злочинів. Склад злочину є об'єктом, а не критерієм розмежування [31, с. 65-66].

Законодавець згрупував схожі злочини за об'єктом посягання у відповідних розділах КК України. Залежно від ознак, наприклад, об'єктивної сторони складу злочину, таких як час, місце, спосіб, засоби, обстановка, або ж, наприклад, від інтелектуальної або вольової ознаки суб'єктивної сторони складу злочину те чи інше діяння може визнаватись як злочинне чи як правомірне, як більш тяжкий чи менш тяжкий злочин, як злочин передбачений тим чи іншим розділом КК України.

Л. П. Брич наголошує, що якщо йдеться про розмежування суміжних складів злочинів, то це можуть бути функції спільних, тобто повністю чи частково збіжних за змістом ознак; розмежувальних ознак, тобто позначених поняттями, що перебувають між собою у логічному співвідношенні диз'юнкції; чи нейтральна функція – коли та чи інша ознака не відіграє ніякої ролі в процесі розмежування, наприклад, ознаки загального суб'єкта злочину. Якщо має місце співвідношення конкуруючих кримінально-правових норм, то ознаки складу злочину в цьому випадку можуть виступати як спільні, а також, залежно від виду конкуренції, як додаткові (за конкуренції частини і цілого), як специфічні (за конкуренції загальної і спеціальної норм, чи кількох спеціальних норм). Коли необхідно відрізнити одиничні склади злочинів зі спільними ознаками від сукупності злочинів, потрібно констатувати, що в останньому випадку ознаки, вербальне позначення яких тотожне у різних складах злочинів, не є спільними, тобто відрізняються за змістом. Ці ознаки, навіть маючи словесну подібність, не позначають одне й те саме явище реальної дійсності. Це має місце, якщо ознаки, що позначені однаковими термінами, в одному складі належать до числа об'єктивних ознак, у іншому – суб'єктивних [30, с. 269].

Проаналізувавши вище зазначене, можна дійти до висновку, що під розмежуванням злочинів необхідно вважати розумову діяльність правозастосовного суб'єкта, який шляхом аналізу ознак елементів складів декількох злочинів на рівні їх типологічних сходжень і відмінностей визначає за якими ознаками вони є різними злочинами.

Після дослідження загальнотеоретичних засад відмежування злочинів, пропонуємо перейти до співвідношення злочинів передбачених статтями 111, 114, 328, 329, 422 КК України.

Першим пропонуємо розглянути об'єкт злочину, як критерій відмежування розголошення державної таємниці від злочинів, передбачених статтями 111, 114, 329, 422 КК України.

Родовим об'єктом злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених в Розділі I Особливої частини КК України (статті 111, 114 КК України), є суспільні відносини, які забезпечують суверенітет, цілісність і недоторканість держави, її обороноздатність, а також безпеку в економічній, політичній, інформаційній та інших сферах [276, с. 17].

Родовим об'єктом злочинів у сфері охорони державної таємниці визначених в Розділі XIV Особливої частини КК України (статті 328, 329 КК України), як зазначалось у підрозділі 2.1 цього розділу є сукупність суспільних відносин, що забезпечують обороноздатність України, її незалежність, територіальну цілісність і недоторканність [124, с. 984].

Родовим об'єктом злочинів проти встановленого порядку несення військової служби, визначених в Розділі XIX Особливої частини КК України (стаття 422 КК України) є встановлений порядок несення або проходження військової служби, який становить сукупність суспільних відносин, що виникають і функціонують у процесі проходження військової служби всіма військовослужбовцями, їх службової і бойової діяльності та регламентуються правовими нормами чинного законодавства і правилами співжиття у військових колективах [84, с. 11].

Отже, спільні ознаки родових об'єктів прослідковуються в злочинах проти основ національної безпеки та в злочинах у сфері охорони державної таємниці, якими є окрема група тотожних суспільних відносин, що забезпечують обороноздатність, територіальну цілісність, недоторканість держави та охороняються законом України про кримінальну відповідальність.

Безпосереднім об'єктом державної зради – злочину, передбаченого статтею 111 КК України, є стан захищеності суверенітету, територіальної цілісності, обороноздатності від ворожого впливу, а також економічна та інформаційна безпека [236, с. 24].

Безпосереднім об'єктом шпигунства – злочину, передбаченого статтею 114 КК України, є національна безпека України в економічній, політичній, інформаційній та інших сферах [236, с. 29].

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого статтею 328 КК України, – розголошення державної таємниці, як зазначалось у підрозділі 2.1 цього розділу дисертаційного дослідження, є суспільні відносини з охорони державної таємниці, у сферах оборони, економіки, науки, техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, спрямовані на захист суверенітету, територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки.

Безпосередній об'єкт злочину, передбаченого статтею 329 КК України, – втрата документів, що містять державну таємницю аналогічний об'єктові злочину, передбаченого статтею 328 КК України [232, с. 251].

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого статтею 422 КК України, – розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості є режим військової таємниці [91, с. 98].

Зважаючи на те, що відповідно до Закону України «Про державну таємницю», його завданням є охорона державної таємниці з метою захисту національної безпеки України [189], можна зробити висновок, що безпосередній об'єкт таких злочинів як державна зрада та шпигунство, яким є національна безпека, є ширшим, ніж об'єкт розголошення державної таємниці та втрати документів, що містять державну таємницю, оскільки ним є вужче поняття – суспільні відносини з охорони державної таємниці. Якщо говорити про відмежування розголошенням державної таємниці від злочину, передбаченого статтею 422 КК України, за безпосереднім об'єктом, то останній

охоплює суспільні відносини з охорони лише відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, на відміну від безпосереднього об'єкта розголошення державної таємниці, який охоплює суспільні відносини в різних сферах, визначених в Законі України «Про державну таємницю», що включає в себе також відомості військового характеру.

Предметом злочину, передбаченого ст. 111 КК України, є відомості, що становлять державну таємницю [71, с. 12].

Р. Л. Чорний зазначає, що зміст соціальної ознаки предмета шпигунства дозволяє стверджувати, що таким предметом є речі матеріального світу, які мають значення виключно для безпеки України незалежно від того, який порядок охорони таємниці іноземних держав чи організацій встановлений спеціальним щодо КК України законодавчим актом [269, с. 296].

Аналізуючи думку вказаного науковця, варто зазначити, що предметом шпигунства є відомості, що становлять державну таємницю, які можуть передаватися або збиратися з метою передачі не лише на матеріальних носіях, а й усно під час особистого спілкування, по телефону, через мережу Інтернет: шляхом використання програм для віртуального спілкування (Skype, Viber, WhatsApp) [220, с. 353].

Отже, предметом шпигунства (ст. 114 КК України) є відомості, що становлять державну таємницю, зафіксовані на матеріальних носіях і такі, що не мають матеріалізованого виразу, проте передаються або збираються для передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам [220, с. 354].

Предметом злочину, передбаченого статтею 328 КК України, як зазначалось вище є відомості, що становлять державну таємницю, вичерпний перелік, яких передбачений у Законі України «Про державну таємницю».

Предметом втрати документів, що містять державну таємницю (стаття 329 КК України) є лише матеріальні носії секретної інформації, що містять державну таємницю, а також предмети, відомості про які становлять державну таємницю [270 с. 79].

Предметом злочину, передбаченого статтею 422 КК України, є відомості військового характеру, що становлять державну таємницю [209, с. 246].

По-перше, варто зазначити на відмінності предметів злочинів, передбачених статтями 328 та 329 КК України. Якщо предметом злочину – розголошення державної таємниці є відомості, що становлять державну таємницю, то предметом злочину – втрати документів, що містять державну таємницю є документи, інші матеріальні носії секретної інформації, що містять державну таємницю та предмети, відомості про які становлять державну таємницю. Отже, предметом злочину, передбаченого статтею 328 КК України є відомості, що становлять державну таємницю, на відміну від злочину передбаченого ст. 329 КК України, предметом якого є матеріальний об'єкт, що містить державну таємницю або відомості про який становлять державну таємницю.

Також необхідно зазначити на недосконалість юридичної техніки у формулюванні назви статті 329 КК України, оскільки правотворчий орган повинен прагнути досягти відповідності нормативного акта зі структурою правової норми. Вказана стаття має назву «Втрата документів, що містять державну таємницю», проте диспозиція розкриває ще два предмети злочину, окрім документів, а саме – інші матеріальні носії секретної інформації, що містять державну таємницю та предмети, відомості про які становлять державну таємницю. Таким чином, існує неузгодженість між назвою і змістом статті 329 КК України. Тому, варто розглянути питання щодо зміни назви статті 329 КК України шляхом викладення її у такій редакції: «Втрата документів або інших матеріальних носіїв секретної інформації, що містять державну таємницю, предметів відомості про які становлять державну таємницю».

По-друге, предметом держаної зради, шпигунства, як і розголошення державної таємниці є відомості, що становлять державну таємницю, предметом втрати документів, що містять державну таємницю – документи, що містять

державну таємницю, інші матеріальні носії секретної інформації, що містять державну таємницю, предмети, відомості про які становлять державну таємницю.

Таким чином, на відміну від шпигунства та розголошення державної таємниці предметом яких є сама інформація, яка не є матеріалізованою, предметом втрати документів, що містять державну таємницю обов'язково виступає матеріалізований об'єкт, який містить інформацію, яка є державною таємницею чи відомості про який є державною таємницею.

По-третє, проаналізувавши положення статті 422 КК України варто зазначити, що положення частини першої вказаної статті за своїм змістом частково дублюють положення частини першої статті 328 КК України, зокрема, визначають, що предметом злочину є саме відомості, що становлять державну таємницю (відомості військового характеру).

Частина друга статті 422 КК України частково дублює положення частини першої статті 329 КК України, а тому, предметом злочину, передбаченого частиною другою статті 422 КК України, є документи, матеріали, що містять відомості військового характеру, які становлять державну таємницю та предмети, відомості про які становлять державну таємницю.

Якщо досліджувати злочин, передбачений статтею 422 КК України в цілому, то основною відмінністю предмету даного злочину від розголошення державної таємниці є те, що предмет першого злочину є більш вузьким, оскільки ним є лише відомості військового характеру, що становлять державну таємницю. Загалом можна стверджувати, що стаття 422 КК України є поєднанням статей 328 та 329 із акцентом на військовій сфері.

Наступним критерієм відмежування розголошення державної таємниці від злочинів, передбачених статтями 111, 114, 329, 422 КК України пропонуємо розглянути об'єктивну сторону злочину.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого статтею 111 КК України, виявляється у трьох формах: 1) перехід на бік ворога в умовах воєнного стану

або в період збройного конфлікту, який полягає у так званому фізичному переході (перехід до ворога через лінію фронту, вступ на службу в армію ворожої держави, участь за її завданням у бойових діях проти України тощо) та інтелектуальному переході (виконання доручень ворога або сприяння агентам ворожої держави на території України тощо); 2) шпигунство, тобто передача чи збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю; 3) надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України (будь-яка допомога у проведенні підривної діяльності на території України) [138, с. 26-27].

Аналізуючи дані форми, нами був виявлений недолік у законодавстві. Диспозиція частини першої статті 111 КК України має наступний вигляд – державна зрада, тобто діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України [121].

Таким чином, якщо розглянути диспозицію державної зради через диспозицію шпигунства, вийде, що державною зрадою є діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства.

Отже, існує певний недолік законодавчої техніки, який ми пропонуємо усунути шляхом викладення частини першої статті 111 КК України у наступній редакції: державна зрада, тобто діяння, умисно вчинене

громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту; передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю; надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

Злочин, передбачений статтею 111 КК України є закінченим з моменту виконання в інтересах ворога певних дій на шкоду України (у першому випадку) або з моменту початку збирання відомостей, що становлять державну таємницю, чи з моменту їх передачі (у другій формі), або з моменту фактичного надання допомоги іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні відривної діяльності проти України (у третій формі). Це злочин з формальним складом [138, с. 27].

Проаналізувавши об'єктивну сторону державної зради варто зазначити, що перша та третя форми державної зради не є предметом відмежування оскільки вони повністю відмінні.

Пропонуємо більш детально дослідити шпигунство (другу форму) як одну із форм державної зради. Об'єктивна сторона зазначеного злочину на відміну від злочину, передбаченого статтею 328 КК України полягає не у розголошенні, а в активній дії – передачі або збиранні з метою передачі.

Наступним варто звернути увагу на застереження, передбачені в частині першій статті 328 КК України – «за відсутності ознак державної зради або шпигунства». Отже, другим критерієм відмежування розголошення державної таємниці від шпигунства, як однієї із форм державної зради є суб'єкт якому відомості, що становлять державну таємницю будуть передані, яким під час шпигунства як однієї із форма державної зради є іноземна держава, іноземна організація або їхні представники.

Окремо варто звернути увагу, що спільним для шпигунства як однієї із форм державної зради, шпигунства передбаченого статтею 114 КК України та

розголошення державної таємниці є момент закінчення злочину, оскільки зазначені злочини з формальним складом, окрім частини частини 2 статті 328 КК України (злочин вважається закінченим з моменту настання тяжких наслідків). Але на відміну від шпигунства як однієї із форм державної зради, розголошення державної таємниці є закінченим з моменту збирання відомостей, що становлять державну таємницю для передачі іноземній державі, іноземній організації чи їх представникам, тоді як розголошення державної таємниці вважається закінченим злочином з моменту, коли ці відомості стали відомі особі, якій вони не повинні були бути відомі.

З об'єктивної сторони шпигунство (ст. 114 КК України) полягає у двох формах: 1) передача іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю; 2) збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю. Злочин є закінченим з моменту передачі або початку збирання відомостей, що становлять державну таємницю, тобто формальним складом [173, с. 120].

О. Ф. Бантишев і О. В. Шамара стверджують, що під передачею згаданих відомостей слід розуміти їхнє повідомлення будь-яким способом зазначеним у статті 114 КК України адресатам. Це може бути усне чи письмове повідомлення, вручення документів, кіно- або фотоматеріалів, відеозаписів, креслень, предметів, відомості про які становлять державну таємницю. Передача зазначених відомостей може здійснюватися будь-яким способом (усно, письмово, через посередників, із використанням схованок, радіо, інтернету, птахів, тварин) [12, с. 138].

Проаналізувавши об'єктивну сторону шпигунства (ст. 114 КК України) можна дійти висновку, що вона аналогічна шпигунству як однієї із форм державної зради (ст. 111 КК України), а тому, вищевказані ознаки об'єктивної сторони шпигунства як однієї із форм державної зради є аналогічними для відмежування розголошення державної таємниці від злочину, передбаченого статтею 114 КК України.

З об'єктивної сторони злочин, передбачений статтею 329 КК України, характеризується сукупністю трьох ознак: 1) порушення встановленого законом порядку поводження з документами, матеріальними носіями інформації або предметами; 2) втрата документа або предмета; 3) причинний зв'язок між порушенням правил і втратою [113, с. 417].

Якщо порівнювати об'єктивну сторону розголошення державної таємниці та втрати документів, що містять державну таємницю, можна дійти до висновку, що втрата документів, що містять державну таємницю означає фактичну неможливість більше використати ці документи, тоді як розголошення державної таємниці передбачає й усну передачу чи збирання відомостей, що становлять державну таємницю.

Варто також зазначити, що критерієм відмежування об'єктивної сторони розголошення державної таємниці від втрати документів, що містять державну таємницю є особливість об'єктивної сторони злочину, передбаченого статтею 329 КК України, яка полягає в тому, що втрата документів, інших матеріальних носіїв секретної інформації, що містять державну таємницю, а також предметів, відомості про які становлять державну таємницю відбувається поза волею особи, якій вони були довірені.

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого статтею 422 КК України є встановлений порядок збереження державної таємниці. Об'єктивна сторона цього злочину може складатися з таких ознак: розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, за відсутності ознак державної влади (ч. 1); втрата документів або матеріалів, що становлять таку саму таємницю (ч. 2). Під розголошенням відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, слід розуміти протиправний їх розголос, унаслідок чого вони стали надбанням хоча б однієї сторонньої особи. Розголос цих відомостей може полягати як в усному, так і в письмовому їх повідомленні, а також у показі або передачі документів і матеріалів, що становлять державну таємницю. Способи розголошення для цього складу значення не мають. Злочин вважається закінченим із моменту,

коли відомості стали відомі іншій особі. Під втратою документів або матеріалів, що містять відомості військового характеру, які становлять державну таємницю, а також предметів, відомості про які становлять державну таємницю, слід розуміти вчинення діяння, за якого внаслідок порушення військовослужбовцем встановлених правил поведження з ввіреними йому документами (матеріалами, предметами) вони всупереч волі винного виходять із його володіння та стають надбанням третьої особи [52, с. 217].

Вважаємо, що за об'єктивною стороною злочин, передбачений частиною першої статті 422 КК України, є ідентичним злочину, передбаченого статтею 328 КК України, за виключенням виду відомостей, які було розголошено.

Наступним критерієм відмежування розголошення державної таємниці від суміжних злочинів є суб'єкт злочину.

Суб'єкт злочину, передбачений статтею 111 КК України, – спеціальний, тільки громадянин України, що досяг 16 років [247, с. 16].

Суб'єкт злочину, передбачений статтею 114 КК України, – спеціальний, лише іноземець або особа без громадянства, які досягли 16-річного віку [247, с. 20].

Як нами вже зазначалась, суб'єкт розголошення державної таємниці спеціальний – службова особа, якій були довірені або стали відомі відомості у зв'язку з виконанням службових обов'язків. Вік суб'єкта злочину залежить від ступеня секретності відомостей до яких йому надано доступ.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 329 КК України, є особа, якій документи, матеріальні носії секретної інформації, предмети були довірені. Військовослужбовець за втрату документів, що містять відомості військового характеру, відповідає за статтею 422 КК України [178, с. 215].

Суб'єктом злочину, передбаченого частиною першою статті 422 КК України, є військовослужбовець або військовозобов'язаний, натомість суб'єктом злочину, передбаченого частиною другою статті 422 КК України, є

особа, якій відповідні документи або матеріали, які містять відомості військового характеру, були довірені.

Відмінність суб'єкта злочину, передбаченого статтею 111 КК України, з досліджуваним є те, що суб'єктом державної зради може бути лише громадянин України, тоді як суб'єктом розголошення державної таємниці, окрім громадянина України може бути також іноземець.

Відмежовуючи шпигунство (стаття 114 КК України) від розголошення державної таємниці, необхідно наголосити на тому, що суб'єктом шпигунства є лише іноземець чи особа без громадянства, тоді як суб'єктом злочину, передбаченого статтею 328 КК України, може бути як громадянин України, так й іноземець.

Розглядаючи суб'єкт злочинів у сфері охорони державної таємниці, ми дійшли до висновку, що у даних складах злочинів суб'єкт є спеціальним, проте, якщо суб'єктом розголошення державної таємниці є особа, якій відомості, що містять державну таємницю, були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, то суб'єктом втрати документів, що становлять державну таємницю є особа, якій документи, матеріальні носії секретної інформації, предмети, були довірені.

Важливо, що за статтями 328 і 329 КК України суб'єкт злочину може мати будь-яке громадянство, але при цьому характеризується додатковими ознаками (не є стороннім щодо предмета злочину) [209, с. 245].

У випадках розголошення військовослужбовцем інших відомостей, які становлять державну таємницю, втрати документів або матеріалів, що містять цю таємницю, предметів, відомості про які становлять державну таємницю, відповідальність настає за статтями 328 та 329 КК України [84, с. 135].

Основним критерієм відмежування суб'єкта злочину, передбаченого статтею 328 КК України, від суб'єкта злочину, передбаченого статтею 422 КК України, є причетність суб'єкта останнього злочину до військової служби та до відомостей військового характеру, що містять державну таємницю.

Суб'єктивна сторона складу злочину «державна зрада» характеризується умисною формою вини у виді прямого умислу. Це, зокрема, безпосередньо впливає з диспозиції вказаної статті, де міститься чітка вказівка законодавця щодо форми вини. По-перше, при формулюванні ознак складу аналізованого злочину застосовується термін «умисно», що, безперечно, вказує на прямий або непрямий умисел; по-друге, умисна форма вини цього складу злочину повністю очевидна із його мети – спричинити шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України; по-третє, злочин, за який передбачена кримінальна відповідальність за державну зраду, описаний як такий, що має формальний склад (вказується лише на суспільно небезпечне діяння, а наслідки так би мовити «упущені», тобто знаходяться поза межами складу злочину). Натомість вчинення державної зради із непрямим умислом є неможливим, оскільки свідоме допущення може стосуватись винятково наслідків суспільно небезпечного діяння, які у цьому випадку знаходяться за межами об'єктивної сторони злочину, однак зі змісту кожного зі способів державної зради цілком очевидним є наслідок такого діяння (загроза спричинення або заподіяння шкоди суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України), а також спеціальна мета (спричинити шкоду безпеці держави у різних її сферах) [101, с. 11-12].

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого статтею 114 КК України, характеризується наявністю прямого умислу [115, с. 57]. Злочин вчиняється з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю.

Як нами зазначалось у підрозділі 2.2. цього розділу дисертаційного дослідження, суб'єктивна сторона розголошення державної таємниці характеризується умислом (прямим або непрямим) або необережністю (злочинна недбалість). Обов'язковою ознакою вини є усвідомлення суб'єктом

того, що відомості, які розголошуються, становлять державну таємницю, і що вони доводяться до відома сторонніх осіб.

Окремо варто зазначити, що відмінністю розголошення державної таємниці від злочинів, передбачених статтями 111, 114 КК України є те, що останні за суб'єктивною стороною характеризуються лише умисною формою вини (прямий умисел).

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого частиною першою, другою статті 329 КК України, характеризується необережністю. Якщо особа свідомо порушує порядок поводження з предметами злочину, вона передбачає можливість їх втрати та настання тяжких наслідків, але легковажно розраховує на відвернення втрати, а відтак і тяжких наслідків. У випадку порушення порядку поводження з предметами злочин через неухважність, забудькуватість особа не передбачає можливості втрати зазначених документів, інших матеріальних носіїв секретної інформації або предметів, а також настання тяжких наслідків через таку втрату, хоча повинна була і могла їх передбачити [242, с. 845].

Отже, суб'єктивна сторона вказаного злочину стосовно втрати документів, матеріальних носіїв інформації, що містять державну таємницю, предметів відомості про які становлять державну таємницю характеризується необережною формою вини, а стосовно правил поводження з відомостями, які становлять державну таємницю – умисел або необережність.

Суб'єктивна сторона розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, характеризується як умисною, так і необережною формою вини, а втрата документів або матеріалів, що містять відомості військового характеру, які становлять державну таємницю, предметів, відомості про які становлять державну таємницю, – тільки необережною формою вини. До настання тяжких наслідків суб'єкт ставиться необережно [84, с. 136].

Отже, з суб'єктивної сторони відмінністю злочинів, передбачених статтями 111, 114 КК України, від розголошення державної таємниці є те, що

останній не повинен містити ознак державної зради або шпигунства, тобто умисел не повинен бути спрямованим на спричинення шкоди основам національної безпеки України.

Диспозиція розголошення державної таємниці подібна диспозиції злочину, передбаченого лише частиною першою статті 422 КК України, а тому, злочини мають подібні суб'єктивні ознаки.

Відмінними є суб'єктивні ознаки розголошення державної таємниці від злочинів, передбачених статтею 329 та частиною другою статті 422 КК України, оскільки останні характеризуються, стосовно втрати документів – необережною формою вини, а стосовно правил поведження з відомостями, які становлять державну таємницю – умислом або необережністю.

Висновки до другого розділу

1. При дослідженні будь-якого злочину, фундаментальним та основоположним є дослідження його складу (об'єктивних та суб'єктивних ознак), оскільки лише наявність всіх складових частин того чи іншого складу злочину є єдиною підставою притягнення особи до кримінальної відповідальності за відповідною статтею КК України.

Зважаючи на те, що з початком подій на Сході України кількість кримінальних правопорушень за статтею 328 КК України збільшилась, детальне дослідження складу злочину розголошення державної таємниці набуває особливої актуальності.

Основним безпосереднім об'єктом розголошення державної таємниці є суспільні відносини з охорони державної таємниці, у сферах оборони, економіки, науки, техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, спрямовані на захист суверенітету, територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки.

У тих випадках, коли розголошенням державної таємниці заподіюються тяжкі наслідки, додатковим факультативним безпосереднім об'єктом, якому

може бути спричинена шкода поряд з основним об'єктом є життя та здоров'я особи, економічний, оборонний потенціал країни, міжнародний правопорядок та інше.

Предметом розголошення державної таємниці є відомості та/або дані, які відображені на матеріальних об'єктах, носіях інформації або зберігаються в електронному вигляді та віднесені до державної таємниці у порядку встановленому Законом України «Про державну таємницю», а саме, відомості та/або дані у сфері оборони, економіки, науки, техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку.

Враховуючи те, що безпосереднім об'єктом розголошення державної таємниці є суспільні відносини з охорони державної таємниці, у тому числі, у сфері оборони, поставлено питання про місце даного злочину в системі норм Особливої частини КК України, оскільки «Злочини проти основ національної безпеки України» визначені в Розділі I Особливої частини КК України.

Розголошенням державної таємниці є вербальним ознайомленням сторонньої особи з відомостями, що включені до Зводу відомостей, що становлять державну таємницю та відповідно до Закону України «Про державну таємницю» становлять державну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків.

Розголошення може вчинятись шляхом тільки дії. Дія може виражатися, у розголошенні державної таємниці у розмові, повідомленні, шляхом розповіді у засобах масової інформації, у мережі Інтернет, чи на телебаченні, тощо.

На сьогоднішній день немає однозначного розуміння серед науковців щодо моменту з якого розголошення державної таємниці вважається закінченим злочином. На нашу думку, оскільки розголошення державної таємниці (ч. 1 ст. 328 КК України) є злочином із формальним складом, а тому, вважається закінченим з моменту вчинення, зазначеного в законі про кримінальну відповідальність діяння. Тому момент закінчення злочину не пов'язаний зі сприйняттям сторонньою особою розголошеної їй інформації,

оскільки розголошення відомостей, що становлять державну таємницю особою, якій такі відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, вже з моменту розголошення становить склад злочину, передбачений частиною першою статті 328 КК України.

2. Суб'єктом розголошення державної таємниці є спеціальним з такими ознаками: службова особа – громадянин України або (визначений службовою особою в порядку ч. 4 ст. 18 КК) іноземець чи особа без громадянства, який має вік від 18 років (в окремих випадках, визначених міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, за погодженням із Службою безпеки України, – віком від 16 років, яким надано допуск до державної таємниці зі ступенем секретності «цілком таємно» і «таємно», або віком від 17 років, яким надано допуск до державної таємниці зі ступенем секретності «особливо важливо»), доступ і допуск до державної таємниці відповідного ступеня, наявність якого є необхідною умовою для службової діяльності, або існують виняткові об'єктивні обставини для надання такого доступу й допуску, взяла письмові зобов'язання щодо збереження державної таємниці, до якої їх надано, а також має спеціальні знання чи навички для виконання робіт, пов'язаних із державною таємницею.

Суб'єктивна сторона розголошення державної таємниці може виражатись як у формі умислу (як прямиий, так і непрямиий умисел), так і необережності (у вигляді злочинної недбалості).

3. Склад злочину, передбачений статтею 328 КК України, за ступенем суспільно небезпечності є кваліфікованим, оскільки містить кваліфікуючі обставини, тобто такі, що обтяжують відповідальність і впливають на кваліфікацію (ч. 2 ст. 328 КК України). Такими кваліфікуючими ознаками є тяжкі наслідки. Однак, зважаючи на той факт, що КК України не містить визначення цього поняття, це призводить до правової невизначеності та проблем кваліфікації. Зважаючи на цей факт, пропонуємо на законодавчому рівні закріпити перелік тяжких наслідків в розумінні статті 328 КК України, а також додати кваліфікуючі / особливо кваліфікуючі ознаки розголошення

державної таємниці такі як, наприклад, вчинено за попередньою змовою групою осіб, а також вчинені в особливий період – період Операції об'єднаних сил.

4. Відмежування розголошення державної таємниці від суміжних злочинів (статті 111, 114, 329, 422 КК України) здійснюється як за об'єктивними, так і за суб'єктивними.

Відмежуванням розголошення державної таємниці від суміжних злочинів, є наступні ознаки. Безпосередній об'єкт таких злочинів як державна зрада та шпигунство, яким є національна безпека, є ширшим, ніж об'єкт розголошення державної таємниці, оскільки ним є вужче поняття – суспільні відносини з охорони державної таємниці. Якщо говорити про відмежування розголошенням державної таємниці від злочину, передбаченого статтею 422 КК України, за безпосереднім об'єктом, то останній охоплює суспільні відносини з охорони лише відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, на відміну від безпосереднього об'єкта розголошення державної таємниці, який охоплює суспільні відносини в різних сферах, визначених в Законі України «Про державну таємницю», що включає в себе також відомості військового характеру.

Предметом злочину передбаченого статтею 328 КК України є відомості, що становлять державну таємницю, на відміну від злочину передбаченого статтею 329 КК України предметом якого є матеріальний об'єкт, що містить державну таємницю або відомості про який становлять державну таємницю. Предмет злочину передбаченого статтею 422 КК України на відміну від розголошення державної таємниці є більш вужчим, оскільки ним є лише відомості військового характеру, що становлять державну таємницю.

Наступним критерієм відмежування розголошення державної таємниці від суміжного злочину – шпигунства, як однієї із форм державної зради є суб'єкт якому відомості, що становлять державну таємницю будуть передані, яким під час шпигунства як однієї із форма державної зради є іноземна державна, іноземна організація або їхні представники.

Якщо порівнювати об'єктивну сторону розголошення державної таємниці та втрати документів, що містять державну таємницю, можна дійти до висновку, що втрата документів, що містять державну таємницю означає фактичну неможливість більше використати ці документи, тоді як розголошення державної таємниці передбачає й усну передачу чи збирання відомостей, що становлять державну таємницю.

Основним критерієм відмежування суб'єкта злочину передбаченого статтею 328 КК України від суб'єкта злочину передбаченого статтею 422 КК України є причетність суб'єкта останнього злочину до військової служби та до відомостей військового характеру, що містять державну таємницю.

З суб'єктивної сторони відмінністю злочинів передбачених статтями 111, 114 КК України від розголошення державної таємниці є те, що останній не повинен містити ознак державної зради або шпигунства, тобто умисел не повинен бути спрямованим на спричинення шкоди саме основам національної безпеки України.

РОЗДІЛ 3

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗГОЛОШЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ

3.1. Кримінологічна характеристика особи, яка вчиняє розголошення державної таємниці

Вивчення особи злочинця є одним із ключових завдань кримінології без якого неможливо повністю з'ясувати всі інші кримінологічні проблеми, що стосуються як детермінант злочинності, так й організації боротьби з нею [73, с. 131]. Саме в криміногенних якостях особи акумулюється весь негативний вплив різноманітних умов, обставин і ситуацій, в яких особа жила та виховувалась [264, с. 65], а тому лише розуміння сутності та психологічних особливостей особи, яка може вчинити злочин, дає змогу визначити детермінанти його вчинення, спрогнозувати динаміку та, навіть, здійснити його превенцію.

Слід зазначити, що на фоні усього різноманіття теоретичних напрацювань у зазначеній сфері, проблема особи злочинця так і залишається недостатньо дослідженою та не у повній мірі зрозумілим явищем [143, с. 307]. Одним з таких аспектів вітчизняної кримінологічної науки є особа, яка вчиняє злочин, передбачений статтею 328 КК України, щодо розголошення державної таємниці.

Питання особи злочинця розглядається з врахуванням науки кримінального права, науки кримінології, психологічних і соціологічних наук, а також інших наук.

Низка науковців, небезпідставно, наголошує на тому, що не слід ототожнювати такі поняття як «особа злочинця», «суб'єкт злочину», «підозрюваний», «обвинувачений», «засуджений», «винний». Ці поняття є кримінально-правовими, кримінально-процесуальними та кримінально-

виконавчими (пенітенціарними) поняттями. Поняття особи підозрюваного, обвинуваченого (підсудного), засудженого, винного застосовуються до певної людини, яка є носієм встановлених в законі обов'язків та прав упродовж руху кримінального провадження. Не є тотожними поняття «суб'єкт злочину» та «особа злочинця». Суб'єкт злочину є кримінально-правовим поняттям. Суб'єкт злочину – це фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Особа злочинця є кримінологічним поняттям, яке окрім ознак суб'єкту злочину має і інші ознаки, які характеризують особу, що вчиняє злочин. Воно є поняттям більш широким ніж суб'єкт злочину і включає і інші ознаки, якості особи, внутрішню структуру особистості тощо [131].

Особу людини можна визначити як систему соціально-психологічних властивостей і якостей, в яких відображені зв'язки та взаємодія людини із соціальним середовищем через практичну діяльність [3, с. 76].

Станом на сьогодні поняття «особа злочинця» на доктринальному рівні застосовується доволі неоднозначно та науковцями не було сформованого єдиного підходу до розкриття цього поняття.

А. П. Шеремет зазначає, що особа злочинця – це поняття широке, містить опис людини як соціально-біологічної системи, властивості та ознаки якої відображаються в матеріальному середовищі та використовуються для розкриття і розслідування злочину, пошуку злочинця, його ідентифікації та викриття у скоєному злочині. Конкретний зміст даного елемента криміналістичної характеристики визначається сукупністю ознак особистості, специфічних для осіб, що скоюють злочини даного виду і суттєвих для їх успішного розслідування [277, с. 345].

І. В. Даньшин під особою злочинця розуміє сукупність істотних і стійких соціальних властивостей і ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які, об'єктивно реалізуючись у конкретному вчиненому злочині, надають вчиненому діянню характеру суспільної небезпечності, а винній у ньому особі – властивості суспільної небезпечності, у зв'язку з чим

вона і притягається до відповідальності, передбаченої кримінальним законом [129, с. 37].

І. В. Богатирьов під особою злочинця розглядає сукупність соціально значимих ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину з низьким рівнем контролю над собою і винну в порушенні норм кримінального закону [23, с. 79].

М. І. Фіалка під кримінологічною характеристикою особи визначає відповідний процес опису специфічних рис, які утворилися під час соціалізації людини й визначають її в загальнолюдському, суспільно значущому та індивідуально-неповторному плані, а також характеризують як таку, що скоїла злочин, і впливають на злочинну поведінку цієї особи [260, с. 165].

Д. Г. Маханьков, досліджуючи суть поняття «особа злочинця» виділяє три підходи до визначення цього поняття: 1) використання понятійного апарату кримінального права, називаючи особистість злочинця «суб'єктом злочину з кримінологічної точки зору» та ототожнюючи особистість злочинця із особою людини, що вчинила злочин; 2) вживання терміну «злочинна особистість» або «злочинна людина», підтримуючи пропозицію ще Ч. Ломброзо; 3) застосування описового методу, розкриваючи досліджуване поняття шляхом переліку тих суттєвих ознак, що притаманні «особистості злочинця» [158, с. 359]. При цьому Д. Г. Маханьков наголошує на тому, що поняття «особа злочинця» необхідно розглядати як: а) особу індивіда, котрий вчинив конкретний злочин; б) особу окремих категорій (видів) злочинців (наприклад, убивць, хабарників та ін.); в) особу злочинця взагалі. При цьому, сама категорія «особа злочинця» є багатогранною категорією, яка відображає соціально-демографічні та психологічні властивості особи як біологічної істоти, що має свободу вибору, але свідомо обирає таку поведінку, яка пов'язана із вчиненням суспільно небезпечного діяння [158, с. 360].

Таким чином, спільним у більшості підходів до розуміння поняття «особи злочинця» є те, що особою злочинця з кримінологічної точки зору є сукупність фізичних, психологічних, соціальних та інших ознак індивіда, який

ґрунтуючись на своїй волі вчиняє злочин або має схильність до його вчинення. Якщо ж об'єднати зазначені поняття, то ми отримаємо вичерпне наукове поняття особи злочинця.

Більш того, варто погодитися із вищенаведеною точкою зору науковців, які вважають, що не слід ототожнювати поняття «особа злочинця», «суб'єкт злочину», «підозрюваний», «обвинувачений», «засуджений», «винний», однак вважаємо, що поняття «особи злочинця» буде неповним, якщо не розглядати його крізь призму кримінального та кримінального процесуального права, оскільки, як слушно відзначає Н. П. Ждиняк, окрім ознак особи злочинця, які мають кримінологічне значення, це поняття охоплює ознаками, що впливають на розгляд кримінально-правових питань (зокрема, на криміналізацію діянь, диференціацію чи індивідуалізацію кримінальної відповідальності, звільнення від кримінальної відповідальності) [39, с. 324].

Саме тому, у структурі кримінологічної характеристики особи злочинця стало вже традиційним виокремлення таких чотирьох елементів як: соціально-демографічний, соціально-рольовий, морально-психологічний і кримінально-правовий, які в своїй сукупності становлять структуру особи злочинця [131, с. 74]. Хоча існують й інші підходи до формування структури особи злочинця.

Л. І. Керик до найбільш типових відносить шість ознак особи злочинця: 1) демографічні; 2) професійно-освітні; 3) сфера зайнятості; 4) зв'язки з жертвою; 5) схильність до вчинення злочинів (наявність судимостей); 6) фізичний, психологічний стани [92, с. 167].

Дещо інший підхід має Я. В. Фурман, характеризує особу злочинця через такі ознаки: а) соціальні – соціальний стан, освіта, національність, сімейний стан, професія тощо; б) психологічні – світогляд, переконання, знання, навички, звички, емоції, почуття, темперамент; в) біологічні – стать, вік, фізичні дані, сила, зріст, вага, особливі прикмети [261, с. 365].

О. В. Попович, дослідивши категорії ознак щодо структури особи злочинця, виділяє такі: 1) соціально-демографічні: а) загальногромадянська сфера (соціальне походження, соціальне становище, освіта, участь в суспільно-

політичних подіях тощо); б) сімейна сфера (сімейний стан, склад сім'ї, взаємини членів сім'ї тощо); в) побутова сфера (місце проживання, житлові умови, матеріальне становище; найближче побутове оточення, знайомства тощо); г) виробнича сфера (професія, спеціальність, рід заняття, трудовий стаж, характеристика в колективі тощо); 2) соціально-психологічні: а) етична сфера (світоглядні і етичні риси людини); б) інтелектуальна сфера (рівень розумового розвитку, обсяг знань, життєвий досвід тощо); в) емоційна сфера (сила і швидкість реакцій на подразники, ступінь емоційної збудливості тощо); г) вольова сфера (цілеспрямованість особистості, самовладання, рішучість тощо) [184, с. 313].

Ми дотримуємося більш традиційного підходу до цього питання – загально використовуваного чотирьохелементного.

До першого (соціально-демографічного) кримінологи відносять: стать (чоловіки, жінки), вік (неповнолітні особи, особи молодого віку та особи зрілого віку), освіта (початкова загальна освіта, базова загальна середня освіта, повна загальна середня освіта, професійно-технічна освіта, вища освіта), громадянство, спеціальність, соціальне походження та рід занять (робітники, службовці, працівники сільського господарства, військовослужбовці, приватні підприємці, студенти, безробітні, пенсіонери), національна та професійна приналежність, сімейний стан, рівень матеріального забезпечення, належність до міського чи сільського населення тощо [39, с. 325]. Ці ознаки притаманні будь-якій особі і самі по собі не мають кримінологічного значення. Але у статистичній сукупності осіб, які вчинили злочини, соціально-демографічні ознаки дають важливу інформацію, без якої неможлива повна кримінологічна характеристика особи злочинців [23, с. 80].

Соціально-рольовий елемент, який академік А. П. Закалюк також називає як «ознаки соціального статусу та соціальних ролей» [80, с. 259] включає в себе функції індивіда, обумовлені його становищем у системі наявних суспільних відносин, належність до певної соціальної групи, взаємодією з іншими людьми й організаціями у різних сферах громадського

життя: на роботу (виробничі відносини), у сім'ї (сімейні відносини), за станом здоров'я та віком (загально цивільні відносини) [128, с. 83].

Внутрішній зміст особи злочинця, на справедливу думку Т. В. Корнякової, розкривають особистісні ознаки, що об'єднані у третю групу елементів – морально-психологічні. До них відносять моральні властивості (світогляд, духовність, погляди, переконання, установки, та ціннісні орієнтири) та психологічну характеристику особи злочинця (особливості її інтелектуальних, емоційних і вольових якостей) [103, с. 231].

Кримінально-правові ознаки – це не тільки дані про склад вчиненого злочину, а й про спрямованість і мотивацію злочинної поведінки, одноосібний чи груповий характер злочинної діяльності, види співучасті (виконавець, організатор, підбурювач, пособник), інтенсивність кримінальних проявів, наявність судимості тощо. Ці відомості дають уявлення про особу злочинця з кримінально-правових позицій і охоплюють якості, властиві саме злочинцю, а не якій-небудь іншій особі, наприклад, аморальній людині чи порушнику трудової дисципліни, не кажучи вже про законослухняних громадян [23, с. 81].

А. К. Щербакова зазначає, що оскільки одним з головних завдань кримінології є визначення специфічних особистісних властивостей злочинця і виявлення його розходжень з особою законослухняного громадянина, є цілком логічним вивчення відповідних особливостей, тому що жодна ознака, властива всім людям, не може розглядатися як фактор, який породжує злочинну поведінку [280, с. 228].

Якщо розглядати особу злочинця, який вчиняє розголошення державної таємниці, то О. Г. Семенюк виділяє чотири кримінологічно значимих типи особи злочинця у сфері охорони державної таємниці: 1) політичний; 2) корисливий; 3) легковажний (необережний); 4) боягузливо-легкодухий. Відповідно до цієї класифікації серед політично мотивованих злочинців можна виділити: 1) патріотів (тих, хто злочинною діяльністю прагне зміцнити державу, позбавити її від порочної політичної системи або порочних політичних діячів); 2) ворогів держави (тих, чия діяльність спрямована на

ослаблення державної безпеки, втрату суверенітету, територіальної цілісності, заподіяння економічних збитків тощо). Корисливий тип може бути представлений як адаптованим типом злочинця, так і не адаптованим. Для адаптованого типу матеріальні інтереси стають головними і домінуючими. Неадаптований тип корисливого злочинця – це особи, які, будучи загнаними життєвими обставинами у безвихідну (на їх думку) ситуацію, знаходять вихід у розголошенні (передачі) відомостей секретного характеру з метою заробити певну суму грошей для розв'язання ситуативної проблеми тощо, але ця обставина не виключає їх попередньої морально-психологічної деградації. Легковажний (необережний) тип зустрічається серед осіб, які вчиняють необережне розголошення державної таємниці або втрату її матеріальних носіїв. Боягузливо-легкодухий тип злочинця зустрічається в небезпечних ситуаціях війни, бойової обстановки, де з точки зору секретноносія є пряма загроза його життю [218, с. 64–65].

Варто відзначити, що відповідно до статистичних даних Державної судової адміністрації України впродовж 2008–2019 років українськими судами до кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці засуджено 15 осіб. У результаті ґрунтовного аналізу вироків, винесених стосовно осіб, які засуджені у цей період за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтею 328 КК України, можна виокремити такі кримінологічні ознаки цих осіб.

Традиційно для кримінології розпочнемо вивчення особи злочинця із соціально-демографічних ознак, які «характеризують злочинця як людину конкретної епохи, яка має соціальний статус і посідає певне місце у суспільних відносинах» [58, с. 97]. Першим елементом характеристики особи, яка розголосила державну таємницю, є її вік.

Якщо ж розглядати осіб, які розголосили державну таємницю, за віковою ознакою (див. табл. 3.1.1), то результати вивчення емпіричної бази показали, що переважна більшість осіб (86,67%) на момент вчинення злочину були старше 30 років, тобто це були особи у найбільш продуктивному та

працездатному віці, а як відзначає О. М. Головкін, «із збільшенням віку, в особи прямо пропорційно збільшується життєвий досвід, змінюються потреби, інтереси, світогляд, ціннісні орієнтації, поведінка, а також формуються нові соціальні установки тощо» [60, с. 40].

Таблиця 3.1.1.

*Розподіл осіб, які вчинили розголошення державної таємниці,
за віковими групами*

Вік	Кількість	Відсоткове співвідношення
від 18 до 25 років	1	6,67%
від 25 до 30 років	1	6,67%
від 30 до 50 років	7	46,66%
від 50 до 65 років	3	20%
старше 65	3	20%

Наведені дані певним чином корелюються і з загальнодержавною статистикою щодо середнього віку засуджених осіб, які відбувають покарання в Україні, відповідно до яких середній вік засуджених до позбавлення волі у 2015 році становив 31 рік [32].

Загалом же, результати вивчення емпіричної бази показали, що більшість засуджених (46,66%) мали вік 30–50 років, а решта: 50–65 років – 20%; старше 65 років – 17,98% та 18–30 років виявилось лише 13,33%.

Такий віковий розподіл, на нашу думку, перш за все пов'язаний із тим, що вік 30–50 років є тим проміжком трудової діяльності особи, коли рівень професійного досвіду та довіри дозволяє їй отримати доступ до відомостей, що становлять державну таємницю.

Не менш важливою є характеристика освітнього рівня особи, яка розголосила державну таємницю, оскільки «характеристика засуджених за рівнем освіти дає змогу визначити світогляд, знання, вміння, навички, можливість самореалізації і рівень інтелектуального та культурного розвитку» [143, с. 316]. У результаті нашого дослідження (див. табл. 3.1.2) встановлено,

що абсолютна більшість (79,9%) злочинів щодо розголошення державної таємниці вчинена особами із повною вищою освітою.

Таблиця 3.1.2.

*Розподіл осіб, які вчинили розголошення державної таємниці,
за рівнем освіти*

Рівень освіти	Кількість	Відсоткове співвідношення
Повна вища	12	79,9%
Професійно-технічна	1	6,67%
Повна загальна середня	1	6,67%
Базова загальна середня	1	6,67%

Такий розподіл є цілком логічним, оскільки для вчинення розголошення державної таємниці, особа повинна мати доступ до неї, оскільки суб'єктом злочину за статтею 328 КК України є особа, якій відомості, що становлять державну таємницю, були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням нею службових обов'язків [121]. Незважаючи на те, що для допуску до державної таємниці із ступенями секретності «цілком таємно» та «таємно» особа має досягти 16-річного віку, а для допуску до державної таємниці із ступенем секретності «особливої важливості» – 17-річного [189], факт вчинення розголошення державної таємниці особами, які мають повну вищу освіту, пояснюється перш за все тим, що для призначення на посаду, яка передбачає допуск до державної таємниці, за загальним правилом, необхідна вища освіта.

Проведене дослідження вироків, винесених судами упродовж 2008–2019 років, засвідчило, що 86,67% злочинів, передбачених статтею 328 КК України, були вчинені чоловіками (див. табл. 3.1.3), що дає підстави констатувати, що розголошення державної таємниці можна розцінювати як складову чоловічої злочинності. На нашу думку, ця статистична інформація є цілком закономірною, оскільки допуск до державної таємниці вимагають посади, які на сьогодні здебільшого обіймають особи чоловічої статі.

Таблиця 3.1.3.

*Розподіл осіб, які вчинили розголошення державної таємниці,
за статтю*

Стать	Кількість	Відсоткове співвідношення
Жінки	2	13,33%
Чоловіки	13	86,67%

Безумовно, стать людини не є безумовною її кримінологічною властивістю, але її слід враховувати під час формування та реалізації превентивних заходів у цій сфері, оскільки, як відзначає В. С. Батиргарєєва, стать є найбільш наочним системоутворюючим показником, за яким характеризують структуру злочинності будь-якого виду, та він визначає вигляд злочинності певного виду, одночасно виводячи дослідника на проблеми соціального, кримінологічного, морально-психологічного та іншого плану, якими зумовлюється злочинна активність чоловіків і жінок у тих чи інших сферах злочинної діяльності [11, с. 243].

Серед ознак, що мають значення для прогнозу злочинної поведінки, або такі, що показують негативне ставлення особи до соціальних цінностей, кримінологи виділяють у т.ч. наявність чи відсутність сім'ї [81, с. 97]. Сім'я виступає як важливий профілактичний чинник, завдяки якому особа, в якій є схильність до протиправної поведінки, може відмовитись від своїх антисуспільних задумів [40, с. 117].

Таблиця 3.1.4

*Сімейний стан осіб, які вчинили розголошення
державної таємниці*

Сімейний стан	Кількість	Відсоткове співвідношення
Одружений / заміжня	8	53,33%
Не одружений / не заміжня	7	46,67%

З даних таблиці 3.1.4, можна зробити висновок, що більшість осіб, які вчинили розголошення державної таємниці були одруженими. Даний факт безпосередньо пов'язаний з віковою категорією осіб, які вчиняють розголошення державної таємниці, адже із досягненням певного віку вони, як правило, набувають стійких сімейних стосунків.

Крім того, зазначена обставина тісно пов'язана із наступною кримінологічною характеристикою особи, яка розголошує державну таємницю, що визначає наявність у неї на утриманні неповнолітніх дітей.

Таблиця 3.1.5

Наявність утриманців в осіб, які вчинили розголошення державної таємниці

Інформація про утриманців	Кількість	Відсоткове співвідношення
Наявність утриманців	4	26,7%
Утриманці відсутні	11	73,3%

Наведена у таблиці 3.1.5 незначна статистична кількість утриманців у осіб, які вчинили розголошення державної таємниці, на нашу думку, зумовлена віковою групою осіб, які вчиняють вказаний злочин, оскільки ці злочинці вже мають зрілий вік і їх діти вже подорослішали, мешкаючи окремо від батьків.

Переходячи до місця постійного проживання правопорушників, варто зауважити, що значна кількість українських інституцій, підприємств, установ та організацій, які володіють інформацією, що становить державну таємницю розташована, переважно, у містах.

Таблиця 3.1.6

Розподіл осіб, які вчинили розголошення державної таємниці, залежно від місця проживання

Місце проживання	Кількість	Відсоткове співвідношення
Сільська місцевість	7	46,6%
Міська місцевість	8	53,3%

Саме тому, як впливає із таблиці 3.1.6, більшість осіб, засуджених за статтею 328 КК України, є мешканцями міст.

Проте, незначний розрив між зазначеними показниками, свідчить про те, що місце проживання для цього виду злочину (розголошення державної таємниці) не є визначальним і не впливає значним чином на вчинення розголошення державної таємниці.

Таблиця 3.1.7

Характеристика осіб, які вчинили розголошення державної таємниці за місцем роботи/проживання

Характеристика за місцем роботи/проживання	Кількість осіб, які вчинили розголошення державної таємниці	Відсоткове співвідношення
Позитивна	9	60%
Посередня	6	40%

Лише щодо однієї особи, яка вчинила розголошення державної таємниці, у вироку суду існує інформація, що особа вчинила цей злочин з корисливих мотивів. Хоча, на нашу думку, більшість випадків розголошення державної таємниці вчиняються з корисливих мотивів, однак зважаючи на те, що корисливий мотив не є кваліфікуючою чи особливо кваліфікуючою ознакою складу злочину, передбаченого статтею 328 КК України, цій ознаці не приділяється значна увага при розгляді кримінального провадження судом, а тому інформація щодо неї відсутня в Єдиному державному реєстрі судових рішень.

Усі злочинці були службовцями. Дослідивши ж посади, які обіймали особи, що вчинили розголошення державної таємниці, можна зробити висновок, що зайняття певної посади значною мірою не впливає на вчинення розголошення державної таємниці, хоча особи, які володіють інформацією, яка становить значну зацікавленість більш схильні до вчинення розголошення державної таємниці.

Таблиця 3.1.8

*Розподіл осіб, які вчинили розголошення державної таємниці,
залежно від місця роботи*

Інформація про місце роботи	Кількість осіб, які вчинили розголошення державної таємниці	Відсоткове співвідношення
Органи місцевого самоврядування	1	6,8%
Судові органи	2	13,3%
Фіскальні органи	2	13,3%
Органи СБУ	2	13,3%
Державні підприємства	8	53,3%

Для злочинів, передбачених статтею 328 КК України, є особливим вчинення їх виключно громадянами України, а також особами, які не мають судимості. Зазначені обставини обумовлені тим, що перед наданням допуску до державної таємниці проводиться перевірка особи, якій надається допуск Службою безпеки України. Наявність же у особи судимості за тяжкі або особливо тяжкі злочини, не погашеної чи не знятої в установленому порядку є підставою для відмови у допуску до державної таємниці [189].

Проаналізувавши ж судові рішення, можна також дійти до висновку, що:

- у 70% випадків призначення покарання відбувалося на підставі угоди про визнання винуватості між прокурором та обвинуваченим;
- розподіл залежно від призначеного основного покарання: в 90% застосовано позбавлення волі, в 10% штраф;
- розподіл залежно від призначеного додаткового покарання: в 30% позбавлення права обіймати певні посади, в 70% додаткове покарання не застосовувалось.

Тому, у переважній більшості випадків при розголошенні державної таємниці покарання призначається у виді позбавлення волі на підставі угоди про визнання винуватості між обвинуваченим та прокурором.

Таким чином, спираючись на дані судової статистики за 2008–2019 років, кримінологічний портрет особи, яка вчиняє злочин, передбачений статтею 328 КК України є таким: здебільшого цей злочин вчиняє раніше не судимий службовець (100%), який працює на державному підприємстві (53,3%), чоловічої статі (86,7%), у віці 30–50 років (46,6%), з повною вищою освітою (79,9%), одружений (53,3%), на утриманні неповнолітніх або інших осіб не має (73,3%), позитивно характеризується за місцем роботи/проживання (60%), мешкає в місті (53,3%). Особи, які розголошують державну таємницю, мають достатній життєвий досвід, знання вимог і порядку збереження державної таємниці та можливості для вчинення таких злочинів.

3.2. Детермінанти розголошення державної таємниці

Проблема визначення причин та умов злочинності надзвичайно важлива, оскільки завданням закону про кримінальну відповідальність є не тільки правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам.

Згідно із статтею 50 КК України, покарання має на меті не тільки кару, але й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами [121].

Дослідження причин та умов злочину, передбаченого статтею 328 КК України, а саме розголошення державної таємниці, є особливо актуальним, оскільки має вагоме теоретичне та практичне значення у запобіганні вчиненню нових злочинів.

Для комплексного аналізу детермінантів розголошення державної таємниці варто проаналізувати саме визначення зазначеного поняття.

Детермінізм – це філософське вчення про універсальний діалектичний взаємозв'язок і взаємозумовленість предметів і явищ природи та суспільства,

що утворюють цілісність оточуючого світу, забезпечують його зміни та розвиток. Оточуюча дійсність надзвичайно різноманітна. Кожен предмет чи явище має багато властивостей, які вони розкривають через зв'язок і взаємодію з іншими предметами, явищами. Такі взаємозв'язки і взаємодії характеризуються численною мережею відносин між предметами, явищами матеріального і духовного (ідеального) світу, що відображаються свідомістю людей, перетворюються у внутрішню логіку мислення і втілюються у цілеспрямованій діяльності. При взаємодії вказаних об'єктів відбувається обмін матерією, енергією та інформацією, що у кінцевому підсумку призводить до появи нових та зміни існуючих явищ природи і суспільства. Похідним поняттям від детермінізму є детермінація, що розуміється як підпорядкований об'єктивним законам природи і суспільного розвитку складний процес породження, замовлення, взаємних трансформацій і динамічних змін явищ, процесів, подій та станів оточуючої дійсності. У процесі детермінації відбувається безперервне відтворення й оновлення різних форм життя, типів відносин, класів явищ і процесів. Кримінологічна детермінація є різновидом соціальної детермінації. Вона пояснює закономірний розвиток і взаємозв'язок суспільного буття із суспільною свідомістю через відносини між людьми, різні види діяльності, у тому числі злочинної [59, с. 106].

Детермінантом є будь-яка причина або така, що передує умова чи засіб [34, с. 289]. Причини – це ті чинники, які породжують злочинність, як свій наслідок. Що ж до умов, то вони безпосередньо не породжують злочинність, але – відкривають шлях для дії причин, полегшують настання суспільно небезпечних наслідків. Умовами виступають всілякі недоліки в управлінській та організаційній діяльності різних галузей господарства і державного апарату [233, с. 40].

Вчення про детермінанти злочинності належить до одного з найскладніших і найактуальніших у кримінології [25, с. 39]. Його важливість обумовлюється тим, що в разі розкриття причин злочинності у сучасному

суспільстві з'явиться можливість розробити та здійснити ефективні заходи її запобігання [23, с. 89].

У кримінологічній літературі для позначення вказаних процесів і явищ нерідко використовуються також терміни «причини та умови» або «обставини», які використовуються як взаємозамінні та є синонімами. Під причинами та умовами злочинності слід розуміти сукупність соціальних явищ і процесів, що детермінують злочинність як наслідок. Причини злочинності являють собою такі явища суспільного життя, які породжують злочинність, підтримують її існування, викликають її зростання або зниження. Умова – це те, що само по собі не породжує злочинність, але впливає на процеси породження, бере участь у детермінації злочинності [134, с. 45-46].

Криміногенні детермінанти (причини й умови злочинності) утворюють порівняно цілісну сутність їх компонентів, тобто систему. Сюди входять комплекси причин і умов окремих видів злочинів, наприклад насильницьких, корисливих, економічних та ін., розрізняються і рівні криміногенних детермінант. Причини і умови конкретних злочинів є первинними елементами криміногенної системи. Між елементами останньої існує складна багаторівнева взаємодія. Через це криміногенна система не може бути зведена до арифметичної суми причин і умов конкретних злочинів. Вона володіє інтегральними властивостями соціального явища. У ній за механізмом дії (характером детермінації) розрізняються два види елементів – такі, що породжують злочинність (причини), і такі, що обумовлюють, сприяють цьому (умови). Вони наявні і виявляються на рівні злочинності загалом і на рівнях виду злочинів і окремого злочину [66, с. 435].

Отже, необхідність визначення детермінант злочину, передбаченого статтею 328 КК України – розголошення державної таємниці, викликана встановленням причин та умов, що породжують вчинення зазначеного кримінального правопорушення, з метою здійснення в подальшому ефективних заходів його запобігання.

Як відмічає Ю. Б. Курилюк, злочинність детермінується цілим комплексом умов, що мають свої причини [141, с. 56]. Це, як правило, соціально-економічні, соціально-політичні, суспільно-управлінські процеси і явища більш високого рівня [80, с. 212].

Проведене дослідження дає змогу визначити, що детермінанти розголошення державної таємниці мають певний детермінаційний комплекс, який становить собою «багатоланкову структуру соціальних чинників різного рівня та детермінуючих властивостей, що задіяні в механізмі спричинення, опосередкування й обумовлення» [167, с. 73] злочинного розголошення державної таємниці. Чинники, які детермінують злочин, передбачений статтею 328 КК України, є різними за своїм характером та внутрішнім змістом і становлять певний комплекс умов: соціально-економічних, соціально-політичних та організаційно-управлінських, а також правових.

Відомий італійський криміналіст класичного напрямку Д. Д. Романьозі неодноразово звертався до з'ясування причин злочинності. Він поділяє їх на чотири групи: «Найбільш загальні та основні причини злочинів, зводяться до таких груп: 1) до браку засобів існування; 2) до недостатності виховання; 3) до недостатності передбачливості; 4) до недоліків юстиції. Перша група причин – економічного характеру, друга – морального, а третя і четверта – політичного» [233, с. 45].

У соціально-економічній сфері можна виділити основні криміногенні детермінанти, ними є: економічна криза, відносна бідність населення, безробіття, включаючи приховане, соціальна нерівність, несформованість інститутів ринкової економіки, негативний вплив урбанізації (схожа ситуація у великих мегаполісах більшості держав світу), зростання нелегальної міграції [133, с. 107]. У нашому випадку, основним таким чинником, безумовно, є недостатня заробітна плата тих державних службовців, яким Україною довіряється інформація, що становить державну таємницю. Зазначена обставина неминуче підштовхує таких осіб до пошуку шляхів додаткового заробітку, в тому числі за рахунок розголошення довірених їм відомостей.

У соціально-політичній сфері криміногенними детермінантами полягають у зростанні політичної і військової напруги, міждержавних взаємовідносин, а в організаційно-управлінській сфері – величезна корупція, масові випадки порушення законів посадовцями різного рівня (включаючи вище політичне керівництво), безвідповідальність влади і відчуження населення від правлячої еліти, а також низька ефективність діяльності державного апарату, включаючи суди та правоохоронні органи. У правовій же сфері криміногенні детермінанти, передусім, становлять собою недоліки в законодавстві, а також пов'язані з цим: аномія, низький рівень політичної та правової культури населення і правлячої верхівки, поширення серед населення зневаги до закону та правового нігілізму, негативний вплив засобів масової інформації, особливості масової культури, поширення різних форм соціальної девіації (алкоголізм, наркоманія тощо) [133, с. 107].

Визначивши загальні причини та умови злочинності можна перейти до детермінантів розголошення державної таємниці, а для цього необхідно проаналізувати сам злочин.

Відповідно до статті 328 КК України, розголошенням державної таємниці є розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, за відсутності ознак державної зради або шпигунства [121].

Предметом цього злочину є відомості, які становлять державну таємницю, перелік яких визначено в Законі України «Про державну таємницю» [189].

Відповідно до статті 37 Закону України «Про державну таємницю», керівники державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій зобов'язані здійснювати постійний контроль за забезпеченням охорони державної таємниці. Контроль за додержанням законодавства про державну таємницю в системі Служби безпеки України

здійснюється відповідно до Закону України «Про Службу безпеки України» [189].

Згідно із статтею 2 Закону України «Про Службу безпеки України», на Службу безпеки України покладається у межах визначеної законодавством компетенції захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці [205].

Отже, якщо проаналізувати положення Закону України «Про державну таємницю» та Закону України «Про Службу безпеки України», то можна припустити, що однією з умов, яка сприяє вчиненню злочину, передбаченого статтею 328 КК України, може бути неналежне забезпечення охорони державної таємниці, в тому числі зниження рівня контролю органами та посадовими особами, на яких покладаються відповідні обов'язки.

М. Г. Колодяжний до криміногенних чинників, що зумовлюють злочини у сфері охорони державної таємниці, відносить низку детермінантів об'єктивного та суб'єктивного характеру. Об'єктивним є особливості геополітичного розташування України, що обумовлює концентрацію зацікавленості інших країн питаннями внутрішньої та зовнішньої політики нашої держави. Суб'єктивними криміногенними чинниками виступають: недостатній контроль в установах й підприємствах наукового та військового спрямування щодо нерозголошення державної таємниці; незадовільний рівень бюджетного фінансування, що негативно позначається на соціально-економічному становищі працівників-носіїв державної таємниці, а також технічному супроводженні збереження конфіденційної інформації; високий рівень корупції на всіх рівнях державного управління тощо [99].

На основі вищевикладеного, вважаємо, що визначальним детермінаційним чинником розголошення державної таємниці варто вважати

проведення у державі бойових дій, а для України – це війна на її східних територіях. Про це яскраво свідчить різке зростання реєстрації кримінальних правопорушень з моменту активізації військових дій в Україні. У цей період виникнення складних соціально-політичних процесів, пов'язаних з розв'язанням суперечностей між соціальними групами, відбувається процес руйнування базових елементів культури і ціннісних орієнтирів, посилені сепаратизмом та бажанням підірвати державний устрій, що, як наслідок, спричиняє збільшення рівня розголошення державної таємниці.

Відповідно до рішень Ради національної безпеки і оборони України антитерористична операція тривала з 14 квітня 2014 року по 30 квітня 2018 року [206]. З 30 квітня 2018 року по сьогоднішній день в Україні триває Операція Об'єднаних сил [206].

З метою перевірки зазначеної обставини, необхідно дослідити кількість облікованих кримінальних правопорушень, притягнутих до кримінальної відповідальності осіб з 2013 року по 2019 рік та кількість засуджених осіб з 2012 року по 2018 рік за злочин, передбачений статтею 328 КК України.

Відповідно до звітності, розміщеної на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора, а саме, в розділі статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування, проаналізовано злочин – розголошення державної таємниці:

у 2013 році – обліковано шістнадцять кримінальних правопорушень, жодній особі не вручено письмового повідомлення про підозру;

у 2014 році – обліковано чотирнадцять кримінальних правопорушень, одній особі вручено письмове повідомлення про підозру (з них за період з січня по 14 квітня 2014 року обліковано п'ять кримінальних правопорушень, одній особі вручено письмове повідомлення про підозру);

у 2015 році – обліковано двадцять п'ять кримінальних правопорушень, чотирьом особам вручено письмове повідомлення про підозру;

у 2016 році – обліковано двадцять вісім кримінальних правопорушень, одній особі вручено письмове повідомлення про підозру;

у 2017 році – обліковано тридцять п'ять кримінальних правопорушень, чотирьом особам вручено письмове повідомлення про підозру;

у 2018 році – обліковано тридцять чотири кримінальних правопорушення, одній особі вручено письмове повідомлення про підозру (з них за період з січня по 30 квітня 2018 року обліковано тринадцять кримінальних правопорушень);

у 2019 році – обліковано п'ятдесят шість кримінальних правопорушень, чотирьом особам вручено письмове повідомлення про підозру [231].

Загалом в Україні за період проведення антитерористичної операції, яка тривала з 14 квітня 2014 року по 30 квітня 2018 року, обліковано сто десять зареєстрованих кримінальних проваджень за статтею 328 КК України та десятих осіб було притягнуто до кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці.

Проаналізувавши найнижчу межу, а саме, показники до початку бойових дій на Сході України – 2013 рік, в якому обліковано шістнадцять кримінальних правопорушень, жодній особі не вручено письмового повідомлення про підозру за статтею 328 КК України та найвищу межу, а саме, показники під час бойових дій на Сході України – 2019 рік, в якому обліковано п'ятдесят шість кримінальних правопорушень, чотирьом особам вручено письмове повідомлення про підозру за статтею 328 КК України, можна дійти висновку, що бойові дії на Сході України сприяли збільшенню вчинення зазначеного злочину майже у чотири рази.

Проаналізувавши статистичну інформацію Державної судової адміністрації України [235] та вирокі за статтею 328 КК України [41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50] дійти до висновку, що причина вчинення злочину може бути корислива.

Досить точно причини злочинності в нашій державі характеризує теорія аномії відомого французького вченого Е. Дюркгейма. У його концепції аномія характеризується як такий стан суспільства, при якому відбувається процес руйнування базових елементів культури, в першу чергу ціннісних орієнтирів та

етичних норм, особливо за обставин, коли старі вже вичерпали себе, а нові ще не з'явилися або не отримали загального визнання. За таких обставин відбувається соціальна дезорганізація, масове відчуження людей від ключових суспільних цінностей, панує стан розгубленості, процвітають цинізм, нігілізм та аморальність. В умовах аномії неминучим є масове поширення різних форм соціальної патології, включаючи стрімке зростання злочинності. Хоча за даними соціологічних досліджень в Україні спостерігаються певні позитивні тенденції, зокрема, дещо знизився – порівняно із 90-ми роками – загальний рівень аномійної деморалізованості населення, стало менше тих, у кого вона досягає критичної межі, з однієї п'ятої до третини зросла кількість тих, хто здатен протистояти деморалізуючому впливу аномії, але водночас соціальна дезорганізація сучасного українського суспільства не може не продукувати злочинність. Нових цінностей, які б прийшли на зміну колективістській ідеології епохи соціалізму, українське суспільство, на жаль, ще не сформувало [133, с. 103].

Вважаємо, що теорія аномії французького вченого Е. Дюркгейма заслуговує на увагу, оскільки в умовах бойових дій на Сході України, які є складним соціально-політичним явищем, пов'язаним з розв'язанням суперечностей між соціальними групами, якраз і відбувається процес руйнування базових елементів культури, ціннісних орієнтирів, що як наслідок сприяє збільшенню рівня злочинності.

Таким чином, ймовірними детермінантами розголошення державної таємниці можуть бути:

- неналежне забезпечення охорони державної таємниці, в тому числі зниження рівня контролю органами та посадовими особами, на яких покладаються обов'язки, здійснювати контроль спрямований на забезпечення охорони державної таємниці;

- аномія, однією з причин якої є бойові дії на Сході України, відсутність єдиної системи цінностей, оскільки частина території України непідконтрольна їй;

– недостатність матеріальних засобів для існування та економічні протиріччя між потребами кожної людини або групами людей, в тому числі неврахування думки частини населення деяких регіонів країни [221, с. 62].

Вважаємо, що однією з основних детермінант вчинення злочину, передбаченого статтею 328 КК України, є бойові дії на Сході України, оскільки до їх початку (2013 рік), обліковано шістнадцять кримінальних правопорушень, жодній особі не вручено письмового повідомлення про підозру за статтею 328 КК України, а вже після цього до 2019 року обліковано вже п'ятдесят шість кримінальних правопорушень, з яких чотирьом особам повідомлено про підозру [221, с. 62].

3.3. Сучасний стан і шляхи вдосконалення запобігання розголошенню державної таємниці

Протидія розголошенню державної таємниці може бути здійснена лише шляхом розроблення чітких і спланованих дій, об'єднаних спільною метою.

Перед тим, як перейти до аналізу сучасного стану та шляхів вдосконалення протидії розголошенню державної таємниці, доцільним є встановлення термінологічного визначення та тлумачення термінів, які стосуються розкриття злочинів у сфері охорони державної таємниці.

В юридичній літературі, у тому числі, у підручниках із кримінології, і на практиці для визначення зазначеної діяльності вживаються різні терміни: «профілактика», «протидія», «припинення», «попередження», «запобігання», «відвернення» тощо. Очевидно, що всі зазначені терміни мають загальну змістовну діяльнісну основу, яка полягає у вчиненні дій для недопущення якогось явища, події, вчинку [80, с. 319].

Так, у науці досі немає єдиних підходів щодо співвідношення змісту запобігання злочинам (злочинності), їх попередження та профілактики. Досить часто (і цілком виправдано) їх вживають як синоніми. Проте інколи

обґрунтовуються положення щодо охоплення змісту одного з цих понять іншими, а також розмежування окреслених понять відповідно до стадій діяльності, що передують вчиненню кримінального правопорушення [267, с. 38].

Н. С. Юзікова, досліджуючи працю Чезаре Беккарія «Про злочини та покарання», визначає запобігання злочинності як перешкоджання дії детермінантів злочинності та її проявів шляхом обмеження, нейтралізації, мінімізації ризиків або усунення їхньої дії [281, с. 315].

Запобігання злочинності – це різновид суспільної соціально-профілактичної діяльності, функціональний зміст та мета якої полягає у перешкодженні дії детермінантів злочинності та її проявів, передусім причин і умов останніх через обмеження, нейтралізацію, а за можливістю – усунення їхньої дії [80, с. 324].

О. М. Ігнатов зазначає, що усю діяльність із протидії злочинності можна розділити на ряд складових: 1) кримінологічна експертиза проектів програм соціально-економічних перетворень (інших законопроектів), їх інформаційно-консультативне забезпечення; 2) запобігання злочинам; 3) виявлення й розкриття злочинів; 4) розслідування кримінальних справ; 5) судовий розгляд кримінальних справ; 6) покарання та виправлення винних; 7) нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі (за процесом їх соціальної адаптації) [86, с. 467-468].

А. М. Черняк не погоджується з точкою зору, що виявлення може бути віднесено до категорії запобіжних (попереджувальних, превентивних) заходів, адже виявлення (припинення) передбачає, що вчинення злочину вже відбувалося (нехай у формі готування і замаху), але про це до певного часу не було відомо правоохоронним органам. Так, якщо виявлено труп невстановленої особи з явними ознаками насильницької смерті, то її вбивство не можна вважати попередженим [267, с. 39].

Ми частково погоджуємося з вказаною точкою зору, оскільки попередженням є недопущення вчинення злочину, тоді як виявлення означає,

що злочин не вдалося попередити. Однак виявлення дозволяє проаналізувати всі аспекти вчинення злочину та може допомогти у попередженні наступних.

Таким чином, запобігання розголошенню державної таємниці можна визначити як комплекс заходів, спрямованих на недопущення дії причин та умов та вчинення суспільно небезпечного діяння у формі розголошення державної таємниці.

На сьогоднішній день прийнято низку законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють питання охорони державної таємниці. Це, насамперед:

- Закон України «Про державну таємницю», який визначає поняття державної таємниці та перелік інформації, яка становить державну таємницю, а також порядок її віднесення до державної таємниці, компетенцію органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері охорони державної таємниці, порядок засекречування та розсекречування носіїв інформації, а також порядок контролю та нагляду у цій сфері [189];
- КК України, який передбачає кримінальну відповідальність за розголошення державної таємниці та втрату документів, що містять державну таємницю [121];
- Кодекс України про адміністративні правопорушення, який передбачає адміністративну відповідальність за порушення законодавства про державну таємницю [97];
- постанова Кабінету Міністрів України від 16 лютого 1998 року № 180 «Про затвердження Положення про забезпечення режиму секретності під час обробки інформації, що становить державну таємницю, в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах» [193];
- постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 2003 року № 1082, якою затверджено Порядок здійснення заходів з охорони державної таємниці під час проведення секретних науково-дослідних та дослідно-

конструкторських робіт та яка містить гриф доступу «Для службового користування» [185];

– постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 року № 939, якою затверджено Порядок організації та забезпечення режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях та яка містить гриф доступу «Для службового користування»;

– указ Президента України від 14 грудня 2004 року № 1483/2004 «Про деякі питання передачі державної таємниці іноземній державі чи міжнародній організації», який встановлює порядок розсекречування інформації, що становить державну таємницю з метою її передачі іноземним державам або іноземним організаціям [191];

– указ Президента України від 17 липня 2006 року № 621/2006 «Про Положення про порядок підготовки документів щодо надання доступу до державної таємниці іноземцям та особам без громадянства», яким встановлюється процедура надання доступу до державної таємниці іноземцям або особам без громадянства, які не є уповноваженими представниками відповідної держави [204];

– указ Президента України від 01 грудня 2009 року № 987/2009 «Про Перелік посадових осіб, на яких покладається виконання функцій державного експерта з питань таємниць», яким затверджено перелік посадових осіб, які відповідальні за здійснення функцій державного експерта з питань таємниць [203];

– наказ Служби безпеки України від 12 серпня 2005 року № 440 «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю», який встановлює перелік відомостей, що становлять державну таємницю, ступінь їх секретності, строк дії протягом якого відомості вважаються секретними та перелік органів, уповноважених приймати рішення про віднесення певної інформації до секретної [82];

– наказ Служби безпеки України від 08 травня 2015 року № 306 «Про затвердження Інструкції про порядок погодження органами Служби безпеки України призначення особи на посаду заступника керівника підприємства, установи, організації з питань режиму, начальника режимно-секретного органу, його заступника, працівника, на якого покладаються обов'язки щодо забезпечення режиму секретності, а також керівника секретного архівного підрозділу підприємства, установи, організації», який встановлює вимоги до осіб, які призначаються на відповідні посади, порядок підготовки та розгляду документів, а також порядок проведення заліку на знання законодавства про державну таємницю [192];

– наказ Служби безпеки України від 26 вересня 2015 року № 630 «Про затвердження форм звітів про стан забезпечення охорони державної таємниці та інструкцій щодо порядку їх оформлення і подання», який встановлює форми для подання звіту про стан забезпечення охорони державної таємниці та порядок їх подання [194].

Окрім перелічених вище актів, також існує значна кількість двосторонніх угод у сфері охорони державної таємниці, зокрема із Азербайджаном, Албанією, Білоруссю, Болгарією, Великою Британією та Північною Ірландією, В'єтнамом, Вірменією, Грецією, Грузією, Естонією, Європейським Союзом, Ізраїлем, Індією, Іспанією, Італією, Йорданією, Казахстаном, Китаєм, Кіпром, Кореєю, Латвією, Литвою, Македонією, Молдовою, Норвегією, Організацією Північноатлантичного Договору, Пакистаном, Польщею, Румунією, Словаччиною, Словенією, США, Таджикистаном, Туркменістаном, Узбекистаном, Управлінням безпеки Генерального секретаріату Ради ЄС і Департаментом безпеки Європейської Комісії стосовно захисту інформації з обмеженим доступом, Федеративною Республікою Німеччина, Францією, Хорватією, Чехією, Шрі-Ланкою та деякими іншими.

Відповідно до Закону України «Про державну таємницю», охорона державної таємниці – комплекс організаційно-правових, інженерно-технічних,

криптографічних та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на запобігання розголошенню секретної інформації та втратам її матеріальних носіїв [189].

З метою охорони державної таємниці впроваджуються:

- єдині вимоги до виготовлення, користування, збереження, передачі, транспортування та обліку матеріальних носіїв секретної інформації;
- дозвільний порядок провадження державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями діяльності, пов'язаної з державною таємницею;
- обмеження оприлюднення, передачі іншій державі або поширення іншим шляхом секретної інформації;
- обмеження щодо перебування та діяльності в Україні іноземців, осіб без громадянства та іноземних юридичних осіб, їх доступу до державної таємниці, а також розташування і переміщення об'єктів і технічних засобів, що їм належать;
- особливості здійснення державними органами їх функцій щодо державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, діяльність яких пов'язана з державною таємницею;
- режим секретності державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, що провадять діяльність, пов'язану з державною таємницею;
- спеціальний порядок допуску та доступу громадян до державної таємниці;
- технічний і криптографічний захисти секретної інформації [189].

Вимоги до матеріальних носіїв секретної інформації містяться у Порядку організації та забезпечення режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 року № 939, який містить гриф «для секретного користування».

Дозвільний порядок провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею та режим секретності полягають у тому, що будь-яка установа може здійснювати діяльність, пов'язану з державною таємницею після надання їй Службою безпеки України відповідного дозволу. Такий дозвіл надається після проведення спеціальної експертизи під час якої визначаються наявність приміщень та сховищ для зберігання документів, що містять державну таємницю, які виключають доступ інших осіб до них, а також гарантують її збереження; дотримання вимог режиму секретності, а також вимог допуску осіб; наявність режимно-секретного органу. Строк дії такого дозволу – до 5 років [189].

З метою дотримання вимог режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування, в також в інших установах створюється, за погодженням із Службою безпеки України, окремий структурний підрозділ – режимно-секретний орган. Якщо в установі здійснюється значний обсяг робіт, пов'язаних із державною таємницею, вводиться посада заступника керівника з питань режиму, на якого покладаються обов'язки та права керівника режимно-секретного органу. Призначення на посаду керівника режимно-секретного органу здійснюється за погодженням із Службою безпеки України. Якщо ж обсяг робіт із державною таємницею відповідної установи не великий, забезпечення дотримання режиму секретності здійснюється особисто керівником такого органу [189].

Основними завданнями режимно-секретного органу є:

- недопущення необґрунтованого допуску та доступу осіб до секретної інформації;
- своєчасне розроблення та реалізація разом з іншими структурними підрозділами державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій заходів, що забезпечують охорону державної таємниці;
- запобігання розголошенню секретної інформації, випадкам втрат матеріальних носіїв цієї інформації, заволодінню секретною інформацією

іноземними державами, іноземними юридичними особами, іноземцями, особами без громадянства та громадянами України, яким не надано допуску та доступу до неї;

- виявлення та закриття каналів просочення секретної інформації в процесі діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації;

- забезпечення запровадження заходів режиму секретності під час виконання всіх видів робіт, пов'язаних з державною таємницею, та під час здійснення зовнішніх відносин;

- організація та ведення секретного діловодства;

- здійснення контролю за станом режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях та на підпорядкованих їм об'єктах [189].

Існують наступні форми допуску громадян до державної таємниці:

- форма 1 – для роботи з секретною інформацією, що має ступені секретності «особливої важливості», «цілком таємно» та «таємно» (термін дії допуску 1–5 років);

- форма 2 – для роботи з секретною інформацією, що має ступені секретності «цілком таємно» та «таємно» (термін дії допуску 2–7 років);

- форма 3 – для роботи з секретною інформацією, що має ступінь секретності «таємно» (термін дії допуску 3–10 років) [189].

За загальним правилом, допуск до державної таємниці надається дієздатним громадянам України віком від 18 років, проте в окремих випадках громадянам України віком від 16 років може надаватися допуск до державної таємниці із ступенями секретності «цілком таємно» та «таємно», а віком від 17 років – також до державної таємниці із ступенем секретності «особливої важливості». Допуск до державної таємниці надається Службою безпеки України та такому допуску передуює перевірка Службою безпеки України осіб, яким надається такий допуск [189].

Доступ до державної таємниці надається дієздатним громадянам України, які вже отримали допуск до державної таємниці та яким доступ необхідний для здійснення службової, виробничої, наукової чи науково-дослідної діяльності або навчання. Рішення про надання доступу приймається керівниками органу в якому працює особа, якій необхідний доступ [189].

Деяким категоріям осіб доступ до державної таємниці надається автоматично після взяття ними зобов'язання щодо збереження державної таємниці. Такими особами є: Президент України, Голова Верховної Ради України, Прем'єр-міністр України та інші члени Кабінету Міністрів України, Голова Верховного Суду, Голова Конституційного Суду України, Генеральний прокурор, Голова Служби безпеки України, Голова та інші члени Рахункової палати, народні депутати України [189].

Варто зазначити, що іноземцям та особам без громадянства також може надаватись доступ до державної таємниці. Це може бути здійснено на підставі ратифікованого міжнародного договору або письмового розпорядження Президента України за поданням Ради національної безпеки і оборони України.

Таким чином, діючі на даний час системи доступу та допуску до державної таємниці являються одним із механізмів протидії розголошення державної таємниці, оскільки доступ і допуск надаються обмеженому колу осіб та їм передую спеціальна перевірка таких осіб Службою безпеки України.

Одним із способів протидії розголошення державної таємниці є технічний та криптографічний захисти секретної інформації.

Криптографічний захист – вид захисту, що реалізується за допомогою перетворень інформації з використанням спеціальних даних (ключових даних) з метою приховування (або відновлення) змісту інформації, підтвердження її справжності, цілісності, авторства тощо [181].

Технічний захист секретної інформації – діяльність, спрямована на забезпечення інженерно-технічними заходами конфіденційності, цілісності та доступності інформації [183].

Криптографічний захист та державний контроль за станом технічного захисту інформації секретної інформації здійснює Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України [180; 181].

Порядок криптографічного та технічного захисту інформації в Україні регулюється Положенням про технічний захист інформації в Україні та Положенням про порядок здійснення криптографічного захисту інформації в Україні, які затверджені указами Президента України.

Варто зазначити, що на сьогоднішній день існує розроблений проект Закону України «Про криптографічний та технічний захист інформації» [197], який був розроблений ще у 2015 році та досі не був розглянутий Верховною Радою України, що негативно впливає на стан запобігання злочинному розголошенню державної таємниці.

Ще одним із засобів охорони в Україні державної таємниці є належне забезпечення невідворотності покарання за порушення законодавства у цій сфері та встановлення визначеної законом відповідальності.

Зокрема, кримінальна відповідальність за розголошення державної таємниці передбачена статтею 328 КК України, більш детальний аналіз якої міститься у розділі 2 цього дисертаційного дослідження.

Адміністративна ж відповідальність за порушення законодавства про державну таємницю передбачена статтею 212-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Відповідно до положень цієї статті порушенням законодавства про державну таємницю визнається:

- 1) недодержання встановленого законодавством порядку передачі державної таємниці іншій державі чи міжнародній організації;
- 2) засекречування інформації:
 - про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту;

– про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні події, які сталися або можуть статися та загрожують безпеці громадян;

– про стан здоров'я населення, його життєвий рівень, включаючи харчування, одяг, житло, медичне обслуговування та соціальне забезпечення, а також про соціально-демографічні показники, стан правопорядку, освіти та культури населення;

– про факти порушень прав і свобод людини і громадянина;

– про незаконні дії органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб;

– іншої інформації, яка відповідно до законів та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не може бути засекречена;

3) безпідставне засекречування інформації;

4) надання грифа секретності матеріальним носіям конфіденційної або іншої таємної інформації, яка не становить державної таємниці, або ненадання грифа секретності матеріальним носіям інформації, що становить державну таємницю, а також безпідставне скасування чи зниження грифа секретності матеріальних носіїв секретної інформації;

5) порушення встановленого законодавством порядку надання допуску та доступу до державної таємниці;

6) невжиття заходів щодо забезпечення охорони державної таємниці та незабезпечення контролю за охороною державної таємниці;

7) провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, без отримання в установленому порядку спеціального дозволу на провадження такої діяльності, а також розміщення державних замовлень на виконання робіт, доведення мобілізаційних завдань, пов'язаних з державною таємницею, в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях, яким не надано спеціального дозволу на провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею;

8) недодержання вимог законодавства щодо забезпечення охорони державної таємниці під час здійснення міжнародного співробітництва, прийому іноземних делегацій, груп, окремих іноземців та осіб без громадянства та проведення роботи з ними;

9) невиконання норм і вимог криптографічного та технічного захисту секретної інформації, внаслідок чого виникає реальна загроза порушення її конфіденційності, цілісності і доступності. За порушення законодавства про державну таємницю встановлена відповідальність у виді штрафу на громадян від десяти до тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від тридцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а у разі повторного вчинення порушення – у виді штрафу на громадян від тридцяти до вісімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від п'ятдесяти до ста п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [97].

Державним органом, який здійснює забезпечення охорони державної таємниці, а також попередження злочинів, що створюють загрозу життєво важливим інтересам України є Служба безпеки України [205].

Варто зазначати, що на сьогоднішній день планується удосконалення системи охорони державної таємниці в Україні, зокрема прийнято Стратегію національної безпеки України, у якій встановлено, що в Україні наразі існує неефективна система забезпечення національної безпеки і оборони України, а також існує загроза кібербезпеці і безпеці інформаційних ресурсів, яка виражається в фізичній і моральній застарілості системи охорони державної таємниці та інших видів інформації з обмеженим доступом. Відповідно до вказаної Стратегії планується реформування Служби безпеки України, серед іншого, планується концентрація зусиль на захисті державної таємниці [234].

Серед пріоритетів забезпечення інформаційної безпеки визначено: забезпечення наступальності заходів політики інформаційної безпеки на основі асиметричних дій проти всіх форм і проявів інформаційної агресії, а також

створення інтегрованої системи оцінки інформаційних загроз та оперативного реагування на них. Серед пріоритетів забезпечення кібербезпеки і безпеки інформаційних ресурсів визначено: розвиток інформаційної інфраструктури держави; забезпечення захищеності об'єктів критичної інфраструктури, державних інформаційних ресурсів від кібератак, відмова від програмного забезпечення, зокрема антивірусного, розробленого у Російській Федерації; реформування системи охорони державної таємниці та іншої інформації з обмеженим доступом, захист державних інформаційних ресурсів, систем електронного врядування, технічного і криптографічного захисту інформації з урахуванням практики держав – членів НАТО та ЄС; створення системи підготовки кадрів у сфері кібербезпеки для потреб органів сектору безпеки і оборони; розвиток міжнародного співробітництва у сфері забезпечення кібербезпеки, інтенсифікація співпраці України та НАТО, зокрема в межах Трастового фонду НАТО для посилення спроможностей України у сфері кібербезпеки [234].

Визнання на державному рівні проблем та недоліків у діючій системі охорони державної таємниці є одним із перших кроків до її удосконалення. Перелік дій, визначений Стратегією національної безпеки України, є досить детальним та таким, що потребує подальшої реалізації, оскільки лише усунення або, щонайменше, зменшення дії детермінант розголошення державної таємниці зможе призвести до зменшення кількості випадків її державної таємниці.

Висновки до третього розділу

1. Дослідження особи злочинця є однією із найважливіших тем науки кримінології, оскільки дозволяє визначити потенційний портрет особи, яка схильна до вчинення злочину та запобігти його вчиненню.

На сьогоднішній день серед вчених немає однозначної думки щодо тлумачення поняття «особа злочинця». Деякі вчені вважають, що його варто

розглядати крізь призму кримінального та кримінального процесуального права, інші ж навпаки – категорично проти такого підходу.

На нашу думку, врахування кримінального та кримінально-процесуального аспектів дозволяє більш повно дослідити поняття особи злочинця. Враховуючи ці аспекти, особу злочинця можна визначити як сукупність фізичних, психологічних, соціальних та інших ознак індивіда, який вчинив злочин у віці з якого може наставати кримінальна відповідальність та вирок щодо якого набрав законної сили.

Дослідивши думки різних науковців щодо структури та ознак особи злочинця, можна виділити наступні групи ознак: 1) особистісні (стать, вік, освіта, громадянство, релігійні переконання, наявність судимостей); 2) соціальні (становище у суспільстві, сфера діяльності, оточення, склад сім'ї) 3) демографічні (місце проживання); 4) психологічні (темперамент, характер) 4) кримінальні (мета та мотив вчинення кримінально протиправного діяння, форма вчинення злочину, форма співучасті, вид умислу, необережності).

Проаналізувавши статистичну інформацію та вирок за розголошення державної таємниці, можна дійти до висновку, що особою злочинця, який вчиняє злочин, передбачений статтею 328 КК України, є здебільшого раніше не судимий службовець (100%), який працює на державному підприємстві (53,3%), чоловічої статі (86,7%), у віці 30–50 років (46,6%), з повною вищою освітою (79,9%), одружений (53,3%), на утриманні неповнолітніх або інших осіб не має (73,3%), позитивно характеризується за місцем роботи/проживання (60%), мешкає в місті (53,3%). Правопорушники є працездатними та службовцями, які працюють переважно на державному підприємстві, а також співробітниками Служби безпеки України (13,3%), Державної фіскальної служби України (13,3%) чи іншої державної інституції. При цьому за місцем своєї роботи (проживання) такі правопорушники характеризуються позитивно, а мешкають, як правило, у місті. Особи, які вчиняють злочин, передбачений статтею 328 КК України, мають достатній життєвий досвід, знання вимог і порядку збереження державної таємниці та можливості для вчинення таких

злочинів, є соціально інтегрованими без явно виражених дефектів правосвідомості, а при мотивації (виправданні) протиправної поведінки свої дії не пов'язують з бажанням завдати шкоди охоронюваним законом державним інтересам.

2. Основними ж детермінантами розголошення державної таємниці є:

- неналежне забезпечення охорони державної таємниці, в тому числі зниження рівня контролю органами та посадовими особами, на яких покладаються обов'язки, здійснювати контроль спрямований на забезпечення охорони державної таємниці;

- аномія, однією з причин якої є бойові дії на Сході України. Відсутність єдиної системи цінностей, оскільки частина території України непідконтрольна їй;

- недостатність матеріальних засобів для існування та економічні протиріччя між потребами кожної людини або групами людей, в тому числі неврахування думки частини населення деяких регіонів країни.

3. На сьогодні в Україні система охорони державної таємниці забезпечується шляхом:

- віднесення інформації до такої, що потребує охорони, до державної таємниці, надання їй певного ступеня секретності та встановлення строку, протягом якого така інформація буде вважатись таємницею;

- засекречування інформації, що містить державну таємницю, технічний і криптографічний захисти секретної інформації;

- встановлення спеціального порядку доступу та допуску до державної таємниці;

- визначення вимог щодо поводження з інформацією, що становить державну таємницю;

- встановлення кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці.

Однак, діюча система охорони державної таємниці не відповідає вимогам часу і потребує вдосконалення як на правовому, так і на технічному

рівні. Технічні аспекти вдосконалення системи охорони державної таємниці не є предметом цього дисертаційного дослідження. Правові ж аспекти вдосконалення засобів запобігання розголошенню державної таємниці, у тому числі на основі досвіду інших країн, більш детально описані у розділі 1 та 2 цього дисертаційного дослідження.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження проаналізовано кримінальні та кримінологічні засади охорони державної таємниці в Україні. Одержані результати надали змогу сформулювати такі висновки.

У ході дослідження вирішено поставлені завдання, одержані результати надали змогу сформулювати такі висновки.

1. Наукові здобутки не утворюють повного багатоаспектного уявлення щодо кримінально-правової охорони та кримінологічного забезпечення державної таємниці як явища сучасної правової дійсності. В умовах постійного науково-технічного прогресу й глобалізації виникає потреба в удосконаленні механізмів та засобів охорони державної таємниці на законодавчому, науковому й технічному рівнях.

2. Інститут кримінально-правової охорони державної таємниці в Україні пройшов довгий і складний шлях історичного розвитку від часів Київської Русі до сьогодення. Зародження кримінально-правової охорони державної таємниці відбулося у 1903 році з ухваленням Кримінального уложення, що стало першим нормативно-правовим актом, який запровадив кримінальну відповідальність за шпигунство, надання секретних відомостей уряду або агенту іноземної держави, а також за державну зраду.

3. Проведене порівняльно-правове дослідження продемонструвало деякі позитивні моменти зарубіжного досвіду щодо правового регулювання питань кримінально-правової охорони державної таємниці.

Найбільш позитивними є деякі підходи естонського й французького досвіду в зазначеній сфері, що можуть бути імплементовані в українське законодавство. Варто розглянути питання щодо внесення змін до Закону України «Про державну таємницю» та закріплення переліку таємної інформації на рівні закону, зокрема включити до нього строки охорони й класифікацію за ступенем секретності кожного з видів інформації, що становить державну

таємницю. Також доцільно визначити в КК України (за естонським досвідом) суб'єктом злочинів у сфері охорони державної таємниці юридичну особу з відповідальністю у виді штрафу, а також посилити (за французьким досвідом) покарання за злочини у сфері охорони державної таємниці, де за таке діяння застосовують покарання у виді позбавлення волі на строк до тридцяти років. Враховуючи необхідність розвитку України у сфері оборони, видається за необхідне систематизувати, за прикладом Франції, перелік секретної інформації у сфері оборони, поділивши на три рівні: конфіденційна оборонна, секретна оборонна, надзвичайно секретна оборонна.

4. Родовим об'єктом злочинів у сфері охорони державної таємниці є сукупність суспільних відносин у сфері забезпечення національної безпеки України, охорони державної таємниці, у тому числі відомостей військового характеру, які становлять державну таємницю. Основним безпосереднім об'єктом розголошення державної таємниці визнано суспільні відносини з охорони державної таємниці, у сферах оборони, економіки, науки, техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, що спрямовані на захист суверенітету, територіальної цілісності України, забезпечення її економічної й інформаційної безпеки, а додатковим безпосереднім об'єктом – життя та здоров'я особи, економічний, оборонний потенціал країни, міжнародний правопорядок тощо. Основними ознаками останнього є: 1) забезпечення оборонних і зовнішньоекономічних можливостей держави; 2) можливість держави самостійно визначати й здійснювати свої внутрішні та зовнішні функції поза межами впливу інших держав; 3) забезпечення недоторканості території держави від посягань з боку інших держав.

У доктрині кримінального права відсутній єдиний підхід щодо визначення предмета злочину, передбаченого статтею 328 КК України, з погляду його матеріальності в тих випадках, коли злочин, пов'язаний з відомостями або інформацією. Так само відсутня одностайність і щодо розуміння поняття розголошення, які варто поділити на дві групи, де перші

розголошення пов'язані з ознайомленням сторонньою особою з відомостями, що становлять державну таємницю, а другі – зі сприйняттям сторонньою особою відомостей, що становлять державну таємницю. Питання щодо етимологічного значення слова «розголошення», яке полягає у вербальному розкритті інформації голосом, у доктрині та практиці не порушують, що значно впливає на правильне застосування положень закону.

5. Суб'єкт злочину, передбаченого статтею 328 КК України, є спеціальним – службова особа – громадянин України або іноземець, – який має вік від 18 років (за певних обставин 16 або 17 років), доступ і допуск до державної таємниці відповідного ступеня, наявність якого є необхідною умовою для службової діяльності, або існують виняткові об'єктивні обставини для надання такого доступу і допуску, взяла письмові зобов'язання щодо збереження державної таємниці, до якої їй надано доступ і допуск, а також має спеціальні знання чи навички для виконання робіт, пов'язаних із державною таємницею.

У процесі дослідження суб'єкта розголошення державної таємниці, з урахуванням порядку допуску і доступу до державної таємниці, недосконалості законодавчої техніки, у статті 328 КК України не вважають суб'єктом розголошення державної таємниці, зокрема: 1) громадян України, яким надано допуск до державної таємниці та які потребують його за умови своєї наукової чи науково-дослідної діяльності або навчання, якщо ці відомості їм були довірені чи стали відомі не у зв'язку з виконанням службових обов'язків; 2) підозрюваного або обвинуваченого, який бере участь у кримінальному провадженні без оформлення допуску до державної таємниці, у разі розголошення ним відомостей досудового розслідування, судового розгляду відповідно, оскільки відомості, що становлять державну таємницю, стали йому відомі не у зв'язку з виконанням службових обов'язків; 3) особу без громадянства, оскільки, незважаючи на те, що законодавець у Законі України «Про державну таємницю» включив її до кола суб'єктів, яким може бути

наданий доступ до державної таємниці, але не включив до переліку службових осіб, визначеного статтею 18 КК України.

Суб'єктивна сторона розголошення державної таємниці може виражатись як у формі умислу, так і необережності.

6. Склад злочину, передбачений статтею 328 КК України, за ступенем суспільної небезпечності є кваліфікованим, оскільки містить кваліфікуючі обставини, тобто такі, що обтяжують відповідальність і впливають на кваліфікацію (частина друга статті 328 КК України). Такими кваліфікуючими ознаками є тяжкі наслідки. Однак, те, що КК не розкриває змісту цих наслідків, призводить до правової невизначеності та проблем кваліфікації, а тому варто закріпити відповідний перелік тяжких наслідків у розумінні статті 328 КК України у примітці до цієї статті.

Обставин, які обтяжують покарання, мають суттєві відмінності від кваліфікуючих ознак складу злочину, оскільки кваліфікуючі ознаки утворюють склад злочину; у разі визначення в диспозиції конкретної статті Особливої частини КК кваліфікуючі ознаки є обов'язковими.

7. Відмежування розголошення державної таємниці від суміжних злочинів (статті 111, 114, 329, 422 КК України) здійснюється як за об'єктивними, так і за суб'єктивними ознаками. При цьому за безпосереднім об'єктом злочину розголошення державної таємниці значно відрізняється від усіх цих злочинів, а щодо об'єктивної сторони, то цей злочин має суттєві відмінності від втрати документів, що містять державну таємницю. За суб'єктом розголошення державної таємниці значно відрізняється від розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, де суб'єктом може бути військовослужбовець, щодо суб'єктивної сторони, то найбільш показово відмежовується розголошення державної таємниці від державної зради.

8. Типові особистісні соціальні, а також психологічні характеристики осіб, які розголосили державну таємницю, як свідчать результати проведеного дослідження, виглядають так: це здебільшого особи чоловічої статі у віці від

30 до 50 років, одружені, але не мають на утриманні дітей або інших членів сім'ї, з повною вищою освітою. Правопорушники є працездатними та службовцями, які працюють переважно на державному підприємстві, а також співробітниками Служби безпеки України (13,3%), Державної фіскальної служби України (13,3%) чи іншої державної інституції. При цьому за місцем своєї роботи (проживання) такі правопорушники характеризуються позитивно, а мешкають, як правило, у місті. Особи, які вчиняють злочин, передбачений статтею 328 КК України, мають достатній життєвий досвід, знання вимог і порядку збереження державної таємниці та можливості для вчинення таких злочинів, є соціально інтегрованими без явно виражених дефектів правосвідомості, а при мотивації (виправданні) протиправної поведінки свої дії не пов'язують з бажанням завдати шкоди охоронюваним законом державним інтересам.

9. Провідними чинниками детермінації розголошення державної таємниці визнано такі: соціально-економічні (недостатність матеріальних засобів для існування та економічні суперечності між потребами кожної людини або групами людей, у тому числі неврахування думки частини населення деяких регіонів країни; прагнення до отримання додаткового заробітку від учиненого злочину тощо); соціально-політичні (бойові дії на Сході України; відсутність єдиної системи цінностей державного спрямування, оскільки частина території України їй не підконтрольна) та організаційно-управлінські (недоліки державного управління у сфері охорони державної таємниці, зокрема, неналежне забезпечення охорони державної таємниці, у тому числі зниження рівня контролю органами та посадовими особами, на яких покладено обов'язки здійснювати контроль, спрямований на забезпечення охорони державної таємниці), а також правових (недосконалість вітчизняного законодавства, що стосується відповідальності за розголошення державної таємниці, зокрема, положень Закону України «Про державну таємницю» та статті 328 КК України).

10. З метою дієвого запобігання злочинам, що пов'язані з розголошенням державної таємниці, запропоновано на загальнодержавному рівні реалізувати такі заходи:

1) внести зміни до Закону України «Про державну таємницю», якими:

закріпити перелік таємної інформації на рівні закону, у тому числі включивши до нього строки охорони та класифікацію за ступенем секретності кожного з видів інформації, що становить державну таємницю;

систематизувати перелік секретної інформації у сфері оборони, поділивши її на три рівні: конфіденційна оборонна, секретна оборонна та надзвичайно секретна оборонна;

2) в умовах суспільно-політичної ситуації в Україні визначити та нормативно врегулювати (на підзаконному рівні) заходи щодо посилення контролю за збереженням державної таємниці в Україні;

3) запровадити системний механізм протидії та запобігання розголошенню державної таємниці у формі ухвалення Державної стратегії захисту державної таємниці України;

4) усунути законодавчі прогалини диспозиції статті 328 КК України, а також з урахуванням того, що чинна санкція її частини другої, незважаючи на те, що злочин безпосередньо пов'язаний із заняттям певною діяльністю, не передбачає як додаткове покарання позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю (хоча частина перша цієї ж статті таке покарання передбачає), викласти її в такій новій редакції:

«Стаття 328. Розголошення державної таємниці

1. Незаконне розголошення, передача або надання доступу до відомостей, що становлять державну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків чи стали відомі у зв'язку з наданням їй доступу до них, за відсутності ознак державної зради або шпигунства –

карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

2. Те саме діяння, якщо воно спричинило тяжкі наслідки або вчинене за попередньою змовою групою осіб, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю до трьох років.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені в умовах особливого періоду, –

караються позбавленням волі на строк від семи до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю до трьох років.

Примітка: Тяжкими наслідками в цій статті вважається шкода, яка у триста і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або дії, передбачені цією статтею, що спричинили випадки, коли відомості, що становлять державну таємницю, стали відомі іноземній розвідці, або розголошення вказаних відомостей призвело до дипломатичних ускладнень, або негативних змін у сфері державної безпеки, оборони України, якщо відповідні державні органи вимушені були змінювати зміст стратегічних та оперативних планів, або якщо розголошення спричинили шкоду іншим охоронюваним державою інтересам України».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абакумова Ю. В. До проблеми кваліфікацій дій окремих співучасників злочину. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2011. Вип. 21. С. 112–120.
2. Адабаш О. В. Становлення системи охорони державної таємниці в незалежній Україні (законодавче забезпечення). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 11. С. 174–177.
3. Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Кримінологія: курс лекцій. К.: МАУП, 2002. 295 с.
4. Александров Ю. В., Клименко В. А. Кримінальне право України: загальна частина: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : МАУП, 2004. 328 с.
5. Антонов К. В., Титула Д. В. Співвідношення понять «охорона» та «захист» державної таємниці. *Альманах права*. 2019. № 10. С. 287–292.
6. Антоняк Я. О. Особливості розвідувальної діяльності Гетьманату за правління Кирила Розумовського. *Роль і місце національної спецслужби в історії українського державотворення: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (17 бер. 2017 р.)*. К.: ВПЦ «Київський Університет». С. 33–35.
7. Артемов В. Ю., Пашков А. С. Законодавче забезпечення охорони державної таємниці в умовах становлення національної державності. *Інформаційна безпека*. 2010. № 1(3). С. 45–50.
8. Архипов О. Є., Муратов О. Є. Критерії визначення можливої шкоди національній безпеці України у разі розголошення інформації, що охороняється державою: монографія. К.: НВВ НА СБ України, 2011. 195 с.
9. Арциховский А. В. Археологические данные по варяжскому вопросу. *Культура древней Руси*. 1966. С. 36–41.
10. Бабина Е. Е. История развития законодательства в области защиты государственной тайны в России. *Вестник УрФО. Безопасность в информационной сфере*. 2013. № 2. С. 6–12.

11. Батиргареєва В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми: монографія. Х.: Право, 2009. 576 с.
12. Бантишев О. Ф., Шамара О. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки (проблеми кваліфікації): монографія. Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2014. 240 с.
13. Бармак М. В. Формування російської імперської системи державної служби на українських землях (XVIII – XIX ст.): монографія. Тернопіль: Астон, 2016. 392 с.
14. Беніцький А. С. Відповідальність за причетність до злочину та співучасть у злочині згідно з кримінальним законодавством Російської імперії. *Інформація і право*. 2013. № 3. С. 135–142.
15. Беніцький А. С. Розвиток законодавства про кримінальну відповідальність за причетність до злочину та співучасть у злочині за часів Петра I. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2014. № 728. С. 44–49.
16. Берестейський мир. З нагоди 10-х роковин 9.II.1918 – 9.II.1928. Спомини та матеріали. Львів. К.: Червона калина, 1928. 320 с.
17. Берлянд К. І. Кваліфікуючі ознаки складу злочину, що передбачає відповідальність за хуліганство. *Форум права*. 2012. № 3. С. 32–37.
18. Бернадський Б. В. Захист важливих відомостей в українських землях в архаїчний період. *Безпека інформації*. 2012. № 1. С. 55–63.
19. Бернадський Б. В., Ворожко В. П. З історії захисту державної таємниці в Україні (кінець XIX – початок XX століття). *Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні*. 2010. № 1(20). С. 5–16.
20. Бесчатний В. М., Джужа О. М. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. К.: ВД «Дакор», 2018. 339 с.
21. Білодід І. К., Бурячок А. А., Доценко П. П. Словник української мови. Том четвертий І-М. К.: Наукова думка, 1973. 840 с.
22. Білоцерківський В. Я. Історія України: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2007. 536 с.

23. Богатирьов І. Г. Кримінологія: підручник. К.: ДВ «Дакор», 2018. 352 с.
24. Божков І. І. Державна таємниця та система її охорони. *Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні*. 2002. № 4. С. 7–10.
25. Бойко А. М. Детермінанти злочинності як вид соціальної детермінації. *Право України*. 2009. № 7. С. 39–44.
26. Болдир С. В. Реформування системи охорони державної таємниці: правові аспекти. *Інформація і право*. 2018. № 1. С. 112–120.
27. Бородина М. І. Отечественное законодательство о закреплении государственной измены и шпионажа, как преступлений против государства в период до 1917 г. *Вестник Тамбовского ун-та. Серия: Гум. науки*. 2014. С. 101–109.
28. Ботвінкін О. В. Місце спецслужби в системі охорони державної таємниці на теренах України в радянські часи та в наші дні: порівняльно-правовий аналіз. *Правова інформатика*. 2010. № 4(28). С. 76–85.
29. Ботвінкін О. В. Система охорони державної таємниці в Україні. Історичний аспект. *Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні*. 2006. № 2(13). С. 83–88.
30. Брич Л. П. Роль складу злочину у розмежуванні в кримінальному праві. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 1(14). С. 267–269.
31. Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Л.: ЛДУВС, 2013. 712 с.
32. Букалов О. Моніторинг стану реалізації соціальних прав засуджених в установах виконання покарань Київської області. URL: <http://ukrprison.org.ua/expert/1228050295>
33. Буланкин В. И. Исторические аспекты правовой природы общесоюзных перечней сведений, составляющих государственную тайну. *Труды НИИ «Прогноз» КГБ СССР*. 1982. Вып. 2. № 1096. С. 46–63.

34. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. К.: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
35. Буцко О. В. Кваліфікуючі ознаки складу злочину, передбаченого 239-2 КК України. *Юридична наука*. 2015. № 4. С. 26–34.
36. Вегера Л. Р. Історіографія та джерельна база дослідження голодомору 1932-1933 рр. на Київщині. *Науковий часопис Національного педагогічного ун-ту ім. М.П. Драгоманова. Сер. 6: Історичні науки*. 2010. Вип. 7. С. 180–188.
37. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. 2-ге вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 320 с.
38. Вереша Р. В. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину: дис. ... д-ра юрид наук : 12.00.08. Київ, 2017. 583 с.
39. Велика українська юридична енциклопедія (у 20 т.). Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право / редкол. В. І. Шаkun (голова), В. І. Тимошенко (заст. голови) [та ін.]. Х.: Право, 2019. 544 с.
40. Виправний центр як суб'єкт запобігання злочинам: монографія / І. Г. Богатирьов, Д. О. Зубов, В. В. Маковій; за заг. ред. І. Г. Богатирьова. К.: ВД «Дакор», 2014. 232 с.
41. Вирок суду: судове рішення від 03 вер. 2019 р. у справі № 295/11759/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84072625>.
42. Вирок суду: судове рішення від 13 черв. 2017 р. у справі № 760/9476/17-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67113994>.
43. Вирок суду: судове рішення від 15 лип. 2015 р. у справі № 544/969/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46777240>.
44. Вирок суду: судове рішення від 15 січ. 2018 р. у справі № 161/15576/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71589136>.
45. Вирок суду: судове рішення від 16 черв. 2015 р. у справі № 524/4162/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45136913>.
46. Вирок суду: судове рішення від 17 лип. 2017 р. у справі № 552/4036/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67766502>.

47. Вирок суду: судове рішення від 18 вер. 2015 р. у справі № 127/19700/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/50803207>.
48. Вирок суду: судове рішення від 22 сер. 2016 р. у справі № 263/9748/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59862065>.
49. Вирок суду: судове рішення від 24 бер. 2008 р. у справі № 1-153/08. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/1700732>.
50. Вирок суду: судове рішення від 30 лист. 2017 р. у справі № 495/3640/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70655238>.
51. Вислоцька Т. Ю. Кримінально-правова охорона таємниці в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2018. 19 с.
52. Військові злочини: кримінально-правова, криміналістична та кримінологічна характеристика: кол. монографія. Х.: Гельветика, 2015. 340 с.
53. Владимиров В. А., Левицкий Г. А. Субъект преступления по советскому уголовному праву. М.: НИРИО, 1964. 32 с.
54. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина: конспект лекцій. К.: Освіта України, 2016. 236 с.
55. Войтюк О. М. Уголовно-правовые способы ужесточения наказания: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.08. Тюмень, 2009. 7 с.
56. Ворожко В. П., Бернадський Б. В., Ботвінкін О. В. Нарис історії охорони державної таємниці в Україні: монографія. Київ, 2012. 188 с.
57. Гаврильців М. Т., Лук'янова Г. Ю. Реалізація державного суверенітету та суверенних прав держави в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник*. 2017. № 4. С. 89–98.
58. Голіна В. В. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правове і кримінологічне дослідження: монографія. Х.: Регіон-інформ, 2004. 212 с.
59. Головкін Б. М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері: монографія / за ред. В. В. Голіни. Х.: Нове слово, 2004. 252 с.

60. Головкін Б. М. Загальна характеристика детермінантів злочинності в Україні. *Форум права*. 2014. № 1. С. 106–111.
61. Горпинюк О. П. Інформація як предмет складів злочинів, що посягають на приватність. *Форум права*. 2010. № 4. С. 229–234.
62. Грищенко І. В. Досвід країн Східної Європи у сфері охорони державної таємниці. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 4. С. 19–22.
63. Грищенко І. В. Етапи становлення правового регулювання державної таємниці в Україні. *Інформаційна безпека людини, суспільства*. 2015. № 3. С. 54–62.
64. Грищук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб. Львів, 2019. 666 с.
65. Гуз А. М. Історія захисту інформації в Україні та провідних країнах світу: навч. посіб. К.: КНТ, 2007. 260 с.
66. Гула Л. Ф. Детермінанти організованих злочинних груп: теоретичні та прикладні аспекти. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3. С. 432–442.
67. Гуторова Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України: монографія. Х.: ХНУВС, 2001. 384 с.
68. Дадерко Л. Ф. Кримінальна відповідальність за розголошення державної таємниці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. № 6. С. 82–85.
69. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка [в 4 т.]. Т. 4: Р – В. СПб.-М.: Тип. М. О. Вольфа, 1882. 712 с.
70. Даниленко В. М., Аулова Л. Л., Лавренюк В. В. Голодомор 1932-1933 рр. в Україні за документами ГДА СБУ: анотований довідник. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2010. 472 с.
71. Даньшин М. В., Лантінов Я. О. Злочини проти основ національної безпеки України: альбом схем / за заг. ред. Я. О. Лантінова. Х.: Харків юридичний, 2012. 24 с.
72. Державний архів Луганської області. Ф. 32. Оп. 1. Спр. 43. С. 32.

73. Джужа О. М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством: монографія. К.: Атіка, 2009. 240 с.
74. Дорохіна Ю. А. Злочини проти власності. Теоретико-правове дослідження: монографія. К.: КНЕУ, 2016. 744 с.
75. Дорошенко Д. І. Нарис історії України. К.: Глобус, 1992. 349 с.
76. Дрейс Ю. Функціонування системи охорони державної таємниці в Україні: організаційно-правова структура, принципи та завдання. *Ukrainian Scientific Journal of Information Security*. 2014. № 2. С. 176–184.
77. Едвард Сноуден. *Вікіпедія*: веб-сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%B4%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B4_%D0%A1%D0%BD%D0%BE%D1%83%D0%B4%D0%B5%D0%BD.
78. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г–Д / В.А. Смолій та ін. К.: Наукова думка, 2004. 524 с.
79. Ємельянов В. П. Кримінальне право України. Загальна частина. Основні питання вчення про злочин: наук.-практ. посіб. Х.: Право, 2018. 142 с.
80. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика [у 3-х кн.]. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. К.: ВД «Ін Юре», 2007. 424 с.
81. Закалюк А. П. Прогнозирование и предупреждение индивидуального преступного поведения. М.: Юрид. лит., 1986. 191 с.
82. Звід відомостей, що ставлять державну таємницю : наказ Служби безпеки України від 12 серп. 2005 р. № 440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05>.
83. Зданович А. А., Васильев И. И. Спецслужбы в зеркале социологии. *Труды общества изучения истории отечественных спецслужб*. 2005. Т. 2. С. 7–51.
84. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): навч. посіб. / за ред. М. І. Панова. Х.: Право, 2011. 184 с.
85. Іванов В. М. Історія держави і права України: підручник. К.: КУП НАН України, 2013. 892 с.

86. Ігнатов О. М. Роль та місце засобів кримінально-правового впливу в механізмі протидії злочинності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 55. С. 466–471.
87. Історія українського права: навч. посіб. / І. А. Безклубий та ін. К.: Грамота, 2010. 336 с.
88. Каганов Ю. О. Радянська преса і конструювання масової суспільної свідомості в Україні (1950-ті – 1985 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. № 38. С. 213–225.
89. Камалова Г. Т. Законодательные акты как источник для изучения истории советских правоохранительных органов в годы НЭПа. *Вестник Южно-Уральского гос. ун-та. Сер. Право*. 2008. № 2. Вып. 13. С. 12–19.
90. Караман В. Н. «...Доказательств нет, а посадить надо». Методы репрессивной политики ВКП (б) в 1930-е годы. *Россия и АТР*. 2004. № 4. С. 105–111.
91. Карпенко М. І., Попченкова І. М. Причини, наслідки та профілактика військових злочинів, зокрема за ст. 422 КК України. *Юридична наука*. 2016. № 1. С. 93–109.
92. Керик Л. І. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики доведення до самогубства. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 130. С. 162–168.
93. Київський князь Ярослав Мудрий і піднесення Русі. Суперботанік. URL: <https://superbotanik.net/referati/referaty-po-istorii/referat-ki%D1%97vskij-knyaz-yaroslav-mudrij-i-pidnesennya-rusi>.
94. Кісілюк Е. М. Кваліфікуючі ознаки чи обтяжуючі обставини складу злочину? *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи: матер. X Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 лист. 2014 р.)*. К.: НАВС, 2014. С. 101–103.
95. Клочко А. М. Кримінальне право (Загальна частина): курс лекцій у схемах для студентів напряму підготовки. Суми: Сумський державний університет, 2013. 111 с.

96. Князєв С. О., Ботвінкін О.В., Колєсник О.А. Генезис системи охорони державної таємниці на території України. Аналіт. огляд. К.: Вид-во НАСБУ, 2005. 88 с.
97. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 груд. 1984 р. № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
98. Колос М. І. Криміналізація зради держави і монарха у «Правах за якими судиться малоросійський народ». *Юридичний вісник*. 2015. № 1(34). С. 30–35.
99. Колодяжний М. Г. Запобігання злочинам у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 1(5). URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/230566059.pdf>
100. Кондратов Д. Ю. Таємниця кореспонденції як предмет злочину, передбаченого статтею 163 КК України. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 1. С. 94–107.
101. Кончук Н. С. Кримінальна відповідальність за державну зраду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2019. 21 с.
102. Кормич Б. А. Інформаційне право. Харків: Бурун і К, 2011. 334 с.
103. Корнякова Т. В. Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля: монографія. К.: Ін Юре, 2011. 408 с.
104. Косминя А. П. Аналіз системи охорони державної таємниці у Франції. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2017. № 1(1). С. 38–40.
105. Котляр М. Ф. Розвідка на Русі в XII – XIII ст. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2007. № 16(1). С. 50–60.
106. Котляр М. Ф. Розвідувальна діяльність у Київській Русі. *Воєнна історія*. № 2. 2002. URL: http://warhistory.ukrlife.org/2_02_9.htm.
107. Крилова Н. Е., Головка Л. В. Уголовный кодекс Франции. СПб: Юридичний центр Прес. 2002. 648 с.
108. Кримінальне право України. (Загальна частина) / А. М. Бабенко та ін. Х.: ХНУВС, 2010. 407 с.

109. Кримінальне право України. Загальна частина / за заг. ред. В. М. Бесчастного та О. М. Джужи. К.: ВД «Дакор», 2018. 386 с.
110. Кримінальне право України: Загальна частина / за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К.: Юрінком Інтер, 2005. 480 с.
111. Кримінальне право України (Загальна частина) / С. А. Шалгунова та ін. Дніпро: Айлант, 2019. 296 с.
112. Кримінальне право України: Загальна частина / за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Х.: Право, 2010. 454 с.
113. Кримінальне право України: Особлива частина / за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Х.: Право, 2010. 608 с.
114. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. 2-ге вид. К.: ВД «Дакор», 2013. 786 с.
115. Кримінальне право України / С. В. Албул та ін. Одеса, 2011. 260 с.
116. КК Республіки Білорусь від 9 лип. 1999 р. № 275-3. URL: <http://xn---ctbcgfviccvibf9bq8k.xn--90ais/>.
117. КК Республіки Естонія від 06 чер. 2001 р. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/Riigikogu/act/516052019002/consolide>.
118. КК Республіки Молдова від 18.04.2002 № 985-XV URL: <https://www.legislationline.org/download/id/3559/file/Criminal%20Code%20R.M.pdf>.
119. КК Республіки Туреччина 2004 р. URL: https://www.legislationline.org/download/id/6453/file/Turkey_CC_2004_am2016_en.pdf.
120. КК Республіки Узбекистан 1994. URL: <http://www.lex.uz/acts/111457#163893>.
121. КК України від 11 червня 2020 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
122. КК України від 28 груд. 1960 р. URL: https://yurist-online.org/publ/kodeksy_ukrainy_kodeksi_ukrajini/kriminalnij_kodeks_ursr_1960_r_oku_ugolovnyj_kodeks_ussr_1960_goda/3-1-0-85 (дата звернення: 08.06.2020).

123. КК України. Науково-практичний коментар: Том 2. Особлива частина. / В. Я. Тацій та ін. Х.: Право, 2013. 1039 с.

124. КК України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін та ін. К.: ВД «Ін Юре», 2003. 1304 с.

125. КК УРСР (зі змінами та доповненнями на 25 трав. 1930 р.). Х.: Юрид. вид-во НКЮ УРСР, 1930. 128 с.

126. КК Франції 1992 р. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do;jsessionid=37A505566D0755937CE8328830F89F4F.tplgfr29s_1?cidTexte=LEGITEXT000006070719&dateTexte=20190727.

127. Кримінальний процесуальний кодекс України від 28 квіт. 2020 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

128. Кримінологія. Академічний курс / за заг. ред. О. М. Литвинова. Х.: ВД «Кондор», 2018. 588 с.

129. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин та ін. Х.: Право, 2009. 288 с.

130. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / В. В. Голіна та ін. Х.: Право, 2014. 513 с.

131. Кримінологія: підручник / за заг. ред. О. М. Джужі. К.: Юрінком Інтер, 2002. 414 с.

132. Кримінологія: питання та відповіді: підручник / О. М. Литвинов та ін. Золота миля, 2015. URL: <https://pidruchniki.com/81540/pravo/kriminologiya>.

133. Кримінологія: підручник / за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. Х.: Право, 2018. 416 с.

134. Кримінологія: підручник. / Л. С. Сміян та ін. К.: Національна академія управління, 2010. 496 с.

135. Кротов С. Е. Дифференциация уголовной ответственности в зависимости от категоризации преступлений, квалифицирующих признаков и обстоятельств, отягчающих наказание: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2005. 16 с.

136. Кругликов Л. Л., Васильевский А. В. Дифференциация ответственности в уголовном праве. СПб: Юридический центр Пресс, 2003. 174 с.
137. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. М.: Юридическая литература, 1972. 337 с.
138. Кузнецов В. В., Савченко А. В. Кримінальне право України : питання та задачі для підготовки до вступних, семестрових та державних екзаменів: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2011. 392 с.
139. Кузнецов В. О., Гіжевський В. К. Кримінальне право України (повний курс у схемах та таблицях): навч. посіб. К.: Кондор, 2005. 459 с.
140. Куліш С. М., Пересада О. О., Танцюра В. І. Історія України: навч. посіб. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. 640 с.
141. Курилюк Ю. Б. Соціальна зумовленість злочинності в сучасному суспільстві. *Юридична наука*. 2014. № 9. С. 53–64.
142. Курилюк Ю. Б. Суб'єктивна сторона злочинного порушення правил несення прикордонної служби. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. № 5. С. 214–218.
143. Курилюк Ю. Б. Державний кордон і правопорядок (законодавство, теорія, практика): монографія. К.: ВД «Дакор», 2020. 446 с.
144. Курилюк Ю. Б. Тяжкі наслідки порушення правил несення прикордонної служби у виді заподіяння шкоди здоров'ю людини. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2012. № 2(11). С. 69–73.
145. Кухар В. В. Кримінально-правові засоби попередження розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2007. 16 с.
146. Куц В. М. Теоретико-прикладні аспекти проблеми суб'єкта злочину. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1996. Вип. 1. С. 17–23.

147. Ландіна А. В. Відповідальність спеціальних суб'єктів злочинів за кримінальним законодавством України: узгодженість із принципами кримінального права. *Правова держава*. 2018. Вип. 29. С. 281–288.

148. Ландіна А. В. Забезпечення кримінальної відповідальності спеціального суб'єкта злочину нормами загальної частини КК України. *Альманах права*. 2019. № 10. С. 325–329.

149. Ландіна А. В. Спеціальний суб'єкт злочину: порівняльно-правовий аспект. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2018. № 1(10). С. 54–63.

150. Лапин Н.А. Военное и военно-морское искусство Киевской Руси IX–XII веков. Москва, 1950. 115 с.

151. Лащук Є. В. Предмет злочину в кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2005. 21 с.

152. Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. М.: Норма, 2000. 230 с.

153. Літопис руський. / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. К.: Видавництво «Дніпро», 1989. 274 с.

154. Манифест об «Общем учреждении министерств» URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/ministry.htm>.

155. Мармура О. З. Поняття ознак, що кваліфікують злочин. *Науковий вісник*. 2011. № 2. С. 297–306.

156. Мармура О. З. Система ознак, що кваліфікують злочин за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2016. 270 с.

157. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. К.: А.С.К., 2011. 352 с.

158. Маханьков Д. Г. Особистість злочинця як ключове поняття кримінології. *Форум права*. 2009. № 1. С. 357–361.

159. Морозова О. О. Правова охорона державної таємниці в Україні. *Науковий часопис Національного педагогічного ун-ту ім. М.П. Драгоманова*. Серія 18: Право. 2017. Вип. 32. С. 101–105.

160. Музика А. А. Лашук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. К.: Паливода А. В., 2011. 192 с.

161. Мухортов А. А. Организация Министерства полиции: опыт его деятельности. *Пробелы в российском законодательстве*. 2014. № 6. С. 223–224.

162. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2006. 704 с. URL: http://adhdportal.com/book_1574_chapter_44_9.1._Ponjattja__znachennja_rozmezhuvannja_zlochinv.html.

163. Наконечна І. М. Поняття кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак складу злочину. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 313–317.

164. Науково-практичний коментар КК України. / М. І. Хавронюк та ін. К.: Юридична думка, 2010. 1285 с.

165. Науково-практичний коментар КК України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., пер. і доп. К.: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

166. Новини наукового життя. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2(81). С. 74-85.

167. Новіков О. В. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у сфері інтелектуальної власності: монографія / за заг. ред. Б. М. Головкина. Х.: Право, 2018. 182 с.

168. Об уголовной ответственности за воинские преступления: Закон СССР от 25 дек. 1958 г. URL: <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sss6069.htm>

169. Окаринський В. М., Свідерський Ю. Ю. Давня і середньовічна історія України. Тернопіль: Видавництво «Астон», 2007. 368 с.

170. Олійник В. І. Кримінально-правовий чинник у захисті державної таємниці: сутність, еволюція. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 3. С. 156–158.

171. Олійник В. І. Визначення родової належності поняття «державна таємниця». *Право і суспільство*. 2015. № 5. С. 147–152.

172. Опорний конспект лекцій з дисципліни «Охорона державної та комерційної таємниці» / за ред. І. В. Зайцева-Калаур. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 147 с.

173. Павленко І. В. Проблемні питання розмежування складів шпигунства та розголошення державної таємниці. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 6. С. 118–125.

174. Павлик Л. В. Кваліфікуючі ознаки як засіб диференціації кримінальної відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності. *Науковий вісник*. 2010. С. 303–309.

175. Панов Н. И. Понятие предмета преступления по советскому уголовному праву. *Проблемы правоведения. Республиканский межведомственный научный сборник*. 1984. № 45. С. 68–72.

176. Пастернак М. С. Розмежування складів злочину, передбачених ст. 328 «Розголошення державної таємниці» і ст. 329 «Втрата документів, що містять державну таємницю» КК України. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2018. № 2. С. 20–27.

177. Пашков А. С. Система охорони державної таємниці та її роль в забезпеченні інформаційної безпеки. *Збірник наукових праць Військового інституту КНУ ім. Т. Шевченка*. 2009. Вип. 22. С. 168–171.

178. Плужнік О. І. Кримінальне право України. Особлива частина: конспект лекцій. О.: ОДУВС, 2013. 336 с.

179. Полное собрание русских летописей. Т.5. Санкт-Петербург, 1851. 276 с.

180. Положення про державний контроль за станом технічного захисту інформації: наказ Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 16.05.2007 № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0785-07>.

181. Положення про порядок здійснення криптографічного захисту інформації в Україні: указ Президента України від 22.05.1998 № 505/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505/98>.

182. Положення про порядок підготовки документів щодо надання доступу до державної таємниці іноземцям та особам без громадянства: указ Президента України від 17 лип. 2006 р. № 621/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/621/2006>.

183. Положення про технічний захист інформації в Україні: указ Президента України від 27 вер. 1999 р. № 1229/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1229/99>.

184. Попович О. В. Соціально-психологічна характеристика особистості злочинця. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С 312–317.

185. Порядок здійснення заходів з охорони державної таємниці під час проведення секретних науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт та яка містить гриф доступу «Для службового користування»: постанова Кабінету Міністрів від 17 лип. 2003 р. № 1082. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-2003-%D0%BF>.

186. Права, за якими судиться малоросійський народ. Київ : АТ «Книга», 1997. 546 с.

187. Про державні секрети: Закон Республіки Білорусь від 19.06.2010 № 170-3. URL: <http://kgb.by/ru/zakon170-3/>.

188. Про державні секрети: Закон Республіки Молдова 1994. URL: <https://www.legislationline.org/documents/id/5341>.

189. Про державну таємницю: Закон України від 13 лют. 2020 р. № 3855-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12>.

190. Про державну таємницю та секретну інформацію іноземних держав (State Secrets and Classified Information of Foreign States Act): Закон Естонської Республіки від 25 січня 2007 р. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/501042019009/consolide>.

191. Про деякі питання передачі державної таємниці іноземній державі чи міжнародній організації: указ Президента України від 14.12.2004 № 1483/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1483/2004>.

192. Про затвердження Інструкції про порядок погодження органами Служби безпеки України призначення особи на посаду заступника керівника підприємства, установи, організації з питань режиму, начальника режимно-секретного органу, його заступника, працівника, на якого покладаються обов'язки щодо забезпечення режиму секретності, а також керівника секретного архівного підрозділу підприємства, установи, організації : наказ Служби безпеки України від 08 трав. 2015 р. № 306. URL: <https://ssu.gov.ua/ua/pages/174>

193. Про затвердження Положення про забезпечення режиму секретності під час обробки інформації, що становить державну таємницю, в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах : постанова Кабінету Міністрів від 16 лют. 1998 р. № 180. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/180-98-%D0%BF>.

194. Про затвердження форм звітів про стан забезпечення охорони державної таємниці та інструкцій щодо порядку їх оформлення і подання: наказ Служби безпеки України від 26 вер. 2015 № 630. URL: <https://ssu.gov.ua/ua/pages/173>

195. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 11 груд. 2019 р. № 236/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80>

196. Про інформацію: Закон України від 21 груд. 2019 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>

197. Про криптографічний та технічний захист інформації: проект Закону України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/NT1819>

198. Про надання громадянці Грузії Гонгадзе О.Т. доступу до державної таємниці : розпорядження Президента України від 03 трав. 2006 р. № 64/2006-рп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2006-рп>

199. Про надання Є. Шиленку доступу до відомостей, що становлять державну таємницю: розпорядження Президента України від 08 груд. 2006 р. № 392/2006-рп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2006-рп>

200. Про національну безпеку України: Закон України від 15 бер. 2020 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

201. Про оборону України: Закон України від 27 бер. 2020 р. № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>

202. Про охорону державних таємниць: Закон Республіки Узбекистан від 07 трав. 1993 р. № 848-XII. URL: <http://www.lex.uz/acts/98845>

203. Про Перелік посадових осіб, на яких покладається виконання функцій державного експерта з питань таємниць, яким затверджено перелік посадових осіб, які відповідальні за здійснення функцій державного експерта з питань таємниць: указ Президента України від 01 груд. 2009 р. № 987/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987/2009>

204. Про Положення про порядок підготовки документів щодо надання доступу до державної таємниці іноземцям та особам без громадянства, яким встановлюється процедура надання доступу до державної таємниці іноземцям або особам без громадянства, які не є уповноваженими представниками відповідної держави: указ Президента України від 17 лип. 2006 р. № 621/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/621/2006>

205. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 бер. 1992 р. № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>

206. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 квітня 2018 року «Про широкомасштабну антитерористичну операцію в Донецькій та Луганській областях»: указ Президента України від 30 квіт. 2018 р. № 116/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/2018>.

207. Радутний О. Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю (аналіз складів злочинів): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2002. 21 с.

208. Розенфельд Н. А. Інформація як предмет складів злочинів, що посягають на приватність: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2003. 17 с.

209. Рубашенко М. А. Деякі проблеми кваліфікації шпигунства як форми державної зради та як окремого злочину. *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення*: матер. постійно діючого наук.-практ. семінару (Харків, 26 жовт. 2018 р.). Х.: Право, 2018. С. 243–246.

210. Рябчинська О. П. Покарання в українській козацькій державі (середина XVI ст. – перша половина XVIII ст.). *Держава та регіони. Серія: Право*. 2015. № 3(49). С. 3–7.

211. Савченко А. В. Шуляк Ю. Л. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини (у схематичних діаграмах): навч. посіб. К.: Центр учбової літератури. 2015. 312 с.

212. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне кримінально-правове дослідження: монографія. К.: КНТ, 2007. 596 с.

213. Селецький С. І. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2008. 248 с.

214. Селецький С. І. Кримінальне право України. Особлива частина: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури. 2008. 496 с.

215. Семенюк О. Г. Еволюція наукових поглядів на забезпечення діяльності з охорони державної таємниці. *Інформація і право*. 2017. № 1. С. 123–131.

216. Семенюк О. Г. Кримінальна відповідальність за розголошення державної таємниці та втрату документів, що містять таку інформацію. *Юридична Україна*. 2016. № 5. С. 35–44.

217. Семенюк О. Г. Проблеми охорони державної таємниці: кримінально-правові та кримінологічні аспекти: монографія. К.: ВД «АртЕк», 2017. 439 с.

218. Семенюк О. Кримінологічний портрет особи, яка вчиняє злочини у сфері охорони державної таємниці. *Юридична Україна*. 2016. № 11. С. 60–67.

219. Сергеевский Н. Д. Русское уголовное право. Часть общая: пособие к лекциям. СПб., 1908. 441 с.

220. Сергійчук В. В. Визначення об'єкта шпигунства як злочину проти основ національної безпеки. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 5. С. 351–354.

221. Сергійчук В. В. Деякі детермінанти розголошення державної таємниці. *Sciences of Europe*. 2020. Vol. 4. No 47. С. 59–63.

222. Сергійчук В. В. Етапи становлення кримінально-правової охорони державної таємниці за часів СРСР. *Історико-правовий часопис*. 2018. № 2. С. 158–163.

223. Сергійчук В. В. Поняття державної таємниці та захист відомостей, що становили державну таємницю, за часів Київської Русі. *Юридична наука*. 2017. № 3. С. 80–89.

224. Сергійчук В. В. Таємниця за часів Козаччини і Гетьманської держави. *Юридична наука*. 2017. № 7(73). С. 117–125.

225. Сергійчук В. В. Тяжкі наслідки як кваліфікуюча ознака злочинного розголошення державної таємниці. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18–19 жовтня 2018 р.)*. Х.: Право, 2018. С. 536–539.

226. Сидоренко С. М. Організаційно-правові засади охорони державної таємниці Естонської Республіки. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф. (Київ, 30 бер. 2018 р.)*. К: НАСБУ, 2018. С. 327–329.

227. Словник Укрліт.org. Публічний електронний словник української мови. URL:

<http://ukrlit.org/slovnkyk/%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9>

228. Словник української мови [в 11 т.] / редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Т. 8 : Природа-Ряхтливий / ред. тому: В. О. Винник [та ін.]. К.: Наук. думка, 1977. 927 с.

229. Солоненко В. К. Комитет по печати, Госкомиздат и так далее: к 50-летию ведомства печати. *Федеральное агентство по печати и массовым коммуникациям*. 2014. С. 119.

230. Сорокин П. Е. О некоторых тактических приемах борьбы на воде в Древней Руси. *Раннесредневековые древности Северной Руси и ее соседей*. 1899. URL: <http://a-nevsky.ru/library/o-nekotorih-takticheskikh-priemah-borby.html>

231. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування: *Генеральна прокуратура України*. URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>

232. Стеблинська О. С. Кримінальне право. Особлива частина. К.: Інститут кримінально-виконавчої служби, 2014. 358 с.

233. Стеблинська О. С. Кримінологія науково-практичний посібник. К.: Інститут кримінально-виконавчої служби, 2014. 126 с.

234. Стратегія національної безпеки України : указ Президента України від 26 трав. 2015 р. № 287/2015 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.

235. Судова статистика. *Судова влада України*: веб-сайт. URL: court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka

236. Сухонос В. В., Білокінь Р. М., Сухонос В. В. (мол.). Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за заг. ред. В. В. Сухоноса. Суми: Університетська книга, 2020. 672 с.

237. Сухонос В. В. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. Суми: Університетська книга, 2016. 424 с.

238. Таганцев Н. С. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года. Санкт-Петербург: М. Стасюлевича, 1886. 714 с.

239. Терентьев В. И. Ответственность специального субъекта преступления за криминальным правом Украины: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2003. 22 с.
240. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України: навч. посіб. Львів: Ліга-Прес, 2007. 92 с.
241. Толочко П. П. Київська Русь. Київ: Абрис, 1996. 359 с.
242. Топчий В. В., Антипов В. І. Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017. – 896 с.
243. Топчий В. В., Дідківська Г. В., Мудряк Т. О. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб. у схемах. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. 344 с.
244. Трембач І. І. Поняття державної таємниці як об'єкта кримінально-правової охорони. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Спецвипуск. С. 227–230.
245. Туляков В. О., Мирошниченко Н. А., Балобанова Д. О. Кримінальне право України. Загальна частина: текст лекцій: Закон. Злочин. Відповідальність. Одеса: Юридична література, 2014. 128 с.
246. Туранли Ферхард. Тюркські джерела до історії України. Київ: Видавництво Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2010. 368 с.
247. Тютюгін В. І., Комаров О. Д., Рубашенко М. А. Кримінальне право України. Особлива частина: посіб. для підгот. до заліків та іспитів. Вид. 3-тє, перероб. і допов. Х.: Право, 2019. 174 с.
248. Уголовное уложение 1903 года. 1903. 144 с.
249. Україна в міжнародних відносинах: енциклопедичний словник-довідник / М. М. Варварцев та ін. Київ, 2014. 331 с.
250. Уривалкін О. М. Таємниці розвідок (діяльність таємних спецслужб на території України). Київ: КНТ, 2007. 352 с.
251. Урсул А.Д. Проблема информации в современной науке: философские очерки. Москва: Наука, 1975. 282 с.

252. Ус О. В. Склад злочину як підстава кримінально-правової оцінки вчиненого діяння. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 4/2. С. 196–201.

253. Ус О. В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації: лекції. Х.: Право, 2018. 368 с.

254. Усов Д. С. Захист державної таємниці за кримінальним законодавством інших країн на пострадянському просторі. *Публічне право*. 2013. № 3. С. 103–109.

255. Усов Д. С. Кримінально-правова характеристика розголошення державної таємниці (ст. 328 КК України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2014. 18 с.

256. Усов Д. С. Кримінально-правова характеристика суб'єкта розголошення державної таємниці. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 3. С. 251–258.

257. Усов Д. С. Кримінально-правова характеристика розголошення державної таємниці: монографія / за заг. ред. О. М. Литвинова. Х.: Ніка Нова, 2015. 255 с.

258. Федорчук І. М. Обставини, які обтяжують покарання за кримінальним правом України : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 240 с.

259. Федосєєв В. В. Проблемні питання застосування ст. 332-1 (порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї) КК України. *Досудове розслід.: актуаль. проб. і шляхи їх виріш.:* матер. наук.-практ. сем. (Харків, 17 жовт. 2014 р.). Х.: Право, 2014. С. 162–164.

260. Фіалка М. І. Кримінологічна характеристика та кримінологічний портрет особистості злочинця: сутність і співвідношення понять. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2019. № 2. С. 162–171.

261. Фурман Я. В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики контрабанди культурних цінностей. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 70. С. 364–369.

262. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія. К.: Юрисконсульт, 2006. 1048 с.

263. Харь І. О. Суб'єкт злочину у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації. *Юридична наука*. 2017. №5 (71). С. 149–167.

264. Храмцов О. М. Особистість злочинця та практичне значення її кримінологічного аналізу. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. Вип. 26. С. 64–70.

265. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 2. Оп. 3. Спр. 346. С. 20.

266. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 2. Оп. 3. Спр. 347. С. 62–67.

267. Черняк А. М. Зміст діяльності оперативних підрозділів з протидії злочинам у сфері міжнародного студентського обміну. *Журнал східноєвропейського права*. 2017. Вип. 44. С. 36–42.

268. Чертопруд С. Зарождение и становление системы защиты государственной тайны. URL: <http://www.agentura.ru/press/cenzura/secret-ussr/>.

269. Чорний Р. Л. Теоретико-прикладні аспекти вдосконалення Закону України «Про кримінальну відповідальність за шпигунство і державну зраду». *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 2. С. 295–298.

270. Чорний Р. Л. Кримінально-правові проблеми матеріальності відомостей, що становлять державну таємницю. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Право*. Вип. 27. Том 3. 2014. С. 76–81.

271. Шаблиста О. О. Витоки та сучасний стан кримінально-правової охорони державної таємниці. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 217–220.

272. Шаблистий В. В. Законна професійна діяльність журналіста як «новий об'єкт кримінально-правової охорони». *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2(13). С. 78–85.

273. Шамсутдінов О. В. Відповідальність за розголошення державної таємниці за кримінальним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2002. 245 с.

274. Шамсутдінов О. В. Відповідальність за розголошення державної таємниці за новим кримінальним законодавством України. *Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні*. 2001. № 2. С. 21–25.

275. Шамсутдінов О.В. Розголошення державної таємниці як держаний злочин у вітчизняному дореволюційному законодавстві. *Збірник наукових праць НА СБ України*. 2000. Вип. 2. С. 100–105.

276. Шевчук А. В., Дякур М. Д. Кримінальне право України (Особлива частина): навч. посіб. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2013. 472 с.

277. Шеремет А. П. Криміналістика. К.: Центр учбової літератури, 2009. 472 с.

278. Шеховцова Л. І. Емоційний стан особи, яка вчинила злочин, за кримінальним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 21 с.

279. Шлапаченко В. М., Ворожко В. П., Шамсутдінов О. В. Становлення та розвиток кримінально-правової охорони державної таємниці в Україні: іст. огляд. Київ : Вид-во НА СБ України, 2006. 55 с.

280. Щербакова А. К. Кримінологічна характеристика особи, яка вчиняє бандитизм. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. С. 227–233.

281. Юзікова Н. С. Злочинність неповнолітніх як спеціальний об'єкт кримінологічного аналізу та методи її пізнання. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 3. С. 177–184.

282. Яценко С. С. Науково-практичний коментар до КК України. К.: А.С.К., 2005. 848 с.

283. Andrew Gregorovich «Black Famine In Ukraine 1932-1933. A. Struggle For Existence». *Journal Soviet Studies*. October 1959.

284. Andrzej Szeptycki. Poland – Ukraine relations. *UNISCI Journal*. № 40. P. 57–76.
285. Dr. Cemil Kaya. State Secret as an Instrument to Maintain State Security. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 2006. № 1. P. 33–55.
286. Dzieje polskiej kartografii wojskowej i myśli strategicznej. Warszawa, 1982.
287. Lauk E. Practice of Soviet Censorship in the Press «The Case of Estonia». *ResearchGate*. 1999. P. 27–39.
288. Nodia G. Nationalism and Democracy / L. Diamond and M.F. Plattner (eds.). *Nationalism, Ethnic Conflict and Democracy*. Baltimore, MD: Johns Hopkins Univ. Press, 1994. P. 19-20.
289. Oleksandr Myronenko. Law of the Hetmanate (second half of XVII – XVIII century). *Law of Ukraine*. 2013. № 1. P. 187–220.
290. Orest Subtelny. *Ukraine: a history*. Toronto: University of Toronto Press, 2009. 784 p.
291. Serbyn Roman. *Holodomor studies vol. 2, no. 1*. USA, 2010. 162 p.
292. Serhii Plokhy. *The origins of the Slavic Nations*. Cambridge: Cambridge University Press. 2006. 379 p.
293. Sermons and rhetoric of Kievan Rus' / Omeljan Pritsak and others. USA: Harvard University Press, 1991, 213 p. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Ilarion_Kyivskyi/Sermons_and_rhetoric_of_Kievan_Rus_anhl.pdf
294. Shushkevich S. The End of the Soviet Union: Stanislau Shushkevich's Eyewitness Account. *Demokratyzatsiya*. 2013. P. 315–338.
295. The Early History of Kyiv. URL: <http://press.princeton.edu/chapters/s5285.pdf>
296. The Historiographical and Archaeological Evidence of Autonomy and Rebellion in Chersōn: a Defense of the Revisionist Analysis of Vladimir's Baptism (987-989). University of Birmingham: website. URL: http://etheses.bham.ac.uk/4865/9/Feldman13MRes_redacted.pdf

297. Zaroff R. Organized Pagan Cult in Kyivan Rus'. The invention of foreign elite or evolution of the local tradition? *Studia Mythologica Slavica II*. 1999. P. 47–76.

ДОДАТКИ

Додаток А

Проект

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін до статті 328 КК України щодо посилення відповідальності за розголошення державної таємниці

Верховна Рада України п о с т а н о в л я є:

І. Статтю 328 Кримінального кодексу України (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25-26, ст. 131) викласти в такій редакції:

«Стаття 328. Розголошення державної таємниці

1. Незаконне розголошення, передача або надання доступу до відомостей, що становлять державну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків чи стали відомі у зв'язку з наданням їй доступу до них, за відсутності ознак державної зради або шпигунства –

карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

2. Те саме діяння, якщо воно спричинило тяжкі наслідки, або вчинене за попередньою змовою групою осіб, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю до трьох років.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені в умовах особливого періоду, –

караються позбавленням волі на строк від семи до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю до трьох років.

Примітка: Тяжкими наслідками у цій статті вважаються такі наслідки, які у триста і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або дії, передбачені цією статтею, спричинили до випадків, коли відомості, що становлять державну таємницю стали відомі іноземній розвідці, або розголошення вказаних відомостей призвело до дипломатичних ускладнень, або негативних змін у сфері державної безпеки, оборони України, якщо відповідні державні органи вимушені були змінювати зміст стратегічних та оперативних планів, або якщо розголошення спричинили шкоду іншим охоронюваним державою інтересам України».

II. Цей Закон набирає чинності через десять днів після його офіційного опублікування.

Голова

Верховної Ради України

НАРОДНИЙ ДЕПУТАТ УКРАЇНИ

Остапенко Анатолій Дмитрович

01008, м. Київ, вул. Грушевського, 5, ел. пошта, ostapenko@rada.gov.ua, тел.: (044) 255-43-38

Вих. №56784/78/20
від 26.06.2020

Вищий навчальний заклад
«Національна академія управління»
вул. Ушинського, 15, м. Київ, 03151

Щодо впровадження результатів
дисертаційного дослідження

Мною, народним депутатом України – Остапенком Анатолієм Дмитровичем розглянуто результати дисертаційного дослідження аспіранта кафедри кримінального права, кримінології, цивільного та господарського права ВНЗ «Національна академія управління» Сергійчука Владислава Вікторовича на тему «Розголошення державної таємниці: кримінально-правова та кримінологічна характеристика».

Законодавчі пропозиції здобувача Сергійчука В.В., отримані на основі проведеного дисертаційного дослідження, в частині удосконалення статей 328, 329 Кримінального кодексу України, мають практичну значимість, є надзвичайно актуальними та можуть бути використані в законотворчій діяльності.

Народний депутат України

А.Д. Остапенко

**АДМІНІСТРАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ
ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ**
(Адміністрація Держприкордонслужби)

вул. Володимирська, 26, м. Київ, 01601, тел.: (044) 235-11-00, факс: (044) 239-84-80
E-mail: adpsu@dpsu.gov.ua, www.dpsu.gov.ua

Вищий навчальний заклад
«Національна академія
управління»

вул. Ушинського, 15,
м. Київ, 03151

Щодо впровадження результатів
дисертаційного дослідження

В Адміністрації Держприкордонслужби уважно розглянуто результати дисертаційного дослідження аспіранта кафедри кримінального права, кримінології, цивільного та господарського права ВНЗ «Національна академія управління» Сергійчука В.В. на тему «Розголошення державної таємниці: кримінально-правова та кримінологічна характеристика».

Дисертаційне дослідження та його окремі положення, висновки й рекомендації, якими розв'язується низка проблем теорії та практики щодо охорони державної таємниці, відповідають сьогоденним реаліям, мають необхідний теоретичний і методологічний рівень, є науково обґрунтованими та цінними для практичної роботи органів Державної прикордонної служби України, а також можуть бути враховані при подальшому вдосконаленні відомчих нормативно-правових актів щодо недопущення розголошення державної таємниці.

Заступник Голови Державної
прикордонної служби України

Сергій СЕРДЮК

Олександр Овдіюк 527 62 89

0.21
Олександр Вікторович 183-66

АДМІНІСТРАЦІЯ ДЕРЖПРИКОРДОНСЛУЖБИ УКРАЇНИ
0.21-6727/Ю/6-20-Вих від 29.06.2020

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
ВНЗ «Національна
академія управління»
доктор економічних наук,
професор

І.Ю. Штулер

«17» червня 2020 року

АКТ

про впровадження в освітній процес у ВНЗ «Національна академія управління» результатів дисертаційного дослідження Сергійчука Владислава Вікторовича на тему «Розголошення державної таємниці: кримінально-правова та кримінологічна характеристика», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право»

Комісія у складі:

професора кафедри кримінального права, кримінології, цивільного та господарського права юридичного факультету ВНЗ «Національна академія управління» д-р юрид. наук, професор Глушков В.О. (Голови комісії);
декана юридичного факультету ВНЗ «Національна академія управління» кандидата юридичних наук, доцента Матвєєва С.В.;
начальника навчального відділу ВНЗ «Національна академія управління» кандидата економічних наук, доцента Антонової О.М.;

склала цей акт про те, що у ВНЗ «Національна академія управління» впроваджено в навчальний процес положення та висновки, що розроблені здобувачем юридичного факультету ВНЗ «Національна академія управління» Сергійчуком Владиславом Вікторовичем за результатами дисертаційного дослідження на тему «Розголошення державної таємниці: кримінально-правова та кримінологічна характеристика».

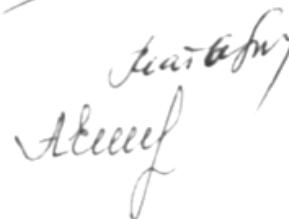
Зокрема, наукові напрацювання В.В. Сергійчука використовуються під час підготовки підручників, навчальних посібників та практикумів з навчальних дисциплін «Кримінальне право» та «Кримінологія».

Голова комісії

В.О. Глушков

Члени комісії

С.В. Матвєєв

О.М. Антонова

«17» червня 2020 року

Результати опитування за анкетною
«Розголошення державної таємниці: кримінально-правова
та кримінологічна характеристика»
(загальна кількість опитаних – 100 осіб)

1. Як Ви вважаєте, чи потрібно посилити кримінальну відповідальність за злочин передбачений статтею 328 КК України (розголошення державної таємниці)?

- 1) Так – 54 %
- 2) Ні – 11 %
- 3) Важко відповісти – 17 %
- 4) Інший варіант – 18 %

2. Як Ви вважаєте, чи потрібно посилити кримінальну відповідальність за злочин передбачений статтею 111 КК України (державна зрада)?

- 1) Так – 47 %
- 2) Ні – 12 %
- 3) Важко відповісти – 14 %
- 4) Інший варіант – 27 %

3. Як Ви вважаєте, чи потрібно посилити кримінальну відповідальність за злочин передбачений статтею 114 КК України (шпигунство)?

- 1) Так – 57 %
- 2) Ні – 9 %
- 3) Важко відповісти – 13 %
- 4) Інший варіант – 21 %

4. Як Ви вважаєте, чи потрібно посилити кримінальну відповідальність за злочин передбачений статтею 329 КК України (втрата документів, що містять державну таємницю)?

- 1) Так – 41 %
- 2) Ні – 15 %
- 3) Важко відповісти – 19 %
- 4) Інший варіант – 25 %

5. Як Ви вважаєте, чи потрібно посилити кримінальну відповідальність за злочин, передбачений статтею 422 КК України (розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості)?

- 1) Так – 38 %
- 2) Ні – 14 %
- 3) Важко відповісти – 20 %
- 4) Інший варіант – 28 %

6. Призначення якого виду основного покарання за розголошення державної таємниці, на Вашу думку є доцільним?

- 1) Довічне позбавлення волі – 8 %
- 2) Позбавлення волі на певний строк – 58 %
- 3) Обмеження волі – 13 %
- 4) Інший варіант – 21 %

7. Як Ви вважаєте, чи потрібно встановити додаткове покарання у виді конфіскації майна за розголошення державної таємниці?

- 1) Так – 37 %
- 2) Ні – 19 %
- 3) Важко відповісти – 44 %

8. Визначаючи покарання для особи, яка вчинила розголошення державної таємниці, які на Вашу думку обставини має враховувати суд?

- 1) Тяжкість вчиненого злочину – 49 %
- 2) Особу винного – 33 %
- 3) Інший варіант – 18 %

9. Чи вважаєте Ви, що до осіб, які вчинили злочини передбачені статтями 111, 114 КК України, можуть застосовуватись строки давності притягнення до кримінальної відповідальності?

- 1) Так – 16 %
- 2) Ні – 72 %
- 3) Важко відповісти – 12 %

10. Чи вважаєте Ви досконалим чинне законодавство у сфері охорони державної таємниці?

- 1) Ні – 47 %
- 2) Так – 15 %
- 3) Інший варіант – 38 %

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Сергійчук В. В. Поняття державної таємниці та захист відомостей, що становили державну таємницю, за часів Київської Русі. *Юридична наука*. 2017. № 3(69). С. 80–89.
2. Сергійчук В. В. Таємниця за часів Козаччини і Гетьманської держави. *Юридична наука*. 2017. № 7(73). С. 117–125.
3. Сергійчук В. В. Етапи становлення кримінально-правової охорони державної таємниці за часів СРСР. *Історико-правовий часопис*. 2018. № 2(12). С. 158–163.
4. Сергійчук В. В. Досвід деяких зарубіжних країн щодо кримінально-правової охорони державної таємниці. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 3(28). С. 161–165.
5. Сергійчук В. В. Визначення об'єкта шпигунства як злочину проти основ національної безпеки. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 5. С. 351–354.

Стаття у зарубіжному науковому фаховому виданні

6. Serhiichuk V. V. Some determinants of the disclosure of state secrets [Деякі детермінанти розголошення державної таємниці]. *Sciences of Europe*. 2020. Vol. 4. No. 47. P. 59–63.

Матеріали апробаційного характеру

7. Сергійчук В. В. Охорона державної таємниці під час Національно-визвольного руху в Україні 1917–1921 рр. *Двадцять четверті економіко-правові дискусії: тези допов. на Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Львів, 28 лютого 2018 р.)*. Львів, 2018. URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-2248>

8. Сергійчук В. В. Тяжкі наслідки як кваліфікуюча ознака злочинного розголошення державної таємниці. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18–19 жовтня 2018 р.). Харків : Право, 2018. С. 536–539.

9. Сергійчук В. В. Розмежування розголошення державної таємниці від суміжних злочинів за суб'єктивною стороною. *Дослідження актуальних питань юридичних наук*: матер. Наук.-практ. конф. (Миколаїв, 13–14 грудня 2019 р.). Херсон: Вид-во «Молодий вчений», 2019. С. 123–126.

10. Сергійчук В. В. Окремі аспекти кримінологічної характеристики особи, яка вчиняє злочин, передбачений статтею 328 КК України. *Вітчизняна юридична наука в умовах сучасності*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 20–21 березня 2020 р.). Харків : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2020. С. 107–110.